

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

TÜRKİYE'DE REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN EKONOMİ POLİTİĞİ

Kaan EROĞUZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

TÜRKİYE'DE REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN EKONOMİ POLİTİĞİ

Kaan EROĞUZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Kaan EROĞUZ tarafından hazırlanan "Türkiye'de Rejim Dönüşümünün Ekonomi Politikası" başlıklı bu çalışma, 23.05.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Kadir Dede (Başkan)

Doç. Dr. Şebnem Yardımcı Geyikçi (Danışman)

Doç. Dr. Pınar Bedirhanoğlu (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

...../...../.....

[İmza]

Kaan EROĞUZ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Şebnem Yardımcı Geyikçi** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Kaan EROĞUZ

Enes Kara için...

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimimin tez yazım sürecinde ortaya çıkan bu çalışma, bu kısıtlı zamanın ötesinde bana her zaman destek olan ve ilham veren insanlar sayesinde tamamlanabildi. Başta kendileri de birer öğretmen olan ve eğitim hayatım boyunca maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen annem Güner EROĞUZ ve babam Mehmet EROĞUZ'a, türlü zorluklara rağmen akademik eğitimine devam etme kararlılığı ve çalışkanlığıyla bana en yakın örnek olan ablam Esra EROĞUZ'a, uzakta da olsak desteğini esirgemeyen ablam Ayça EROĞUZ ve kardeşim Ozan EROĞUZ'a teşekkür ederim.

Covid-19 pandemi salgınının sebep olduğu uzaktan eğitim koşullarına rağmen çevrimiçi dersleri olabilecek en verimli şekilde geçirmemi sağlayan ve derste yürüttükleri tartışmalarla ufkumu açan başta danışmanım Doç. Dr. Şebnem YARDIMCI GEYİKÇİ ve tez jürimde bulunmayı kabul eden hocam Doç. Dr. Kadir DEDE olmak üzere, Devlet ve Siyaset Teorisi derslerinde kapsamlı okumalar sunan Prof. Dr. Örsan AKBULUT'a, çalışmalarını uzun zamandır takip ettiğim, çalışma konuma karar verirken belirleyici etkide bulunan ve tez jürimde bulunmayı kabul ederek beni gururlandıran Prof. Dr. Pınar BEDİRHANOĞLU'na, tez yazım sürecinde kıymetli görüş ve tavsiyelerini benden esirgemeyen Doç. Dr. Deniz YILDIRIM'a, lisans dönemimden beri çalışmalarımı takip eden Araştırma Görevlisi Dr. Merve KAYADUVAR'a, Gürhan ÖZPOLAT'a, Adil ÇAMUR'a ve adlarını sıraladığımda kullandığım kaynakçanın sınırlarını aşacak sayıdaki kıymetli akademisyen ve araştırmacı hocalarıma teşekkür ediyorum. Sadece akademik üretkenlikleri ve yetkinlikleriyle değil saygınlıkları ve ilkeli duruşlarıyla da hayatım boyunca bana örnek olmaya devam edecekler.

Her yazım süreci beraberinde yalnızlığı getirir, pandemik salgının bu süreci daha da ağırlaştırmasına karşın bana yalnız olduğumu hissettirmeyen, tez yazım sürecimin ve akademik uğraşlarımın her aşamasında verdiği moral ve motivasyonla kendime inanmamı sağlayan yol arkadaşım Av. Çağla Nur ÇAVDAR'a ve her başarımda

desteklerini görmekten dolayı kendimi Őanslı saydığım dostlarıma teŐekkürü borĖ biliyorum.

Son teŐekkürüm en byĞ. Beni yurttaŐ kılan, devlet okullarında ücretsiz okumamı sağlayan Cumhuriyet'e ve o Cumhuriyet'i kurup yaŐatmak iÇin yaŐamlarını ortaya koyan başta Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere tüm saygın insanlarımıza teŐekkürü hayatım boyunca ödeyemeyeceğim borĖ addediyorum. Her Şey sizin sayenizde.

ÖZET

EROĞUZ, Kaan. Türkiye’de Rejim Dönüşümünün Ekonomi Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bu çalışmanın amacı tüm dünyada özellikle 2010 sonrası yükselen otoriterleşme eğiliminin Türkiye örneği üzerindeki dinamiklerini anlamak ve farklı kuramsal çevrelerin ortaya koyduğu nedensel dizilimleri bütüncül bir yaklaşımla birlikte değerlendirmektir.

Türkiye’de son dönemde yükselen otoriterleşme eğilimi rejim değişikliği ve demokratikleşme literatürünün zenginleşmesini sağlamıştır. Farklı kuramsal kaynaklardan beslenen çalışmalar Türkiye’de gerçekleşen otoriterleşme eğilimini farklı nedensel dizilimler üzerinden incelemektedir. Bu farklı yaklaşımlar temel olarak devlet/toplum arasında, siyasal erkler arasında veya parti elitlerinin kendileri arasında yaşanan çatışmaları ön plana alan aktör merkezli yaklaşımlar ile ekonomik toplumsal süreçleri ön plana alan ve hakim birikim rejiminin krizleriyle toplumsal sınıflar arasında yaşanan çatışmaları analize dahil eden yapısal merkezli çalışmalardan oluşmaktadır.

Tezimiz, bu iki farklı merkezden beslenen açıklama düzeylerinin nedensel dizilimlerini birlikte değerlendirecek ve ekonomi politik bir perspektifle Türkiye’de gerçekleşen rejim dönüşümüne bütüncül bir yaklaşım sunacaktır.

Anahtar Sözcükler:

Rejim Dönüşümü, Otoriterleşme, Demokrasi, Neoliberalizm, Kriz

ABSTRACT

EROĞUZ, Kaan. *Political Economy of Regime Transition in Turkey*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

The aim of this study is to understand the dynamics of the rising authoritarianism trend all over the world, especially after 2010, on the example of Turkey, and to evaluate the causal sequences revealed by different theoretical circles with a holistic approach.

The recently rising authoritarianism trend in Turkey has enriched the regime change and democratization literature. Studies fed from different theoretical sources examine the authoritarianism trend in Turkey through different causal sequences. These different approaches mainly consist of actor-centered approaches that emphasize the conflicts between the state/society, between political powers or among the party elites themselves, and structural-centered studies that emphasize the economic and social processes and include the conflicts between the crises of the dominant accumulation regime and social classes in the analysis. .

Our thesis will evaluate the causal sequences of the explanation levels fed from these two different centers together and present a holistic approach to the regime transformation in Turkey from a political economy perspective.

Key Words:

Regime Transition, Authoritarianism, Democracy, Neoliberalism, Crisis

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE VE METODOLOJİ	8
1.1. REJİM DEĞİŞİKLİĞİ LİTERATÜRÜNE KISA BİR BAKIŞ	8
1.1.1. Rekabetçi Otoriter Rejim Yaklaşımı.....	9
1.1.2. Neo-Patrimonyal Sultanizm Yaklaşımı.....	11
1.1.3. Yeni Devlet Kapitalizmi Yaklaşımı.....	12
1.1.4. Neoliberal Otoriter Devlet Yaklaşımı.....	14
1.2. MEVCUT OTORİTERLEŞME ÇALIŞMALARININ ELEŞTİRİSİ VE ALTERNATİF BİR ÖNERİ: TARİHSEL-İLİŞKİSEL YAKLAŞIM	16
1.3. REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN İNCELENMESİNDE İŞLEVSEL BİR YÖNTEM: SÜREÇ TAKİBİ ANALİZİ	22
2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL OTORİTER DEVLETİN İNŞASI	30

2.1. NEOLİBERAL OTORİTER DEVLETİ ANLAMAK.....	32
2.1.1. “Büyük Dönüşüm”e Doğru: Refah Devleti Modelinin Krizi.....	34
2.2. PATİKA BAŞLANGICI: 24 OCAK KARARLARI.....	41
2.3. 12 EYLÜL 1980 - 6 KASIM 1983: “MİLLİ GÜVENLİK DEVLETİ DÖNEMİ”.....	45
2.3.1. Türkiye’de Otoriter Devletçiliğin Kurumsallaşması.....	49
2.3.2. Siyaset Alanının Daraltılması: 2820 Sayılı Siyasal Partiler Kanunu.....	54
2.4. 6 KASIM 1983 – 20 EKİM 1991: BAŞARISIZ HEGEMONYA GİRİŞİMİ OLARAK ANAP’LI YILLAR.....	56
2.5. 20 EKİM 1991 – 3 KASIM 2002: HEGEMONYA KRİZİ VE TÜRKİYE’NİN “UZUN ON YILI”.....	63
2.5.1. “Post-Washington Uzlaşısı” ve Neoliberalizmin Yeni Dönemi.....	64
2.5.2. Türkiye’nin “Uzun On Yılı”.....	67
3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN EKONOMİ POLİTİĞİ....	74
3.1. 3 KASIM 2002 SEÇİMLERİ: BAŞLANGIÇ MI? RESTORASYON MU?.....	79
3.2. “MUHAFAZKAR İNKILAP” VE “SESSİZ DEVRİMLER”.....	83
3.2.1. AKP’li Yıllarda Sosyal İçerilme Süreçleri.....	88
3.2.2. AKP’li Yıllarda Finansal İçerilme Süreçleri.....	93
3.3. AKP’NİN MEŞRUIYET KRİZİ: 2013 GEZİ PARKI PROTESTOLARI.....	98
3.4. REJİM DÖNÜŞÜMÜ SÜRECİNDE BİR KIRILMA ANI: 7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİ.....	102

3.5. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE OLAĞANÜSTÜ HALİN KALICILAŞMASI.....	105
3.6. BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ VE REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN TAMAMLANMASI.....	106
SONUÇ: INTERREGNUM DÖNEMİNDE SİYASAL REJİMİ TANIMLAMAK.....	111
KAYNAKÇA.....	114
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	133
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	135

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. 1998-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Tarım ve İnşaat Sektörünün Milli Gelir İçindeki Payı Tablosu.....	92
Tablo 2. 2000-2020 Yılları Arası Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelir Oranları Tablosu.....	96

GİRİŞ

2021 yılını “Küresel Demokrasi Kötü Bir Yıl Geçirdi” (The Economist, 02.02.2021) dosya konusuyla karşılayan, dünyanın en çok takip edilen dergilerinden The Economist, 2022 yılının ilk aylarında ise “Küresel Demokrasi İçin Yeni Bir Dip” (09.02.2022) yayınıyla demokratik gerileyişin devam ettiğini okuyucularına duyurdu. Küresel dünyada otoriter rejimlerin yükselmesiyle hızlanmaya başlanan demokratik gerileyiş her ne kadar son yıllarda akademi dışı yayınların ilgi merkezi haline gelmiş olsa da sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde liberal demokrasinin kırılma noktalarını ve krizini ortaya koyan çalışmaların geçmişi son iki yıldan eskiye dayanmaktadır. Refah devleti modelinin kriziyle birlikte devletin yaşadığı dönüşüm üzerinden başlayan otoriterleşme tartışmaları, yirmi birinci yüzyılın başından itibaren küresel dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte şiddetlenmeye başlamış ve bu durum, siyaset bilimine farklı kuramsal yaklaşımlar üzerinden bakan araştırmacıların yaşanan toplumsal momenti anlamaya dönük farklı açıklama düzeyleri geliştirmelerini sağlamıştır.

Demokrasinin geleceğine dair, Huntington’ın (1991) yirminci yüzyılın son döneminde ifade ettiği “üçüncü dalga demokrasilerin” yarattığı iyimser havanın, yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarından itibaren yerini bir “geri çekiliş” sürecine bırakmaya başlaması, 2008 finans kriziyle birlikte uluslararası alanda gerçekleşen ekonomik daralmanın etkisiyle liberal demokrasinin krizini derinleştirmiş ve merkez kapitalist ülkeler başta olmak üzere dünyanın geniş coğrafyalarında otoriter rejimlerin yükselmesine katkıde bulunmuştur. Dolayısıyla liberal demokrasinin ve neoliberal birikim rejiminin krizi olarak yüzyılın başından itibaren yükselen iki kriz dinamiği, günümüzün bunalımını anlama noktasında sosyal bilimcilerin ana sorunsalları haline gelmiş, bu iki kriz dinamiği üzerinden otoriterleşme ve rejim değişikliğini açıklamaya çalışan hacimli bir literatürün oluşmasını sağlamıştır.

Günümüzün otoriter rejimlerini tanımlama ve özgül özelliklerini anlama kaygısıyla farklı kuramsal yaklaşımlardan hareketle ortaya konan açıklama düzeyleri literatürde temel

olarak dört farklı kavramsal tercih üzerinden işlenmektedir. Bu kavramlar Türkiye'nin özellikle son on yılında hızlanan otoriterleşme eğilimini anlama noktasında da sıkça başvurulan kavramsal tercihler olarak ön plana çıkmaktadır. Bunlardan en popülerleri "rekabetçi otoriter rejim" kavramsallaştırmasıdır. Levitsky ve Way'in (2002) kimi demokratik ve otoriter öğelerin bir arada bulunduğu siyasal rejimleri tanımlamak için ortaya koyduğu kavramsal açıklama düzeyi, klasik liberal demokraside bulunması gereken muhalif aktörler, bağımsız yargı, yasama organı, seçim rekabetini ve seçim sistemini yasal düzleme oturtan bağlayıcı düzenlemeler gibi şartların sağlanmış görünmesine rağmen iktidarda gücü elinde bulunduran aktörlerin sisteme sürekli müdahale ederek "rekabetçi" gözükken rejimi "otoriter" bir içeriğe büründürmesine işaret etmektedir. Rekabetçi otoriter rejimlerin hakim olduğu ülkelerde muhalefette bulunan siyasal partiler seçimlere katılma ve sınırlı da olsa bu seçimleri kazanarak iktidara gelebilme ihtimalini bulundurmalarına rağmen iktidardaki siyasal aktörler muhalefetin seçim rekabetine eşit şartlarda katılabilme kanallarını muhalefet aleyhine sınırlandırabilmekte, bu kapsamda medya ve iletişim kanallarını kontrol ederek eşitsiz bir yarış yürütebilmekte ve kamu kaynaklarının kullanımı ve dağıtımında uyguladıkları klientalist ve nepotist ilişkiler ağıyla rekabetçi gözükken rejimi oldukça otoriter bir anlayışla tahkim edebilmektedir. Hem liberal demokrasinin gerekliliği olarak rekabetçi öğeleri içinde barındıran hem de bu öğelerin çalışmasını tamamen kısıtlaması veya büyük ölçüde sınırlandırmasıyla otoriter nüveler taşıyan bu rejim tipleri "hibrid/karma rejimler" olarak da literatürde sıkça işlenmektedir. Türkiye'nin özellikle son yılında yükselen otoriterleşme eğilimini anlamlandırmak ve mevcut siyasal rejimini tanımlamak noktasında "rekabetçi otoriter rejim" tanımlaması da sıkça başvurulan bir açıklama düzeyi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi bu rejimin Türkiye'de yerleşmesini kuvvetlendirmiştir. (Esen ve Gümüüşü, 2016; Esen, 2020; Somer, 2014; Özbudun, 2015)

Türkiye'nin mevcut siyasal rejimini tanımlama noktasında kullanılan bir diğer kavramsal tercih Houcham E. Chehabi ve Juan Linz'in (1998) Weber sosyolojisinden esinlenerek ortaya koydukları "neo-patrimonyal sultanizm" kavramsallaştırmasıdır. Klientalist ve nepotist ilişkilere yaptığı vurgu ve iktidarda bulunan siyasal aktörlerin, modern kamu kurumlarını geleneksel aile ve soy bağı ilişkileriyle eklemleyerek karmaşık ve otoriter bir

yönetim anlayışı ortaya koyduklarını vurgulamasıyla rekabetçi otoriter rejim kavramsallaştırmasına yakın bir açıklama düzeyi ortaya koyan bu yaklaşım, otoritenin kişiselleşmesi, güçler ayrılığının yürütme lehine bozulması, iktidar partisi ile devletin bütünleşmesi ve parti-devlet ayrımının muğlaklaşması gibi özellikleri tanımlamasıyla günümüzün lider merkezli rejim değişikliklerini anlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin mevcut siyasal rejimini neo-patrimonyal sultanizm kavramı üzerinden açıklayan siyaset bilimciler, 2017 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi referandumu sonucunda siyasal etkisi kuvvetlenen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yürütmenin tek etkili kuvveti olarak ön plana çıktığını ve dolayısıyla mevcut rejimin eskisinden daha kişiselleşmiş bir yapıya evrilerek nepotist ilişkiler ağını beslediğini ve bir "ahbap-çavuş kapitalizmi" olarak adlandırılan kayırmacı ekonomik modeli oluşturduğunu ileri sürmektedir. (Kalaycıoğlu, 2019)

Yaşanan rejim değişikliği dinamiklerini uluslararası politika ve uluslararası politik ekonomi perspektifiyle açıklamaya çalışan bir diğer kavramsal tercih "yeni devlet kapitalizmi" veya "yeni kalkınmacı devlet" olarak adlandırılan kavramlarla ortaya konulmaktadır. (McNally, 2012; Nölke, 2015) Özellikle uluslararası alanda yirmi birinci yüzyılın başında itibaren zayıflamaya başlayan Amerikan hegemonyasının Çin'in hızlı yükselişiyle ikame edilme süreci "Çin tipi kalkınma" modelinin dünyanın çeşitli coğrafyalarında model alınmasını sağlamıştır. Çin'in öncülüğünde yükselen bu model sadece ekonomik bir yönetim anlayışını değil, Çin'in siyasal yönetim anlayışının ve otoriter karar alma ve uygulama süreçlerinin rol model alınmasını da simgelemekte ve bu kapsamda liberal demokrasilerin uluslararası alanda zayıflamasına yol açan bir etkide bulunmaktadır. Türkiye'nin mevcut siyasal rejimini bu kavramsal yaklaşım üzerinden açıklamaya çalışan araştırmacılara göre, Türkiye'nin ABD ve Batılı aktörlerle 2016 sonrası yaşadığı krizler, Rusya, İran ve Çin gibi Amerikan hegemonyasına alternatif oluşturabilecek yeni uluslararası güç merkezleriyle yakınlaşmasına sebep olduğu gibi otoriterleşme eğilimini kuvvetlendiren bir etkide de bulunmaktadır. AKP'nin üçüncü iktidar dönemi bu yönde politikaların izlenmeye başlandığı sürecin başlangıcı olarak ele alınmaktadır. (Öniş, 2019: 202)

Son olarak bu üç yaklaşımdan metodolojik ve epistemolojik olarak ayrılan ve Türkiye’de olduğu gibi dünyanın çeşitli coğrafyalarında gözlemlenen otoriterleşme eğilimini kapitalizmin krizleri ve bu krizlerin devlette yaşattığı dönüşüm üzerinden okuyan araştırmacılar, siyasal rejim tartışmalarını “neoliberal otoriter devlet” kavramı üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. (Bruff, 2014; Bruff ve Tansel, 2019; Boffo, Saad-Filho ve Fine, 2018) Uluslararası alanda hakim birikim rejimi ve bu birikim rejiminin sermaye-emek çelişkisi üzerinde yarattığı toplumsal mücadeleler üzerinden bir açıklama düzeyi geliştiren, devletin demokratik veya otoriter görünümünü de bu düzleme oturtan siyaset bilimciler, neoliberal dönüşümün yaşanmaya başladığı 1980 yılından itibaren parlamenter liberal demokrasinin aşınmaya başladığını, sermayenin emeğe “karşı saldırısının” siyasal alanın daralması ve bu kapsamda otoriter yönetim stratejilerinin “olağanlaşması” sürecinin bir yansıması olarak kavranılması gerektiğinin altını çizmektedir. (Oğuz, 2012; Özden, Akça ve Bekmen, 2017; Karahanoğulları ve Türk, 2018; Bedirhanoğlu, 2019)

Günümüzün otoriterleşme eğilimini ve mevcut siyasal rejimini tanımlama noktasında ortaya konan bu kavramsal ve yöntemsel çeşitlilik, yaşanan sosyal gerçekliğin karmaşıklığını anlama noktasında oldukça çarpıcıdır. Türkiye’de gerçekleşen rejim dönüşümünün dinamiklerini bütüncül bir yaklaşımla anlama kaygısı taşıyan çalışmamızda ortaya konan bu dört kavramsal açıklama düzeyi, 1-) aktör merkezli açıklama düzeyleri 2-) yapısal merkezli açıklama düzeyleri olmak üzere ikili bir kategorileştirme üzerinden incelenmekte, bu iki merkezden beslenen açıklama düzeylerinden birini dışlayarak değil birbiriyle konuşmalarını sağlayarak bütüncül ve kapsayıcı bir anlatımın ortaya konulabileceği iddia edilmektedir.

Bu kapsamda Türkiye’de otoriterleşme sürecini son on yıla sıkıştırarak ve devleti ekonomik/toplumsal süreçlerden yalıtık değerlendiren anlatımlara eleştirel bir yaklaşım geliştirilecek, Türkiye’nin neoliberal uluslararası sisteme entegre olduğu 1980 yılından itibaren yaşadığı dönüşümün, Türkiye’de otoriter devletin kurumsallaşmasına hangi yönlerden katkı sunduğu ve AKP iktidarına üzerinde yükselebileceği nasıl bir otoriter zemin sağladığı açıklanmaya çalışılacaktır. Diğer taraftan 2008 finans krizinin etkilerinin

Türkiye’de hissedilmeye başlandığı 2013 yılı sonrası neoliberal yönetme stratejilerinin aşınmaya başlamasıyla birlikte siyasal aktörlerin daha çok ön plana çıktığı ve bu gelişmelerin Türkiye’de rejim dönüşümünün tamamlanmasına hangi açılarda katkı sunduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Keskin bir kırılma anına vurgu yapan “rejim değişikliği” kavramından ziyade “rejim dönüşümü” kavramının tercih edildiği çalışmada, yaşanan dönüşüm modern devlet yapısının çözülüşü bağlamında ele alınarak bir tarihselleştirme içerisinde değerlendirilecektir. Bu tarihsel sürecin AKP’nin iktidarda bulunduğu dönemdeki süreklilik ve kopuşları ortaya konulmaya çalışılacak, özellikle son dönemde başkanlık sistemine geçişle birlikte yaşanan gelişmelerin özgül dinamikleri aktör ve yapısal merkezli açıklamaların nedensel dizilimlerinin birlikte değerlendirilmesiyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Nitel araştırma örneği sunan çalışmada, ortaya konan kuramları sınamamızı sağlayan teori test etme (theory testing) metodu ve tarihsel bir izlek içerisinde rejim dönüşümünün patikalarını ve kırılma anlarını ortaya koyabilme anlamında işlevsel bir yöntem sunan süreç takibi analizi (process tracing) kullanılacaktır. Bu kapsamda, çalışma boyunca tarihsel olarak izi sürülen birikim rejimiyle uyumlu sermaye grupları ile iktidar ve sermaye gruplarının kendileri arasındaki ilişkinin rejim dönüşümüne etkisi yapısal nedensel dizilimi oluştururken; özellikle 2013 sonrası Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde ön plana çıkan lider merkezli otoriterleşme süreçleri aktörel nedensellik dizilimini oluşturmaktadır. Çalışma, bu iki nedensel dizilimin birleşmesinin Türkiye’de bir kırılma anı (cleavage moment) olarak 2017 halkoylamasıyla yaşanan rejim dönüşümünün tamamlanmasını sağladığını iddia etmektedir. Bu bakımdan çalışma, gerek aktörel nedensellik diziliminin gerekse yapısal nedensellik diziliminin Türkiye’de rejim dönüşümünün gerçekleşmesinde tek başlarına “yeter şartı” oluşturduklarını, bu iki nedensel dizilimin birleşmesinin ise eş sonuçluluğa yani INUS şartı sağlayarak rejim dönüşümüne yol açtığını iddia etmektedir.

İçinden geçtiğimiz geçiş döneminin özgünlüğü ve nereye evrileceği konusundaki belirsizlik göz önünde bulundurularak literatürde kullanılagelen kavramların “bozulma/amorflaşma ihtimalinin göz önünde tutulması, gerektiğinde günümüzü anlama

noktasında işlevsizleşen kavramların tamamen terk edilmesi” (Thompson, 2015) gerektiği çalışmada vurgulanmıştır. Literatürde işlenen ve günümüzü anlama noktasında önemli açıklama düzeyleri oluşturan kavramları birini dışlamadan birbiriyle konuşturmaya çalışan çalışmamız bunu yapabildiği ölçüde bütüncül bir açıklama geliştirmeyi ve literatüre katkı sunmayı amaçlamıştır.

Farklı kuramsal okumaların nedensel dizilimlerini birlikte değerlendirme ve Türkiye’de yaşanan rejim dönüşümünü tarihsel bir izlek içerisinde izini sürme amacı taşıyan çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde rejim değişikliği literatüründe ortaya konan farklı kavramsal açıklamalar özetlenmeye çalışılacaktır. Ortaya konan bu açıklama düzeylerinin tek başlarına yaşanan toplumsal gerçekliğin yalnızca bir kısmını aydınlatabildikleri dolayısıyla bütüncül bir yaklaşım için birlikte değerlendirmeleri gerektiği vurgulanacaktır. Bu kapsamda mevcut literatürün eleştirisi gerçekleştirilecek ve rejim dönüşümünün tarihsel bir izlek içerisinde değerlendirilmesi noktasında işlevsel bir yöntem sunan süreç takibi analizi yöntemi açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de devletin neoliberal birikim rejimine geçiş sürecinde yaşadığı dönüşüm, otoriterleşme ve rejim dönüşümü bağlamında ele alınacaktır. Bu kapsamda, neoliberalizme geçiş programı olarak ortaya konulan 24 Ocak Kararları patika başlangıcı olarak ele alınacak ve bu programın yürürlüğe konulabildiği 12 Eylül askeri darbesinden itibaren gerçekleşen yasal ve idari düzenlemelerin otoriter rejimin tahkim edilmesi yönündeki etkileri ortaya konulacaktır. Askeri vesayet altında yeniden başlayan parlamenter demokrasinin ANAP’lı yıllarda uygulamaya çalıştığı iki uluslu hegemonya projesinin, AKP’nin iktidara geldikten sonra uzun yıllar uygulayabildiği tek uluslu hegemonya stratejisinden farkları vurgulanacak ve ANAP’ın başarısız hegemonya girişimi sonrası AKP’yi iktidara taşıyan sürecin anlaşılması noktasında önemli kırılma anlarını içinde barındıran 1990’lı yılların parçalı siyasi yapısına ve hegemonya krizine değinilecektir. Bölümün sonunda 2001 krizinin yarattığı organik kriz ortamında AKP’nin kuruluşu ve çok kısa sürede siyaset sahnesini domine edecek tek parti iktidarını oluşturan koşullar açıklanmaya çalışılacaktır.

Bunu takip eden çalışmanın üçüncü bölümünde ise, AKP’li yılların 1980’li yıllardan itibaren yaşanan dönüşümdeki etkisi, süreklilik ve kopuşları açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle 2008 krizinin kendisini hissettirmeye başladığı sürece kadar IMF destekli neoliberal programın uygulayıcısı olan AKP’nin bu yönüyle bir sürekliliğin, 1990’lı yıllar boyunca devam eden parçalı siyaset yapısını ortadan kaldırması, merkez sağı konsolide etmesi ve koalisyon hükümetleri olarak açığa çıkan hegemonya krizine son vermesiyle yeni bir başlangıcı simgelediği vurgulanacaktır. Diğer taraftan AKP’nin ilk on yılını otoriterleşme sürecinin dışında tutan yaklaşımlar eleştirilecek, AKP’nin otoriter rejimi tahkim ederken seçmen desteğini sürdürmesini sağlayan sosyal ve finansal içerilme programlarını nasıl ve hangi kanallarla oluşturduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bu programların uluslararası ekonomik daralmaya bağlı olarak sürdürülememeye başladığı 2013 sonrası dönemin, AKP’nin iktidar bloğunda kırılmalara neden olmaya başladığı, diğer taraftan 2013 Gezi Parkı protestoları gibi seçmen nezdinde meşruiyet krizlerini ortaya çıkardığı ve bunun 7 Haziran 2015 seçimlerinde ilk defa AKP’nin tek başına hükümet edebilme kabiliyetini kaybetmesine yol açtığı vurgulanacaktır. 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesinden itibaren Recep Tayyip Erdoğan’ın belirleyici önemde artan siyasal etkisinin 2015 sonrası rejim dönüşümünün tamamlanması noktasındaki önemi bu bağlamda incelenmeye çalışılacak ve günümüzdeki süreç özetlenmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE METODOLOJİ

Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği, Güney ve Doğu Avrupa'daki otoriter rejimlerin zayıflamasına, Doğu Bloku olarak adlandırılan sosyalist rejimlerin çöküşüne ve yüzyılın sonuna doğru Batı tipi liberal demokratik rejimlerinin dünya genelinde yaygınlaşmasına tanıklık etmiştir.

Bu süreci 1974 yılında Portekiz'de yaşanan Karanfil Devrimi'yle başlatan Samuel Huntington, dünya tarihinde yaşanan benzer gelişmeleri “üçüncü dalga demokrasiler (*the third wave democratization*)”¹ olarak adlandırmıştır. (Huntington, 1991: 3) Demokratik dalgaları, “belirli bir zaman zarfında anti-demokratik rejimlerden demokratik rejimlere geçiş süreci” olarak tanımlayan Huntington'a göre Karanfil Devrimiyle birlikte başlayan “üçüncü demokrasi dalgası”, Doğu Avrupa'dan Uzak Asya'ya ve Latin Amerika'ya kadar bir dizi ülkede otoriter rejimlerin yıkılıp liberal demokratik rejimlerin kurulmasını sağlamıştır. (Huntington, 1991: 15) Sivil haklar ve özgürlükleri temel alarak ülkelerin demokratik olarak nitelenip nitelenemeyeceğine dair raporlar hazırlayan Freedom House'un verileri de Huntington'ın üçüncü dalga demokrasiler olarak tanımladığı dönemdeki “demokratik ülke” sayısındaki artışı doğrular nitelikte araştırmalar ortaya koymuştur. (Freedom House, 2001: 7)

1.1. REJİM DEĞİŞİKLİĞİ LİTERATÜRÜNE KISA BİR BAKIŞ

Soğuk Savaş döneminin kapanması ve liberal demokratik rejimlerin dünya genelinde yaygınlaşmaya başlaması, birçok araştırmacının demokrasinin geleceğine dair umutlu

¹ Huntington'a göre dünya tarihinde ilk demokrasi dalgası 19. Yüzyılda (1828-1926), ikinci dalga İkinci Dünya Savaşı sonrasında (1943-1962) yaşanmıştır. Üçüncü dalga demokrasileri 1974 yılında Karanfil Devrimiyle başlatıp eserini tamamladığı 1990 yılıyla sınırlı tutmasına rağmen 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte üçüncü dalga demokrasilerin tarihsel aralığı genişlemiştir.

beklentiler içerisinde girmesini sağlamıştır. Ancak günümüze gelinen süreçte, sonradan demokrasi patikasına giren üçüncü dalga demokrasilerle birlikte endüstrileşmiş demokratik ülkelerde de demokratik aşınmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu durum ana akım literatürde “demokratik erezyon (democratic erison)”, “demokratik gerileyiş (democratic backsliding)” veya “otoriterleşme (authoritarianism)” gibi kavramlar çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır. (Waldner ve Lust, 2018; Bermeo, 2016; Haggard ve Kaufman, 2021)

1.1.1. Rekabetçi Otoriter Rejim Yaklaşımı

Bu kavram setleri ağırlıklı olarak liberal otoriterleşme teorilerinin karma veya hibrit rejimleri tanımlarken başvurduğu açıklama düzeylerini nitelemektedir. Bu bağlamda özellikle Lewitsky ve Way’ın kullandığı “rekabetçi otoriter rejimler (*competetive authoritarianism*)” kavramı, kimi demokratik ve otoriter öğeleri bir arada bulunduran siyasal rejimleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. (Levitsky ve Way, 2002: 51) Levitsky ve Way’e göre bu tür rejimlerde muhalefette bulunan partilerin seçimlere katılma ve sınırlı da olsa bu seçimleri kazanarak iktidara gelebilme ihtimalleri bulunmaktadır ancak iktidar partisinin elinde bulundurduğu siyasal gücü, muhalefetteki aktörleri seçim yarışında geriye düşürecek şekilde kullanmasından ötürü mevcut rejimin adil olmayan otoriter kaynaklı bir içeriğe de sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kamu kaynaklarının kullanımında ve dağıtımında nepotist ve klientalist ilişkilerin varlığı, medya ve iletişim araçlarına erişim ve kullanım anlamında muhalefetteki aktörlerin aleyhine birtakım düzenlemelerin gerçekleşmesi “rekabetçi” gözükten siyasal rejimin “otoriter” bir içeriğe sahip olmasındaki bazı nedenlerin somut örnekleri olarak sıralanabilir. (Levitsky ve Way, 2010) Macaristan’da 2010 yılında iktidara gelen Orban liderliğindeki FIDEZ hükümeti, ABD’de 2016 yılında Başkanlık koltuğuna oturan Cumhuriyetçi Parti’nin adayını Donald Trump hükümeti, Polonya’da Jaroslaw Kaçinski liderliğindeki Hukuk ve Adalet Partisi (PiS) hükümeti gibi örnekler rekabetçi otoriter rejimle yönetilen ülke örnekleri arasında yer almaktadır.

Rekabetçi otoriterlik bir yandan demokrasiden, diğer yandan tam ölçekli otoriterlikten ayrılmalıdır. Modern demokratik rejimlerin hepsi dört asgari kriteri karşılar: 1) Yöneticiler ve yasama organları açık, özgür ve adil seçimlerle seçilir; 2) neredeyse tüm yetişkinlerin oy kullanma hakkı vardır; 3) basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve hükümeti engelleme olmaksızın eleştirme özgürlüğü dahil olmak üzere siyasi haklar ve sivil özgürlükler geniş ölçüde korunmaktadır; 4) seçilmiş makamlar, askeri veya büro liderlerinin vesayetle kontrolüne tabi değildir. Tam demokratik rejimler bile zaman zaman bu kriterlerden birini veya daha fazlasını ihlal edebilse de bu tür ihlaller görevdeki hükümetler için demokratik zorlukları ciddi şekilde engelleyecek kadar geniş veya sistematik değildir. Başka bir deyişle, hükümet ve muhalefet arasındaki oyun alanını temelden değiştirmezler. Buna karşın rekabetçi otoriter rejimlerde bu kriterlerin ihlali, hükümet ve muhalefet arasında eşit olmayan bir oyun alanı yaratacak kadar sık ve ciddidir. Seçimler düzenli olarak yapılsa ve genellikle büyük dolandırıcılıklardan yoksun olsa da görevliler rutin olarak devlet kaynaklarını kötüye kullanıyor, muhalefetin medyada görünürlüğüne dikkate almıyor, muhalif adaylarına ve destekçilerine baskı uyguluyor ve bazı durumlarda seçim sonuçlarını manipüle ediyor. Gazeteciler, muhalif politikacılar ve diğer hükümet eleştirmenleri gizlice takip edilebilir, tehdit edilebilir, taciz edilebilir veya tutuklanabilir. Muhalefet üyeleri hapse atılabilir, sürgün edilebilir, (daha az sıklıkla) saldırıya uğrayabilir ya da öldürülebilir. Bu tür istismarlarla özdeşleşmiş edilen rejimlere demokratik denilemez. (Levitsky ve Way, 2002: 52-53)

Levitsky ve Way'ın dünyada soğuk savaş sonrası yaygınlaşan hibrit/karma/melez rejimlere örnek olarak çerçevesini çizdikleri rekabetçi otoriter rejim kavramsallaştırması, Türkiye'de de özellikle AKP'nin üçüncü dönemi olan 2011 seçimleri sonrasında anlama noktasında birçok akademisyen tarafından kullanılmaya başlanmıştır. (Somer, 2014; Özbudun, 2015; Esen ve Gümüşçü, 2016) Türkiye'de gerçekleşen otoriterleşmeyi 2011 seçimleriyle birlikte anmaya başlayan bu araştırmacılara göre Türkiye'de 2011 yılı sonrasında giderek artan şekilde temel hak ve özgürlükler ortadan kalkmaya, iktidarla muhalefet partileri arasındaki seçimsel rekabet ortamı kaybolmaya başlamıştır. (Esen, 2020; 161)

2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olması, iktidar partisinin kamu ve özel kaynakların dağıtımını noktasında eşitsiz paylardan faydalanmasına, medyayı, kurduğu partizan ilişkiler ağıyla yönlendirmesine ve böylelikle

muhalefetin rekabet edebilme şartlarını büyük ölçüde daraltarak Türkiye’de rekabetçi otoriter rejimin kuvvetlenmesine yol açmıştır. Dahası, özellikle 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Referandumu sonrası geçilen yeni sistemle rekabetçi otoriter rejim kavramını kullanan kimi araştırmacılar, yine Levitsky ve Way’a atıfla rejimin bu tarihsel uğraktan itibaren rekabetçi otoriter rejimden hegemonik otoriter rejime geçtiğini iddia etmeye de başlamıştır. Bu kavramsal tercih değişikliği 2017’den itibaren Türkiye’de biçimsel anlamda dahi rekabetçi bir sistemden söz edilmesinin zorluğuna işaret etmektedir.

1.1.2. Neo-Patrimonyal Sultanizm Yaklaşımı

Yükselen otoriterleşme dalgasına dair bir başka liberal teori Houcham E. Chehabi ve Juan Linz’in Weber sosyolojisinden faydalanarak kullandıkları “sultancı rejimler” veya başka bir tanımlamayla “neo-patrimonyal sultanizm” kavramıdır. (Chehabi ve Linz, 1998) Weber’in siyaset sosyolojisinde kullandığı ideal tiplerden biri olan patrimonyalizm kavramı, geleneksel toplumlardaki siyasal ve idari süreçlerde temel alınan akrabalık ve soy ilişkisi bağının, modern dönemde, modern kamu kurumları içerisindeki işleyişle eklemlenmesini ve karmaşık bir yönetim yapısı ortaya çıkarmasını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. (Weber, 2017: 70)

“Yöneticinin kontrolü altında şahsi bir idari memur topluluğu, özellikle de askeri gücün gelişmesiyle, geleneksel otorite “patrimonyalizme” dönüşür. Mutlak otorite zirveye ulaştığında ise bu durum saltanat (sultanlık) olarak adlandırılır.” (Weber, 2017: 70)

Neo-patrimonyalizm kavramı, sanayi devrimi sonrası hızla gelişen modern demokratik kurumsallaşmaya rağmen ve ona içkin olarak devlet yönetiminde akrabalık ve yakınlık bağlarına dayanan patrimonyal ilişkilerin devamlılığını vurgulamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. (Chehabi ve Linz, 1998: 7)

Denetleyici ve düzenleyici kurumların bulunmaması yahut zayıflığı, kişiselleşmiş otoritenin devlet yönetimine hakim olması, güçler ayrılığı ilkesinin yürütme lehine kuvvetlenmesi, iktidar partisi ile devletin bütünleşmesini gösteren parti-devlet anlayışının yerleşmesi, anayasal ve yasal düzenlemelerin iktidar partisi tarafından uygulanmaması veya iktidarın politik çıkarlarına uygun olarak seçici bir uygulamanın gerçekleşmesi, toplumun geniş kesimlerinin politik alanının daraltılması, lider merkezli bir siyaset anlayışının yaygınlaşması gibi özellikler “neo-patrimonyal sultanist” rejimin temel özellikleri olarak sıralanabilir. (Chehabi ve Linz, 1998: 10)

Türkiye’nin mevcut siyasal rejimini neo-patrimonyal sultanizm kavramı üzerinden tanımlayan araştırmacılar, 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen halkoylaması sonucu Türkiye’de muhalefetin “muhalefet edebilme” kanallarının olabildiğince daraltıldığını, özellikle Cumhurbaşkanı olarak yeni rejimde siyasal etkisi oldukça kuvvetlenen Recep Tayyip Erdoğan’ın yürütmenin tek etkili aktörü olarak ön plana çıktığını ve dolayısıyla siyasal rejimin eskisinden daha “kişiselleşmiş (*personalism*)” bir yapıya evrildiğini, bu kişiselleşmiş iktidar yapısı çevresinde “ahbap-çavuş kapitalizmi” olarak adlandırılan nepotist ilişkilerin kuvvetlendiği bir kayırmacı ekonomik modelin oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu süreçte denetleyici ve düzenleyici kurumların zayıflığı veya yokluğu, iktidarın kişiselleşmesi ve kişiselleşen iktidarın denetlenebilmesi anlamında da yetersiz bir siyasal tablonun oluşmasına neden olmaktadır. (Kalaycıoğlu, 2019; 2021)

1.1.3. Yeni Devlet Kapitalizmi Yaklaşımı

Türkiye’nin mevcut siyasal rejimini tanımlama noktasında yukarıda özetlemeye çalıştığımız ve birbirleriyle oldukça benzer ortak noktalara sahip olan liberal açıklama düzeylerinin yanı sıra tüm dünyada ve Türkiye’de özellikle 2010 sonrası yükselen otoriterleşme eğilimini uluslararası politika ve uluslararası politik ekonomi perspektifiyle ele alan çalışmalar da çoğalmaya başlamıştır. Bu çalışmalar özellikle 2008 finans kriziyle birlikte aşınmaya başlayan neoliberal birikim rejimine alternatif bir rol model olarak Çin

Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası politikada artan ağırlığını ve bu etkinin uluslararası politik ve ekonomik sisteme etkisini inceleme merkezlerine almaktadır. (Nölke, 2015: 538; McNally, 2012: 741; Kutlay, 2020: 683; Öniş, 2019: 201)

Kendisini neoliberal birikim rejiminin bunalımı olarak açığa vuran 2008 finans krizinin uluslararası alanda ekonomik daralma gibi iktisadi sonuçları olmasının yanı sıra liberal siyasal düzenin eleştirisine yol açan siyasal sonuçları da olmuştur. Öyle ki, krizin Avrupa ve azgelişmiş Asya ve Afrika coğrafyalarında kendisini hissettirmeye başladığı 2010 sonrası dönem, “illiberal” olarak tanımlanan sağ popülist otoriter aktörlerin dünya genelinde iktidara sahip olduğu veya önemli ölçüde iktidar politikalarını etkileyebilecek güce ulaştıkları bir sürecin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu noktada soğuk savaşın bitiminden itibaren ABD'nin mutlak hegemonyası altında kurulan tek kutuplu dünya düzeni kırılmağa başlamış, gerek ABD hegemonyasına gerekse ABD ve Avrupa merkezli hakim neoliberal uluslararası paradigmaya alternatif oluşturacak bir aktör olarak Çin ve BRICS ülkeleri uluslararası arenada hızla yükselmeye başlamıştır. Tüm bu süreç uluslararası alanda liberal düzenin geleceğine dair tartışmaların artmasına sebep olmuştur. (Kutlay ve Öniş, 2019: 42)

Yaşanan süreci “demokratik kapitalist modelin krizi” olarak tanımlayan Kutlay ve Öniş, Çin ve Rusya'nın temsiliyetinde yükselen modelin otoriter kapitalist bir karakterde olduğunu ve uluslararası alanda demokratik liberal düzene dair önemli bir tehdit olarak algılanması gerektiğini ifade etmektedir. (Kutlay ve Öniş, 2019: 43) Tam da bu noktada Türkiye'nin mevcut siyasal rejimine dair de analizlerini geliştiren yazarlar, Türkiye'nin otoriterleşme eğilimine koşut olarak dış politikasında yaşanan ABD ve Atlantik Bloğu'ndan giderek uzaklaşıp Rusya, Çin ve Avrasya merkezli aktörlere yönelişini² tehlikeli bulmakta, bu dış politika değişikliğinin iç siyasette Türkiye'nin Çin tipi otoriter bir kapitalist modele giderek benzemesinde etkili olduğunu iddia etmektedir. (Kutlay, 2019)

² Suriye'de yaşanan iç savaşa yönelik ilki 23 Ocak 2017 tarihinde Türkiye, Rusya ve İran arasında Astana'da başlayan görüşmeler, taraflar arasında imzalanan Soçi Mutabakatı'yla devam etmiş, bu gelişmeler dış politikada yaşanan “eksen kaymasının” bir semptomu olarak yorumlanmıştır.

Kurumsalcı ekolden oldukça beslenen bu yaklaşım, uluslararası politikada Çin'in politik ve ekonomik bir aktör olarak yükselişiyle gelişen illiberal siyasal modelleri “yeni devlet kapitalizmi” veya “yeni-kalkınmacı model” olarak tanımlamaktadır ve Türkiye'nin mevcut siyasal rejimini de son dönemde dış politikasında yaşanan önemli değişimlerden kaynaklı olarak bu kavramsal çerçeve içerisinde değerlendirmektedir. Türkiye’de yakın dönem otoriterleşmenin miladı olarak ise yine diğer liberal merkezli açıklamalara benzer şekilde 2011 seçimleri temel alınmaktadır. (Kutlay, 2020: 683; Öniş, 2019: 201)

“Birbirini izleyen üçüncü seçim zaferi olarak Haziran 2011 seçimleri, Erdoğan ve AKP için, “yeni kalkınmacılık” veya “devlet kapitalizmi” olarak sınıflandırabileceğimiz yeni bir Türkiye ekonomi politiği döneminin de başlangıcı oldu.” (Öniş, 2019: 202)

1.1.4. Neoliberal Otoriter Devlet Yaklaşımı

Ortaya konan bu yaklaşımlardan farklı ve liberal teorilerin aktör odaklı yaklaşımlarına karşı olarak, yapısal faktörleri ve özellikle sermaye-emek çelişkisini merkeze alan sınıfsal analizlerle siyasal rejim değişikliğine dair metinler ortaya koyan Marksist literatür, Türkiye’de ve dünyada yaşanan mevcut otoriterleşme eğilimini “neoliberal otoriteryanizm” kavramıyla açıklamaya çalışmaktadır. (Bruff, 2014: 113; Bruff ve Tansel, 2019: 233; Boffo, Saad-Filho ve Fine, 2018: 247)

Yapısal, ekonomik süreçleri görmezden geldiği veya gerekli önemi vermedikleri iddiasıyla aktör odaklı gerçekleşen liberal rejim değişikliği literatürünü de eleştiren Marksist araştırmacılar, dünya genelinde yükselen otoriterleşme eğilimini uluslararası alanda hakim birikim rejimi ve bu birikim rejiminin sermaye-emek çelişkisi üzerinde yarattığı toplumsal gerilimler üzerinden incelemekte, devletin demokratik veya otoriter görünümünü yine bu gerilimlerle birlikte yorumlayan bir açıklama düzeyi

geliştirmektedir. 1980’li yılların başında neoliberal politikaları az gelişmiş dünya ülkelerine dayatmak amacıyla hazırlanan ve “Washington Konsensüsü” olarak adlandırılan sürecin, “sermayenin emeğe karşı saldırısı” olarak şekillendiğini ve devletin de neoliberal dönemde bu saldırıya uygun yapısal reformlar adı altında dizayn edildiği vurgulanmaktadır. (Harvey, 2015: 72)

Devletin neoliberal birikim rejimine uygun olarak dizayn edilme süreci, kapitalist devletin burjuva demokratik yapısının da sona ermesine, neoliberal dönemle birlikte otoriteryanizmin “kapitalizmin yeni devlet biçimi” olarak ortaya çıkmasına sebep olduğu öne sürülmektedir. (Poulantzas, 1976: 294) Bu anlamda özellikle Poulantzas’ın neoliberal devletin şafağında ortaya koyduğu “otoriter devletçilik” kavramı, sosyal refah devleti döneminde devletin yapısında olağanüstü kabul edilen otoriter biçimin “olağanlaşmaya” başladığı “otoriter devlet” yapısını tanımlamak amacıyla, otoriterleşme teorilerinin artmaya başladığı tarihsel aralığı göz önüne aldığımızda da oldukça erken bir dönemde ortaya konulmuştur. (Poulantzas, 2001: 203)

Poulantzas’ın teorik çerçevesini ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız neoliberal dönüşüm sürecini merkeze alarak Türkiye’nin otoriterleşmesini inceleyen Marksist araştırmacılar, liberal teorilerin “2010 sonrası Türkiye otoriterleşti” temelinden hareket eden başlangıç noktalarının aksine, Türkiye’nin neoliberalizmle eklemlendiği 1980 yılını esas almakta ve devletin 24 Ocak 1980 Kararları sonrası içerisine girdiği dönüşümü uluslararası sermaye hareketleri üzerinden analiz eden bir otoriterleşme anlatısı gerçekleştirmektedir. (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 403; Oğuz, 2012: 45; Bedirhanoglu, 2019: 371; Özden, Akça ve Bekmen, 2017: 189)

Neoliberal otoriter devlet kavramıyla Türkiye’nin otoriterleşme sürecini liberal teorilere göre daha geniş bir tarihsel aralıkta inceleyen Marksist kuramcılar, yine liberal araştırmacıların aktör temelli analizlerinin aksine otoriterleşme sürecine sebep olan faktörleri yapısal nedenler üzerinden ele almakta ve yaşanan dönüşümü neoliberalizmin krizlerinin devletin yönetme biçiminde yaptığı değişikliklerle birlikte yorumlamaktadır.

Keynesyen modelin krize girmesi sonucu Türkiye’de yaşanan ekonomik daralma 24 Ocak Kararlarının alınmasına ve bu kararları uygulayacak güçlü yürütme özleminin 12 Eylül askeri cuntası eliyle uygulanabilmesine olanak tanımıştır. (Boratav, 2015: 147) Poulantzas’ın tarifıyla yürütmeyi yasama ve yargı güçleri karşısında üstün kılan “otoriter devlet” yapısı, Türkiye’de 12 Eylül müdahalesiyle başlayıp cunta anayasasının (1982) kabul edilmesiyle birlikte kendisini kurumsallaştırmıştır.

Yine tam da bu noktada 2008 yılında yaşanan finans krizinin kapitalist merkez ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede sebep olduğu yönetsel dönüşümler günümüzün otoriterleşme trendini anlama noktasında önem kazanmaktadır. Liberal teorilerin yoğunlaştıkları 2010 sonrası yükselen sağ popülizm ve otoriterleşme problemleri, düzenleyici neoliberalizmin 2008 krizi sonrası girdiği kriz ve bu krizi aşmak için ihtiyaç duyduğu devlet müdahalesinin ortaya çıkardığı bir semptom olarak anlaşılmalıdır. (Bruff, 2014: 113) Dolayısıyla neoliberal otoriter devlet yaklaşımı, Türkiye’nin otoriterleşme sürecine hakim birikim rejimi ve onun Türkiye sermayesi içerisinde yarattığı gerilimler üzerinden bakmakta ve 2010 sonrası hızlanan otoriterleşme sürecini 2008 krizinin dinamikleri üzerinden okumaktadır. Kimi Marksist araştırmacılar Türkiye’de 2015 seçimleri sonrasında başlamak üzere 2017 yılında kabul edilen yeni hükümet sistemiyle birlikte mevcut siyasal rejimi Poulantzas’ın olağanüstü devlet biçimleri arasında saydığı faşizm ve neo-faşizm gibi kavramlarla da açıklamaya başlamıştır. (Oğuz, 2016)

1.2. MEVCUT OTORİTERLEŞME ÇALIŞMALARININ ELEŞTİRİSİ VE ALTERNATİF BİR ÖNERİ: TARİHSEL-İLİŞKİSEL YAKLAŞIM

Son on yıllık dönemde, Trump Amerika’sından Bolsonaro Brezilya’sına, Daniel Ortega Nikaragua’sından Jaroslaw Kaczynski Polanya’sına, Putin Rusya’sı ve Erdoğan Türkiye’sine, oldukça geniş bir coğrafyada ve farklı aktörler tarafından görünürleşen otoriter yönetimler, gerek akademik gerekse akademi dışında farklı disiplinler etrafında çalışma yürüten araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Az gelişmiş ülkelere, demokratik kurumsallaşmasını sağlamış ülkelere uzun süre totaliter

rejimler tarafından yönetilmiş Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerine varıncaya kadar farklı tarihsel dinamiklere sahip ülkelerde yükselen bu otoriter rejimlere yönelik trendini anlamaya yönelik birçok çalışma ortaya konulmaya devam etmektedir. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız farklı yöntemsel ve kavramsal açıklamalar, otoriter rejimleri tanımlama noktasında ortaya konan açıklamalardan birkaçını oluşturmaktadır.

Girişte özetlediğimiz farklı kavramsal yaklaşımlar, Türkiye’de yükselen otoriterleşme eğilimini ve 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (CHS)’ne geçişle birlikte yaşanan rejim dönüşümünün dinamiklerini açıklama ve Türkiye’nin mevcut ekonomi politik rejimini tarif etme noktasında en çok başvurulan açıklama düzeylerini oluşturmaktadır. Türkiye’de yaşanan rejim dönüşümünün dinamiklerini tarihsel bir izlek içerisinde ve bütüncül bir yaklaşımla anlama kaygısı taşıyan bu çalışmada yer almaları da bu özellikleri itibariyle tercih edilmiştir. Gerek dünya genelinde gerekse Türkiye’de yükselen rejim dönüşümü dinamiklerini anlama noktasında karşımıza çıkan bu kavramsal ve yöntemsel çeşitlilik, var olan sosyal ve siyasal gerçekliğin karmaşıklığının fark edilebilmesi anlamında oldukça çarpıcıdır. Diğer taraftan her ne kadar kavramsal ifade edilmiş biçimlerinde farklılık olsa da ortaya konan açıklama düzeyleri arasında birçok ortak özellik ve yöntemsel benzerliği görmemiz mümkündür.

Bu benzerlikleri dikkate alarak otoriterleşme ve rejim dönüşümü literatürünü 1-) yapısal (*structural*) faktörleri merkeze alan çalışmalar, 2-) aktörel (agency) faktörleri merkeze alan çalışmalar olmak üzere iki temel kategori içerisinde inceleyebilmemiz mümkündür.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi “rekabetçi otoriter rejim” ve “neo-patrimonyal sultancı rejim” açıklamaları aktörel faktörleri merkeze alan ve Weberyen yaklaşımdan beslenen açıklama düzeylerini oluşturmaktadır. Uluslararası politik ekonomi perspektiften beslenmesi ve yapısal süreçleri de analizine dahil etmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası aktörleri inceleme merkezine alan “yeni devlet kapitalizmi” veya “yeni kalkınmacı devlet” olarak tarif edilen rejim tahlillerini de büyük ölçüde Weberyen yaklaşımdan beslendikleri için bu blok içerisinde değerlendirebilmemiz mümkündür.

Aktör odaklı yaklaşımların hemen hemen hepsinde liberal kuramın bir ön kabulü olarak karşımıza çıkan mutlak bir siyaset-iktisat ayrılığı görülmektedir. Bu durum, iktisadi süreçleri teknik ve siyasal süreçlerden yalıtık bir inceleme alanı olarak ele almakta, bu anlamda siyasal bir aktör olarak devleti de iktisadi alandan soyutlayarak onun toplumsal sınıf mücadeleleri içerisindeki konumunu gölgelemektedir. (Wood, 2016; 35-36) Bu durum rekabetçi otoriter rejim literatürünün, siyasal elitlerin kendileri arasında yaşanan ayrılıklar üzerinden bir rejim dönüşümü anlatısı oluşturmalarına, dolayısıyla devleti ve siyasal aktörleri etkileyen yapısal unsurları analiz dışında tutmalarına veya gerekli önemi vermemelerine neden olmaktadır.

Diğer taraftan kimi aktör odaklı çalışmalar, büyük ölçüde Edward Schils'in ortaya koyduğu ve Türk entelijansiyasına Şerif Mardin'in çalışmalarıyla birlikte giren merkez-çevre kuramına yaslanan sınıf dışı analizler ortaya koymaktadır. Bu analizler, Türkiye'deki mevcut otoriter devlet yapısını bürokratik elitist kurucu yapı (merkez) ve bu elitist yapının sistemin dışında bıraktığı etnik ve dinsel kimlikler (çevre) olmak üzere ikili bir ayırım üzerinden okumaktadır. 1980'li yıllardan itibaren siyaset toplum analizlerinde hakim paradigma haline gelen bu yaklaşım, 2002 yılında AKP'nin iktidara gelişini de sevinçle karşılamış, bu süreci çevrenin merkeze taşınması dolayısıyla da Türkiye'nin "normalleşmesi" ve "demokratikleşmesi" anlamında olumlu bir gelişme olarak yorumlamıştır. (İnsel, 2003; Öniş, 2007: 247; Keyman, 2010)

İslamcı-muhafazakar kesimin siyasal aktörü olarak tek başına iktidara gelen ve toplumun bir diğer dışlanmış *çevresini* oluşturan Kürt kimliğiyle "barışçıl demokratik çözüme" dayalı bir siyasal söylem geliştiren AKP'nin, bürokratik, "vesayetçi" devlete karşı demokratikleşmeyi sağlayacak biricik aktör olarak görülmesi bu kuramsal bakış açısı içerisinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Temel itibarıyla merkez çevre teorisinden ve siyaset-iktisat ayrılığından hareket eden aktör merkezli yaklaşımların, Türkiye'de otoriterleşmeyi AKP'nin üçüncü dönemi olan 2011 yılıyla başlatması bu açıdan anlamlıdır. Çünkü liberal yaklaşımdan hareket eden birçok aydının, AKP'nin ilk on yılını

Türkiye’de demokratikleşmenin ve iktisadi kalkınmanın başarılı bir örneği olarak tanımlama noktasında ortaklaştığı görülmektedir.

“Eski Türkiye’yi” ifade eden vesayetçi elitist yapının Ergenekon, Balyoz soruşturmaları ve 2010 Anayasa Referandumu gibi süreçlerle yerinden edilme hamlelerini demokratikleşme süreci içerisinde değerlendiren liberal aydınlar³, 2011 yılı ve sonrasında fark etmeye başladıkları AKP içerisindeki “yeni elitist” yapıyı yine bu dönemde başlattıkları otoriterleşme anlatılarının da bir görünümü olarak temellendirmektedir. (Kutun, 2021: 166) AKP’nin kuruluşundan itibaren üst düzey görevlerde bulunmuş parti elitleri arasında yaşanmaya başlanan ayrılıklar, Erdoğan ve kendisine yakın isimlerin partinin karar alma mekanizmalarında daha aktif hale gelmelerine ve parti içerisinde yaşanan gücün tekelleşmesi durumunun, AKP’nin iktidar partisi olarak siyaset yapma biçimini de etkilediğini vurgulamışlardır.⁴

Şüphesiz aktör merkezli ortaya konan bu açıklamaların özellikle yakın dönemde yaşanan siyasal kırılma anlarını saptamak ve kırılma anlarında aktörlerin politik manevralarını çözümlenmek anlamında otoriterleşme literatürüne yaptığı katkılar büyüktür. Ancak yaşanan otoriterleşme sürecini tarihselleştirme noktasındaki sınırlılıkları ve AKP’nin ilk on yılında uluslararası siyasal ve ekonomik dinamiklerle uyumlu bir şekilde gerçekleştirdiği rejim dönüşümü hazırlıklarını atladıklarını gözlemlemek mümkündür.

Diğer taraftan yapısal merkezli açıklamaların bir örneği olarak karşımıza çıkan “neoliberal otoriter devlet” açıklamaları, Türkiye’nin özgül dinamiklerini görebilme, onu dünyanın birçok yerinde yaşanmaya başlanan otoriter yönelişlerden ayıran özelliklerini

³ Türkiye’deki liberal aydınların AKP’nin ilk on yılında yaşadıkları “trasformismo” sürecine dair eleştirel bir okuma için bkz: Yıldızoğlu, 2013: 108.

⁴ Melehat Kutun AKP’nin parti elitleri arasında yaşanan bu ayrışmayı piyasacı bürokratlar olarak tanımladığı Ali Babacan, Mehmet Şimşek, Abdullah Başçı gibi isimlerle kalkınmacı seçilmiş siyasetçiler Erdoğan ve Berat Albayrak gibi isimler arasında yaşanan bir ayrışma olarak tarif etmektedir. (2021: 166) Yeni devlet kapitalizmi kavramı üzerinden otoriterleşme anlatısını ortaya koyan Ziya Öniş’e göre de parti içerisinde yeni kalkınmacı modelden yana olan isimlerin partiye hakim olması yeni bir otoriter rejimin varlığını ortaya çıkarmıştır. (2019)

ortaya koyma, Türkiye’deki sermaye-devlet ve sermaye-emek arasındaki ilişkinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini görebilme ve bunu yaparken de 1980 yılından itibaren ülkede kurumsallaşan otoriter devletin, son on yıl içerisinde yaşadığı dönüşümleri anlamamızı sağlama noktasında tek başına yetersiz kaldığını da iddia edebiliriz.

Özellikle 1970’lerin ilk yarısında Latin Amerika’da, 1980’li yıllardan itibaren ise dünyanın geniş coğrafyalarında uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar, yaklaşık kırk yıl içerisinde birçok ülkede hakim birikim stratejisi konumunda olmasına rağmen her ülkede otoriter rejimlere yönelik gözükmemekte veya her otoriter rejimde aynı oranda bir otoriterleşme eğilimine rastlanamamaktadır. Dolayısıyla küresel boyutta gerçekleşen rejim dönüşümlerinin dinamiklerini açıklarken yerel/aktörel faktörleri analiz dışında tutan ve sadece neoliberalizmin yönetme pratikleri üzerinden bir otoriterleşme anlatısı sunan analizler, aynı birikim stratejisini uygulayan farklı coğrafyalardaki rejim farklılaşmalarına sınırlı düzeyde bir açıklama getirebilmektedir.

Diğer taraftan özellikle 2008-2009 finans krizi sonrası neoliberal birikim rejiminin içerisine girdiği bunalım, 1980’li yıllardan itibaren alışlagelen neoliberal ekonomi politikalarının dışına çıkan, ülkeleri daha korumacı ekonomi politikaları uygulamalarına iten bir uluslararası konjonktürün oluşmasını sağlamıştır. Neoliberalizmin kendisinin sorgulanmaya başlandığı bir dönemde, yükselen otoriterleşme ve rejim dönüşümü eğilimini neoliberal dinamikler üzerinden açıklamaya çalışmak da güçleşmektedir. Nitekim son dönemde bu literatür içerisinde yer alan kimi yazarlar “post-neoliberal dönemden” bahsetmeye başlamışlardır. (Akçay, 2021: 68) Bu kavramsal tercihin tam da neoliberal paradigmanın aşınmaya başladığı bir geçiş döneminde olduğumuzu ve bir yönetme biçimi olarak da neoliberalizm üzerinden yapılacak analizlerin yetersizliğini vurgulamaya dönük bir tercihi yansıttığını söyleyebilmek mümkündür.

Bu noktada Türkiye’de otoriterleşmenin ve rejim dönüşümünün dinamiklerini anlamaya çalışırken, yapısal merkezli analizlerin hakim birikim rejimiyle birlikte değerlendirildiği siyasal süreçleri ve bu süreçlerin tarihsel izliğini takip eden, ancak bu yapısal süreç

içerisinde aktörlerin sahip olduğu politik manevra alanlarını da yok saymayan ve özellikle Türkiye'nin AKP döneminde Recep Tayyip Erdoğan liderliğiyle içerisine girdiği saray rejimi dönüşümünü aktörler üzerinden de okuyan, yapısal ve aktörel analizleri birlikte, tarihsel ilişkisel perspektifle inceleyen bütüncül bir yaklaşıma ihtiyacımız var.

Türkiye'de gerçekleşen rejim dönüşümüne dair bu tarihsel ilişkisel yaklaşımı ortaya koyarken Schedler'in (2001: 66) ifade ettiği gibi; "belirsizliklerin hakim olduğu yakın dönemli dönüşümleri incelerken daha aktör odaklı, geçişin yaşandığı tarihsel aralığı analiz ederken ise daha yapısal faktör odaklı bir araştırma" ortaya koymak faydalı olacaktır. Ortaya konacak bu tarihsel-ilişkisel yaklaşım, rejim dönüşümünün faili olarak tek başına politik aktörlerin keyfi kararlarını gören, o aktörlerin manevra alanlarını sınırlama anlamında etkili olan yapısal faktörleri yok sayan yaklaşımların sınırlılıklarını ortaya çıkaracağı gibi, özellikle 2008 krizi sonrası hakim birikim rejiminin krize girdiği ve aktörlerin manevra alanlarının genişlediği dönemlerde yükselen lider merkezli rejim dönüşümünün aktör merkezli dinamiklerini de görebilmemizi ve bu iki etkili faktörü birlikte düşünebilmemizi sağlayacaktır.

Bu kapsamda çalışmamızın ikinci bölümü yapısal faktör merkezli açıklamaları temel alan, aktörleri ise bu yapısal konjonktür içerisinde göz ardı etmeden inceleyen bir yaklaşımla, Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte inşa edilen neoliberal otoriter devletin AKP iktidarına kadar olan dönemine odaklanacak, AKP'nin tek başına iktidara gelme sürecinde etkili olan krizleri ve AKP'nin bu krizleri aşma noktasında yaslandığı ekonomi politik programı özetleyecektir.

Üçüncü bölümde ise, 1980 yılından itibaren gelişen sürecin AKP iktidarıyla nihayete erdirilmesi ve rejim dönüşümünün 2002 sonrası gerçekleşen kimi siyasal kırılma anlarıyla birlikte adım adım nasıl gerçekleştirildiği ortaya konulmaya çalışılacak, AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın bu süreçte rekabetçi otoriter rejiminin inşasında oynadığı role ve bu rolün yapısal faktörler üzerindeki etkisine değinilecektir.

Türkiye’de resmi olarak 2017 yılında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin oylandığı referandum ile birlikte gerçekleşen rejim dönüşümünün, Türkiye’de yürütmenin yasama ve yargı karşısında güçlendirildiği 12 Eylül darbesinden günümüze uzanan sürecini “tarihsel”, bu tarihsel süreç içerisinde etkili olan yapısal ve aktörel faktörleri ise “ilişkisel” bir perspektifle inceleyecek olan çalışmamız, yöntemsel iskeletini süreç takibi metodu (*process tracing*) üzerinden kuracaktır. Birinci bölümün son kısmı araştırmamızın yöntemini açıklamaya ayrılmıştır.

1.3. REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN İNCELENMESİNDE İŞLEVSEL BİR YÖNTEM: SÜREÇ TAKİBİ ANALİZİ

1960’lı yıllarda ABD akademisinde kullanılmaya başlanan süreç takibi analizi, gerçekleşen tarihsel olay veya olguların sebeplerini açıklamak, bu sebeplerin yol açtığı olayların ardışıklığını ve kendi aralarındaki ilişkiselliği kanıtlarıyla birlikte ortaya koymak amacıyla kullanılan bilimsel bir yöntem olarak tanımlanabilir. (George ve Bennett, 2005: 138) Süreç takibi analizi her ne kadar bilimsel bir metot olarak 1960’lı yıllar gibi bilim tarihi açısından oldukça yakın sayılabilecek bir dönemde kullanılmaya başlansa da, tarihin ilk çağlarından itibaren doğa olaylarını açıklayabilmek için basit neden-sonuç ilişkisine yaslanan ve yaşanan olayların ardında yatan sebeplerle ortaya çıkardıkları sonuçlar arasındaki ilişkiselliği anlamaya çalışan teorilerin oldukça eski bir tarihe sahip olduğunu görebilmek mümkündür. (Aydın, 2009; Özlem, 2016: 28; Mason, 2019: 22)

Bilimsel üretimin başladığı ilk dönemlerden günümüze uzanan süreçte nedensel çıkarımlar elde etmek ve bu nedensel çıkarımları, tarihsel bir uzam içerisinde inceleyerek zamansal bir akış içerisinde değerlendirebilmemize olanak sağlayan süreç takibi analizi, nicel ve nitel nedenselliklere dayalı ikili bir anlayıştan hareket eder. Nicel nedensellik üzerinden hareket eden tezler, “nedenin olduğu yerde o nedenin her zaman sonuca ulaşacağı” varsayımına (daimi bir aradalık- constant conjunction) dayanırken, nitel nedenselliğe yaslanan tezler, nedensel süreci, bağımlı değişkenle bağımsız değişken

arasındaki korelasyonun dinamikleri ve dinamiklere etki eden “gerek şart-lar” ve yeter şart-lar” üzerinden okumaya çalışır. Gerek şart, sonucun ortaya çıkmasında olmazsa olmaz kabul edilen nedensellikleri ifade ederken; yeter şart, sonucun ortaya çıkmasında mutlak bir etkisi olmayan ama sonucun ortaya çıkmasına etki eden nedensellikleri vurgulamak amacıyla kullanılır. (Söyler, 2021: 70-79)

Bilimsel faaliyetlerin her alanında karşımıza çıkan ve günümüzde daha da karmaşıklaşan sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin çok boyutlu nedenlerini ve zamansal ardışıklığını açıklayabilme gayreti, süreç takibi analizine dayalı nitel nedensellik üzerinden gerçekleşen açıklamalarda birleşik nedensellik (*conjunctural causation*) ve eş sonuçluluk (*equifinality*) olmak üzere iki kavram etrafında açıklanmaya çalışılır. Birleşik nedensellik, sonucun oluşmasına etki eden birden çok yeterli ve gerekli şartın birleşmesini tanımlarken; eş sonuçluluk, ortaya çıkan bu birden çok nedensel faktörün aynı sonucun oluşması için yeterli ilişkiyi kurabilmesini ifade eder. (Söyler, 2021: 71)

Açıklanmaya çalışılan olayın nedenlerini ortaya koyan toplam, olayın yaşanmasına sebep olacak yeterliliğe sahipse ortaya konan tekil nedenler araştırmanın gerek şartını ya da INUS şartını (*Insufficient but necessary part of a condition which is itself unnecessary but sufficient for the result- Sonuç için gerekli değil ama yeterli olan bir şartın yeterli olmayan ama gerekli bir parçası*) oluşturuyor demektir. Sonucun ortaya çıkmasını sağlayan nedensel dizilimler -yeter şart- eş sonuçluluğu sağlıyorsa INUS şart da ortaya çıkmıştır. (Söyler, 2021: 71-72)

Rejim değişikliğine yol açan süreci analiz ederken nedensel ve zamansal çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılan nitel açıklamalara dayalı süreç takibi analizinin, mevcut rejim değişikliği literatürüne yönelik eleştirilerimizi sıralarken yer verdiğimiz tekil aktör merkezli ya da tekil yapı merkezli açıklamaların sınırlılıklarını aşma, yapısal faktörlerin aktörleri nasıl çevrelediğini, aktörlerin ise hem kendi aralarında hem de yapısal faktörlerle kendisi arasında nasıl bir ilişki içerisine girdiğini anlamamız noktasında işlevsel bir yöntem sunduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca süreç takibi metodunun sunduğu

yaşanan süreci tarihselleştirme imkanıyla birlikte, mevcut literatürün rejim dönüşümünü incelerken gözden kaçırdığı kimi önemli tarihsel uğrakların önemini ortaya çıkarma ve rejim dönüşümüne etkisini açıklayabilme anlamında da önemli bir perspektif sunduğu açıktır.

Süreç takibi analizinin tarihsel uzam içerisinde aktör ve yapı arasında kurduğu bu ilişkisel yaklaşım bir çok açıdan kurumsalcı ekolün kullandığı patika bağımlılık teorisinin (*path dependences*) genel yöntemsel içeriğiyle benzerlik göstermektedir. Süreç takibi yönteminde bir bağlam içerisinde nedenleri açıklanmaya çalışılan olay, patika bağımlılık kuramının kullanıldığı çalışmalarda saptanan kırılma anı (*cleavage juncture*) ve kırılma anını tetikleyen nedensel süreç (*causal pathways*) arasında kurduğu açıklama yöntemiyle benzerlik ve bir aradalılık göstermektedir. (Söyler, 2021: 80)

Sonucun gerçekleşmesini sağlayan tekil nedenleri incelemekten ziyade, o nedenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan nedenler bütünü tarihsel uzam içerisinde anlamayı mümkün kılan nitel araştırmaya dayalı süreç takibi analizi, sonucu ortaya çıkararak süreci açıklamaya çalışırken kuram geliştirmek veya kuram test etmek amaçlarıyla kullanılmaktadır. Çalışmaya konu olacak olay veya olgular arasında neden sonuç ilişkisi kuracak olan iddiaların geçerli hipotezler sunabilmesi için gelişmiş teorilerden yararlanması, ampirik veya nitel verilerini bu kuramsal çerçevede içerisinde sınaması veya oluşturması gerekmektedir. (Venesson vd, 2008: 229-230)

Süreç takibi analizinde ortaya konan hipotezlerin geçerliliğini ve doyurucu bir açıklama düzeyi oluşturmalarını sınamak için kullanılan bir çok test yöntemi bulunmaktadır. Küme kuramı, halka testi (*hoop test*), dumanı tüten silah testi (*smoking gun test*) bu yöntemlerden en çok kullanılanlarıdır. Tüm bu yöntemsel derinlik, Türkiye’de gerçekleşen rejim dönüşümünü tarihsel ve ilişkisel bir yaklaşımla inceleme amacı olan çalışmamız için gerekli yöntemsel çerçeveyi oluşturmaktadır.

Bu kapsamda “Türkiye’de Rejim Dönüşümünün Ekonomi Politigi” isimli çalışma, nedensel süreç gözlemlerini esas alan, nitel araştırmaya dayalı süreç takibi analizi yöntemine yaslanmaktadır. Türkiye’de rejim dönüşümünün tarihsel sürecini izlemek için başlangıç noktası olarak 12 Eylül 1980 tarihi esas alınmıştır. Bir kırılma noktası olarak 12 Eylül askeri darbesinin seçilmesinin birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yapısal merkezli literatürün sıkça üzerine durduğu, uluslararası alanda refah devleti olarak adlandırılan Keynesçi modelin krize girmesi ve bu krizi aşmak için tüm dünyada uygulamaya konulan neoliberal birikim stratejisi modelinin Türkiye’de uygulanabilmesinin askeri müdahale sayesinde mümkün hale getirilebilmesinden kaynaklanmaktadır. 12 Eylül rejimi, Türkiye’de 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan neoliberal ekonomi politikaları paketinin uygulanabilmesinin önündeki engelleri kaldırmış, kararların hazırlayıcısı olan Turgut Özal’ı ekonomi politikalarından sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine taşımıştır. (Boratav, 2015: 149)

Diğer taraftan, Türkiye’nin 12 Eylül rejimiyle birlikte içerisine girdiği uluslararası sermayeyle bütünleşme süreci, devletin bu birikim stratejisi çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını sağlamış, toplumsal ve siyasal muhalefetin askeri yönetim eliyle bastırılması, siyasal partilerin, sendikaların ve çeşitli sivil toplum örgütlerinin kapatılması ve yöneticilerinin yargılanması, devletin yeniden yapılandırılma ve dönüşme sürecini sorunsuz bir şekilde yürütebilmesini sağlamıştır. Siyasal iktidarın politik karar alma süreçlerini etkileyen ve iktidarı denetleme işlevinin yerine getirilmesine katkı sunan toplumsal muhalefetin ezilmesi, 12 Eylül rejiminin yürütmeyi yasama ve yargı karşısında güçlendirme amacıyla doğrudan ilişkilidir. Askeri darbe sonrası anti-demokratik bir ortamda referanduma sunulan 1982 Anayasasının %91,37’lik bir oy oranıyla kabul edilmesi ve askeri darbenin lideri Kenan Evren’in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle otoriter karakterli rejimin kurumsallaşması sağlanmış, devlet ve kurumları bu çerçevede dönüştürülmüş, siyasal parti kanunu ve seçim yasasında yapılan değişikliklerle yasama faaliyetinin önemli bileşenlerinden biri olması gereken muhalefet partilerine sunulan politik alan oldukça daraltılmıştır. Poulantzacı (2001) anlamda söyleyecek olursak, Türkiye’de otoriter devletin inşası, neoliberal uluslararası birikim rejimiyle uyumlulaşma süreci ekseninde bir arada gerçekleşmiştir. (Akça, 2018: 27; Boratav, 2015: 147; Yalman, 2019: 51)

Yarı başkanlık tipi hükümet şekline yakın bir yönetim şekli getiren 12 Eylül rejimi, Kenan Evren'in ve 1983 yılında gerçekleşen seçimlerden sonra Başbakanlık koltuğuna oturan Turgut Özal'ın bir çok defa verdikleri demeçlerde ifade ettikleri gibi Başkanlık sistemini arzulayan ve 12 Eylül müdahalesiyle birlikte yürütmenin yasama ve yargı karşısında kazandığı mutlak üstünlüğü de yetersiz bulan, siyasal yetkenin tek elde, yürütme aygıtında toplanması gerektiği yönünde ortaklaşan yönetim anlayışını siyasal hayatımıza yerleştirmiştir. 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş referandumuyla nihayete erdirilen bu "arzunun" ilk nüvelerini 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren aramak bu bakımdan doğru bir tarihsel izlek sunacaktır.

Güçlü yürütmeye ve siyaset alanı oldukça daralan emek yanlısı demokratik kurumların bastırılmasına dayanan bu sistem, şüphesiz sermayenin yeniden üretimine ve sınırsız dolaşımına alan açtığı ölçüde uluslararası aktörler tarafından da kabul görmüş ve alkışlanmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi sermayenin uluslararası aktörleri tarafından Türkiye'nin 1980 sonrası az gelişmiş ülkelere rol model olarak sunulması bu sistemi devam ettirebildiği ölçüde geçerli olmuştur. Bu dönemde politik yapım ve karar alma süreçlerinde etkinliği hayli artan Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD)'nin siyasal iktidarla ve uluslararası aktörlerle kurduğu yakın ilişki yine 12 Eylül darbesinin açtığı alan sayesinde gerçekleşmiştir. (Yalman, 2019; 53)

Diğer taraftan, 12 Eylül askeri darbesi sonrası başta sol düşünce olmak üzere, düşünsel tartışma ve üretme ortamının tırpalanması, "Türk-İslam sentezi" olarak adlandırılan ideolojinin kültürel hegemonyasının kurulmasını sağlamış, siyasal İslamcı hareketin politik hareket sahasını genişletmiştir. AKP'nin kurucu kadrosunda yer alacak isimler bu konjonktürde önce yerel seçimlerde daha sonra genel seçimlerde başarılı olarak, neoliberalizmle uyumlu siyasal İslam programlarını uygulama imkanına kavuşmuşlardır. (Uzgel, 2020: 64; Oğuz, 2012; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 415)

12 Eylül askeri darbesiyle birlikte ulusal ve uluslararası ölçekte ortaya çıkan tüm bu dinamikler, Türkiye’de yaşanan rejim dönüşümünün tarihsel arka planına odaklanmak ve rejim dönüşümüne sebep olan nedensellikler arasında ilişkisel bir bağ kurabilmek açısından önemli bir kırılma anına işaret etmekte ve önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümü, 12 Eylül askeri darbesinden AKP’nin iktidara geliş sürecine kadar olan kısma odaklanmakta ve neoliberal otoriter devletin Türkiye’deki kurumsallaşmasına ve bu tarihsel arka planın AKP döneminde yaşanacak olan rejim dönüşümüne ne gibi yönlerden altyapı hazırladığına yönelik bir süreç takibi gerçekleştirecektir. Bunu yaparken, kuram oluşturma ve kuram test etme gibi ikili bir işlevi olduğunu belirttiğimiz süreç takibi analizinin kuram test etme (*theory testing*) yöntemi kullanılacaktır. Kuram geliştirilirken göz ardı edilen nedenselliklerin, sonucun ortaya çıkmasını ne ölçüde etkilediğini anlamamıza da yardımcı olan süreç takibi analizine bağlı kuram test etme yöntemi, yapısal merkezli açıklamalar sunan neoliberal otoriteryanizm yaklaşımını bu tarihsel aralık için ortaya koyduğu anlatımını sınamamızı ve eleştirel yorumunu da ortaya koyabilmemizi sağlayacaktır.

2002 yılında gerçekleşen seçimlerde aldığı oy oranıyla tek başına hükümet kurabilen AKP’nin ilk on yılı, gerçekleştirdiği özelleştirmeler, çalışma yaşamında esnek çalışma sürelerini yaygınlaştıran politikalar ve artan finansallaşmayla neoliberalizmin Türkiye’deki doruk yıllarını oluşturmuştur. 1990’lı yılların parçalı siyasi yapısını ve Asya krizleriyle derinleşen iktisadi kriz açmazını, IMF’nin stand-by sözleşmeleriyle desteklediği Derviş Reformlarını uygulayacak bir “egemen kitle partisi”⁵ olarak AKP’nin iktidara gelmesiyle aşan sermaye, AKP’nin tek başına iktidar olmasının ve 12 Eylül rejiminin idealleştirdiği Amerikan tipi iki partili yapıya kavuşan mecliste, iktidarın elinde bulundurduğu üstünlüğün avantajını kullanarak kamu yönetiminin dönüşümünü sağlayan “idari reformları” da uygulamaya koyabilmiştir. (Yıldırım, 2010: 182)

⁵ Egemen kitle partisi kavramı, Nicos Poulantzas’ın otoriter devletçilik kavramıyla bağlantılı olarak kullandığı, devlet aygıtlarını yeni hegemonya projesi (neoliberalizm) kapsamında yürütme kuvvetinin en üstünde bulunan aygıtı (devlet başkanına veya başbakanına) bağlama misyonuna sahip bir hegemonya aygıtı olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Poulantzas, 2006.

İstanbul sermayesi gibi büyük sermayenin aktörü olan TÜSİAD ile birlikte, 1990 yılında kurulan, Anadolu sermayesinin ve Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) aktörü olarak yükselen MÜSİAD'ın da iktisadi taleplerine karşılık gelen AKP iktidarı, ilk on yılında bu sermaye fraksiyonlarının taleplerine cevap verebildi. Ancak 2008-2009 yıllarında yaşanan ve neoliberal birikim modelinin krizi olarak ortaya çıkan büyük finans krizinin, ülke ekonomisini etkilemeye başladığı 2013 yılı ve sonrasında sermaye fraksiyonları arasında yaşanmaya başlanan “iç savaş”, kendisini iktidar bloğu arasında yaşanmaya başlanan çatlaklarla da göstermeye başladı. (Akçay, 2021) 2013 Haziran'ında Gezi Parkı protestolarıyla meşruiyet krizi yaşayan AKP'nin, aynı yıl “cemaat” ile sonlanmaya başlayan ittifakı ve Kürt siyasal hareketiyle birlikte yürüttüğü “çözüm süreci” projesinin rafa kalkması, 2014 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ın “saraya” çıkmasını sağlasa da, AKP'yi kurulduğundan bu yana ilk kez tek başına hükümet edebilme kabiliyetini kaybedeceği 2015 seçimlerine götürmekten kurtaramamıştır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra mevcut anayasanın sınırlarını aşarak parti başkanı kimliğini dolaylı yollardan devam ettirmesi, kendisini en net şekilde Haziran 2015-Kasım 2015 seçimleri arasındaki olası koalisyon görüşmelerinin yaşandığı dönemde göstermiştir. Partiler arasında yaşanan bu görüşmelere doğrudan müdahil olan ve AKP'nin genel başkanlık koltuğuna oturacak isimleri doğrudan partililere işaret eden Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçildikten sonra artan politik etkisini göz ardı ederek 2017 Referandumuna varan süreci anlayabilmemiz mümkün gözükmemektedir. Söz konusu dönemden itibaren AKP'nin parti elitlerinin partiden ayrılmaya başlaması ve Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AKP yönetimine karşı muhalefete geçmesi, Erdoğan'ın AKP içerisindeki mutlak üstünlüğünü kuvvetlendirmiştir.

Çalışma boyunca tarihsel olarak izini süreceğimiz birikim rejimiyle uyumlu sermaye grupları ile iktidar ve sermaye gruplarının kendileri arasındaki ilişkiler, bu ilişkilerin Türkiye'de rejim dönüşümüyle sonuçlanan sürece etkileri yapısal nedensellikler dizilimini oluştururken; yukarıda özetlediğimiz ve çalışmanın üçüncü bölümünde

detaylandıracağımız Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde, özellikle 2013 sonrası ön plana çıkan ve rejim dönüşümünün yaşanmasına etki eden faktörleri aktörel nedensellikler dizilimi içerisinde inceleyeceğiz.

Çalışmanın iddiası odur ki; bu iki nedensel dizilimin birleşmesi, Türkiye’de bir kırılma anı (*cleavage moment*) olarak 2017 halkoylamasıyla yaşanan rejim dönüşümünün gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu bakımdan çalışma gerek aktörel nedensellik diziliminin, gerekse de yapısal nedensellik diziliminin Türkiye’de rejim dönüşümünün yaşanmasında tek başlarına “yeter şartı” oluşturduklarını öne sürmektedir. Bu nedensel dizilimlerin birleşmelerinin eş sonuçluluğa yani rejim dönüşümüne yol açması, süreç takibi analizi literatürüne atıfla INUS şartının sağlandığını da göstermektedir. Çalışmamızın ilerleyen bölümleri, 1980’den günümüze bu nedensel dizilimlerin izleğini sürececek ve bu nedensel dizilimlerin birleşmesinin Türkiye’de rejim dönüşümüne hangi yönlerden ne gibi etkilerde bulunduğunu tarihsel-ilişkisel bir perspektifle açıklamaya çalışacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL OTORİTER DEVLETİN İNŞASI

Türkiye’de özellikle 2013 yılında Gezi Parkı protestoları ile başlayan ve 2017 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (CHS) referandumu ile yeni bir boyut kazanan otoriterleşme eğilimi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerden araştırmacıların bu toplumsal trendi açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmelerini sağlamıştır. İktidarda bulunan AKP’nin parti elitleri arasında yaşanan veya iktidar partisinin karar alma süreçlerinde politikalarına yön veren siyasi müttefikleri (iktidar bloğu) arasında açığa çıkmaya başlayan çatışmalar, bu çatışmaların aktörlerini merkeze alan analizlerin gelişmesine neden olmuştur. Aktör merkezli analizler, özellikle Türkiye’nin son on yılında otoriterleşme eğilimine dair önemli açıklama düzeyleri geliştirmiştir. Bürokratik-siyasal elitler arasındaki çelişkilere odaklanan, neoliberal ekonomi politikalarından ve neoliberal kurumlardan uzaklaşmanın bir sonucu olarak otoriter siyaset tarzının yükselmesi ve “ahbap çavuş kapitalizmi” veya “yeni devlet kapitalizmi” olarak adlandırılan iktidar sahiplerinin kayırmacı ekonomi politikalarının ve kaynak aktarımlarının artması gibi ekonomi-politik olguların analizi bu çalışmalarda kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur. (Sommer, 2014; Özbudun, 2015; Esen ve Gümüşçü, 2016; Yardımcı-Geyikçi ve Yavuzylmaz, 2020)

Aktör merkezli analizlerin özellikle Türkiye’nin son on yılına odaklanan açıklamaları siyasi rejim tartışmaları açısından önemli anlatımlar ortaya koymakla birlikte Türkiye’de otoriterleşme sürecinin “*longue duree*”⁶sini (Baykan, 2021: 28) göz ardı ettikleri görülmektedir. Yapısal ve maddi süreçlerin otoriterleşme süreci içerisindeki önemi arka plana atılmakta, AKP’nin iktidara geldiği sürecin ve 2013 sonrası Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde hızlandırılan otoriterleşme ve rejim dönüşümü zemininin ne

⁶ Uzun süre (*longue duree*) kavramı, Annales ekolünün ünlü ikinci kuşak tarihçilerinden Fernand Braudel’in, siyasi olayların dar tarihi sınırlara sıkıştırılmasını eleştirerek daha uzun erimli bir tarihselleştirme ve derin maddi yapıları daha çok analize dahil etmeyi ön plana koyan tarih yazımı metodudur. Bu metod sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında da kullanılmaktadır. Türkiye’nin otoriterleşmesini Braudel’in bu kavramı üzerinden düşünen güncel bir çalışma için bkz: (Baykan, 2021).

zaman, nasıl ve hangi idari ve yasal araçlarla oluşturulduğu soruları eksik bırakılmaktadır. Böylelikle devleti maddi süreçlerin dışında konumlandıran aktör merkezli analizler, toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleden ziyade siyasal elitler veya bürokrasi ile toplum arasında yaşanan çatışmaları analizlerinin merkezine alarak otoriterleşme sürecini tarihsel olduğu kadar nedensel dizilim anlamında da oldukça dar bir alana sıkıştırmaktadır. Marx'ın Victor Hugo eleştirisinde kullandığı tabirle “duru gökte şimşek çakmaz.” (Yıldırım, 2013) Otoriter yönetme stratejilerinin aktörler eliyle tırmandığı 2013 sonrası anlama noktasında ortaya konan analizleri bu kapsamda yapısal ve tarihsel bir düzlem içerisinde değerlendirmenin günümüz bunalımının dinamiklerinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı çalışmamızda iddia edilmektedir. Diğer taraftan aktör merkezli analizlerin AKP'nin neoliberal ekonomi politikalarından uzaklaşmasıyla otoriterleşme arasında kurduğu korelasyon, neoliberalizme içkin olan otoriter yönetme biçiminin anlaşılmasını gölgelemektedir. Bundan dolayı neoliberal dönemle birlikte devletin ve buna uygun olarak yönetme biçimlerinin yaşadığı dönüşümü tartışmaya dahil etmek önemli görülmektedir.

Çalışmamız, aktör merkezli analizlerin ortaya koyduğu anlatımı, maddi toplumsal süreçlerin de analize dahil edilmesi ve yapısal süreçlerin, Türkiye’de otoriterleşmenin “uzun süresi (longue duree)” içerisinde süreç takibi analizi kullanılarak incelenmesiyle daha bütünsel bir anlatımın elde edilebileceğini öne sürmektedir. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye’de neoliberal birikim rejiminin uygulama imkanı bulduğu tarihsel süreçle devletin bu birikim rejimiyle uyumlu olarak yaşadığı dönüşümü açıklamayı, bu sürecin AKP'nin iktidara geldiği ve devraldığı otoriter rejimi kendi politikalarıyla nasıl ve hangi araçlarla tahkim ettiğini son on yıllık dönemi anlayabilmek açısından önemli bulmaktadır.

Türkiye’de yükselen otoriterleşme sürecini neoliberal otoriter devlet literatürü üzerinden okuyan yaklaşımların teorik sınanmasının (theory testing) gerçekleşeceği ikinci bölüm, neoliberal otoriter devletin tarihsel oluşumunu ve kuramsal çerçevesini ortaya koyduktan sonra Türkiye’de neoliberal otoriter devletin kurumsallaşma izleğini takip ederek AKP'nin iktidara gelişinden önce Türkiye’de yapısal aşamalarının tamamlanması

yönünde önemli adımların atıldığı otoriter siyasal sistemin nasıl ve hangi patikalardan geçerek inşa edildiğini ortaya koyacaktır. Bu kapsamda çalışma, Türkiye’de neoliberal otoriter devletin; 1) yürütmenin yasama ve yargı karşısında kuvvetlendiği, 2) siyaset alanının yasal ve yapısal düzenlemelerle oldukça daraltıldığı, 3) neoliberal ekonomi politikalarına bağlı kalarak güvencesiz ve düşük ücretli çalışma rejiminin tahkim edildiği, 4) milliyetçi-muhafazakar “yeni sağ” siyaset yapma biçimlerinin merkeze taşındığı bir otoriter devletçilik modelinin kurumsallaşmasıyla beraber rejim dönüşümüne etkisinin izini sürecektir.

2.1. NEOLİBERAL OTORİTER DEVLETİ ANLAMAK

Sanayi devriminden itibaren tüm dünyada ekonomik ve toplumsal yaşamı şekillendiren kapitalist sistem, tarihi boyunca birçok yapısal krizle karşılaşmıştır. Sistemin karşılaştığı bu krizler, kapitalist üretim ilişkilerinin karşılaştığı her krizden kendi yeniden üretimini ve devamlılığını sağlayarak çıkmasını gerçekleştirdiği gibi, toplumsal ve siyasal alanın dolayısıyla devletin de yeni birikim stratejilerine uygun olarak dizayn edilmesini diğer bir deyişle sistemin devamlılığını sağlamak için devlet aygıtının sistemle uyumlu hale getirilmesini gerçekleştirmiştir. (Saad-Filho, 2008: 348)

Kapitalizmin tarihinde karşımıza çıkan ilk yapısal kriz 1873 yılında Viyana Borsası’nın çöküşüyle başlayan ve 20. Yüzyılın başlarına kadar devam eden “Uzun Depresyon”dur. Bu kriz, birçok araştırmacı tarafından dünyanın Birinci Dünya Savaşına sürüklenmesinin en önemli nedenlerinde biri olarak görülmüştür. (Eğilmez, 2012) Krizin etkileri savaş sonuna kadar devam etmiş, sistemin yeniden yapılanma içine girdiği yıllarda ise 1929 yılında yaşanan ve “Kara Perşembe” veya “Büyük Depresyon” olarak adlandırılan ikinci ve ilkinden daha yıkıcı etkilere sahip bir kriz gerçekleşmiştir. (Dobb, 1990: 58) Büyük Depresyon’un da Avrupa’da faşizmin yükselmesinde ve İkinci Dünya Savaşına gidilen süreçte oynadığı role literatürde sıkça vurgu yapılmıştır. 1929 yılında ortaya çıkan kriz, savaş sonrası uygulamaya konan Keynesyen ekonomik modelle aşılmıştır. “Refah devleti modeli” olarak da bilinen ve sermaye-emek uzlaşısına dayanan bu süreç ise 1970’li

yıllarda yaşanan petrol krizlerinin neticesinde sürdürülemez olmuş ve başta çevrede bulunan Latin Amerika ülkeleri olmak üzere merkez kapitalist ülkelerin de 1970'li yılların sonuna doğru geçiş yapacağı yeni bir birikim stratejisi modeli olarak neoliberalizm, uluslararası alanda hakim ekonomik paradigma olarak kabul görmeye başlamıştır. (Beaud, 2021)

Tarihsel uzam içerisinde değerlendirdiğimizde, kabaca her kırk yılda bir kapitalist sistemin yapısal krizler içerisine girdiğini ve bu krizleri sermayenin yeniden üretimini sağlayacak yeni birikim stratejileri ve ekonomik modellerle ikame ederek aşabildiğini görebilmek mümkündür. Bu süreç, toplumsal güç ilişkileri üzerinden şekillenmekte ve her yeni birikim stratejisi sermaye ve emek arasında verilen mücadelenin bir parçası olduğu gibi sermaye fraksiyonlarının kendi aralarında yaşanan güç mücadelesinin bir sonucu olarak da berraklaşmaktadır. Bu noktada ortaya koyacağım çalışma için önemli olan husus, devletin bu toplumsal güç ilişkilerinin dışında, tarafsız ve yaşanan güç mücadelelerinden yalıtık bir noktada bulunmadığıdır. Devlet, tam da bu güç ilişkilerinin ortasındadır. (Poulantzas, 2001: 35; Althusser, 2014: 47-48) Dolayısıyla krizlerin sonrasında gerçekleşen iktisadi birikim rejimindeki değişiklikler veya kurumsal ve anayasal düzeydeki değişiklikler, bu mücadele ilişkisinin çözümlenmesiyle daha iyi anlaşılabilir.

Diğer taraftan yine tarihsel uzam içerisinde baktığımızda ekonomik krizlerin ortaya çıktığı dönemlerde dünya genelinde yükselmeye başlayan otoriter nitelikli rejimlerin artışı, bu iki nosyon arasında korelasyon kurulmasını mümkün kılmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi, kapitalizmin tarihindeki en önemli yapısal krizlerden biri olan ve sonuçları itibarıyla tüm dünyada yıkıcı etkileri hissedilen 1929 ekonomik buhranı sonrası, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Asya ve uzak Asya ülkelerinde de yükselmeye başlayan totaliter rejimler, insanlığı ikinci bir dünya savaşının içerisine sürüklemiştir. Aydınlanmanın gerçekleştiği ve modernizmin kilometre taşlarının döşendiği coğrafyalarda yükselen faşizmin nedenleri, savaş sonrası tüm sosyal bilimcilerin uzun

yıllar tartışacağı birincil araştırma konusu olmuştur.⁷ Henüz savaş devam ederken bu tartışmaya dair önemli bir eser ortaya koyan Macar düşünür Karl Polanyi, çağının ekonomik ve sosyal kökenlerini açıklamaya çalıştığı eserinde, “günümüz faşizmini anlamak için Ricardo İngiltere’ sine bakmamız gerektiğini” yazmıştır. (Polanyi, 2017: 70) Polanyi’nin eserini, yazılmasının üzerinden yıllar geçmesine rağmen güncel kılan en önemli mesajlardan birinin bu olduğu düşünülmektedir. Yükselen otoriterleşme dalgasıyla yapısal ekonomik krizler arasındaki ilişkinin tarihsel sürekliliğine yapılan bu vurgu, günümüzü anlama noktasında da bize önemli bir perspektif sunmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konulan tez, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yükselen faşizmi anlamak için piyasa ekonomisinin doğuşuna bakılması gerektiğini yazan Polanyi’ye referansla, günümüz Türkiye’indeki otoriterleşme sürecini anlayabilmek için Türkiye’nin yakın siyasi tarihinde ekonomik ve siyasal anlamda önemli bir dönüşümün miladı olan 24 Ocak 1980 kararlarına dönülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu iddianın yaslandığı gerekçeleri açmak için tüm dünyada yaşanan ve sosyal refah devleti politikaları olarak bilinen Keynesyen ekonomik modelin 1970’li yıllarda içine sürüklendiği krizi ve bu krizin aşılması noktasında gerçekleşen neoliberal dönüşümün detaylandırılması gerekir.

2.1.1. “Büyük Dönüşüm”e Doğru: Refah Devleti Modelinin Krizi

Sermayenin yeniden üretimini sağlama noktasında ortaya çıkan talep eksikliği, “Büyük Buhran” a yol açan nedenlerin başında gelmektedir. Keynesyen model, esas itibariyle İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bu talep eksikliğini gidermeyi amaçlamıştır. Bunun yolunu da işgücü verimliliğini arttırmada görmüş, çalışan kesimlerin tüketimini arttırmak için alım güçlerini kuvvetlendirmiş, özlük haklarını önceki döneme kıyasla iyileştirmiş ve yasal haklarını genişletecek adımları atmıştır. Bu adımların atılmasında

⁷ Bu çalışmalardan bazıları için bkz: Adorno ve Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, İstanbul, Kabaı, 2010; Horkheimer, **Akıı Tutulması**, İstanbul, Metis, 1990; Eric Fromm, **İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri**, İstanbul, Payel, 1985.

klasik liberalizmin varsayımları üzerinden temellenen, piyasa işlemlerinin “gizli el”e terkedilmesinden kısmen vazgeçilmiş, devletin piyasayı düzenleyici rolü arttırılmıştır. Bakıldığında emeğin lehine gerçekleşen bu gibi düzenlemelerden dolayı, dönemi karakterize eden ana özelliğin “sermaye-emek uzlaşısı” olduğu iktisadi tarihçe yazınında da sıkça vurgulanmıştır. (Dumenil ve Levy, 2020: 27) Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde “ithal ikameci kalkınma modeli” olarak da bilinen iç talebi arttırmaya dönük birikim stratejisi, devletin de bu birikim stratejisi çerçevesinde yeni kurumsal ve yasal dönüşümler içerisine girmesini sağlamıştır. Çoğu ülkede olduğu gibi ithal ikameci dönemde Türkiye’de de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin kurulması, kalkınma planlarının hazırlanması, sermaye ve emeğin uzlaşısının bir ürünü olarak tanınmaya başlayan sendikal hakların anayasal statüye kavuşması gibi gelişmeler, bu dönüşümlerden birkaçını örneklemektedir. (Boratav, 2015: 119)

1970’li yılların ortalarına gelindiğinde, OPEC petrol fiyatları artışı ve Vietnam savaşı gibi uluslararası etkilerle derinleşen, yükselen enflasyon ve ekonomik durgunluğun bir arada yaşanmasıyla (stagflasyon) devam eden iktisadi krize çözüm üretmemesi, Keynesyen modeli sürdürülemez hale getirmiştir. 1929 Buhranı sonrası, krizi aşmak amacıyla arttırılan, devletin kamu kaynakları yatırımına dönük harcamaları, istihdam ve maaşlarda yaşanan artışlar, toplam talebi yükseltmek için verilen sübvansiyonlar ve en genel anlamı itibariyle devletin ekonomik alandaki ağırlığı, 1970’lerin sonuna gelindiğinde ortaya çıkan krizin başlıca sebepleri olarak iktisadi otoriteler tarafından hedef tahtasına konulmaya başlanmıştır. (Palley, 2020: 42) Keynesyen modele dönük bu eleştirilerin teorik çerçevesi aslında 1930’lu yılların başında Freiburg Okulu olarak adlandırılan “Ordoliberalizm” akımı çevresinde gelişen iktisatçı ve siyaset bilimciler tarafından ortaya konulmaya başlanmıştır. (Altvater, 2008: 349) Savaş sonrası dönemde ise Chicago Okulu olarak tanınacak, “Kamu Tercih Yaklaşımı (public choice)” kuramının önemli ismi Buchanan, Hayek ve Friedman gibi isimlerin gerçekleştirdiği çalışmalarla neoliberalizmin kuramsal çerçevesi gelişmiştir. Neoliberalizmin ortaya koyduğu temel varsayımlara göre, Keynesyen ekonomik model, insanlığa, “köleliğe giden bir yol” açmıştır. (Albo, 2008: 356)

Neoliberal teoriye göre, piyasanın işleyişini bozacak herhangi bir aksaklık bulunmadığı sürece, piyasalar tam istihdamı ve ekonomik kaynakların verimli ve etkin şekilde kullanımını kendiliğinden sağlayabileceklerdir. Dolayısıyla devletin vergi ve kamu harcamalarının yapısını değiştirerek, çalışma ilişkilerini düzenleyen kararları uygulamaya koyarak veya faiz oranlarına müdahale ederek gerçekleştirebileceği para ve maliye politikası araçlarını kullanması, piyasanın dengesini bozarak tam istihdamın sağlanmasını ve kaynakların etkin kullanılmasını engelleyecektir. Neoliberalizmin kuramcılarına göre, 1970’lerde Keynesyen ekonomik modeli sürdürülemez kılan da tam olarak piyasaya yapılan bu ve benzeri müdahaleler olmuştur. (Saad-Filho, 2008: 342)

Bu görünlere ek olarak 1970’li yılların uluslararası tablosuna baktığımızda, sabit döviz kurunun kullanımına dayanan Bretton Woods sisteminin yıkılması ve yerini döviz kurlarının küresel finans piyasalarında, piyasa sisteminin serbestliği içerisinde belirlenmeye başlanması, ulusal politika yapıcılarının karar alma süreçlerindeki etkinliklerini giderek uluslararası piyasa kurumlarına ve finans merkezlerine bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, Keynesyen düzenin parçalanarak neoliberalizmin uluslararası alanda hegemonyasını pekiştirmesini sağlamıştır. (Altvater, 2008: 351)

David Harvey’in ifadeleriyle özetleyecek olursak:

“Neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori, insan refahını arttırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim, beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır. (Harvey, 2015: 10)”

Harvey'in de ifade ettiği üzere, neoliberal dönemde devlete biçilen görev, birçok açıdan önemlidir ve dikkatle incelendiğinde neoliberalizmin teorik boyutuyla pratikte uygulanışı arasındaki tezatlığı görmemizi sağlar. Refah devleti döneminde uygulanan devletin para ve maliye politikası araçlarını kullanmasına dönük eleştiri, neoliberalizmin "minimal devlet" veya 19. Yüzyılda kullanılan ifadesiyle "jandarma devlet" konumuna çekilmesine vurgu yapan bir anlatı ortaya koymaktadır. Devleti, "piyasa aksaklıklarıyla karşılaşılmadığı müddetçe" iktisadi araçları kullanmaktan dışlayan, piyasayı olabildiğince 1980 sonrası neoliberal birikim stratejisine uygun olarak işleyişleri düzenlenen IMF, Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'nın ortaya koyduğu yükümlülöklere bağlayan neoliberal uluslararası düzen, bu uzlaşyı bozacak demokratik tepkilerin çözümünü ise emeğin ve emek örgütlerinin baskılanması için devletin sert güvenlikçi yaptırımlarının arttırılmasında görmüştür. (Haspolat, 2012: 173-174) Dolayısıyla neoliberal teorinin sıkça işlediği devletin toplumsal yaşamdan geri çekilişinin aksine çok daha kalıcı ve derin bir şekilde topluma nüfuz ettiği, demokratik siyasetin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen sendika ve meslek örgütlerinin politika yapım ve etki süreçlerinden olabildiğince dışlandığı, artan uluslararası finansallaşmayla bölgeler arası gelir eşitsizliğinin yükseldiği ve refah devleti döneminde gerçekleşen "uzlaşımın" sermaye lehine terk edildiği bir döneme geçildiği söylenebilmektedir.

"...kanıtlar, neoliberalizme yönelişin, bir bakıma ve bir dereceye kadar, ekonomi seçkinlerinin iktidarının yeniden kurulması ya da yeniden inşasıyla ilişkili olduğunu güçlü bir şekilde gösteriyor. Dolayısıyla neoliberalleşmeyi, uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan bir teorik tasarımı hayata geçirmeye yönelik ütöpik bir proje olarak ya da iktidarı ekonomi seçkinlerine iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya yönelik siyasi bir proje olarak yorumlayabiliriz." (Harvey, 2015: 27)

Harvey'in "sermayenin emeğe karşı taaruzu" olarak tanımladığı ve ekonomi elitlerinin teknokratik iktidarına dayandırdığı neoliberal yönetim biçimi, parlamenter demokrasinin Avrupa'da ve tüm dünyada alacağı yeni yönetim biçimlerini de etkilemiştir. (Harvey,

2015: 24) Harvey'in çalışmalarını ortaya koymasından yıllar önce, neoliberal dönüşümün çevre ülkelerde gerçekleşmeye başladığı 1975 yılında, Güney Avrupa ülkelerinde (İspanya, Portekiz, Yunanistan) yaşanan askeri diktatörlüklerden parlamenter demokrasilere geçiş sürecini analiz eden Nicos Poulantzas, neoliberal döneme geçişle birlikte devletin otoriter/teknokratik bir kimlik kazanmaya başladığını gözlemlemiştir. Poulantzas'a göre, bu ülkelerde yıkılan askeri diktatörlüklerin yerini alan rejimlerde fiziki olarak parlamentolar kurulmasına rağmen klasik anlamda anladığımız şekliyle parlamenter demokrasiler gözükmemektedir. (Poulantzas, 1981: 101)

Poulantzas'a göre, 1970'li yıllarda kapitalist sistemin içine girdiği kriz, kapitalist devletin krizi olarak da açığa çıkmakta ve bu krizin aşılması noktasında devletin girdiği dönüşüm Latin Amerika ve Güney Avrupa ülkelerinden başlayarak 1980 sonrası tüm dünyada yaygınlaşacak bir "otoriter devlet" modelinin kalıcılılaşmasına sebep olmaktadır. (Poulantzas, 2008: 297) Geç dönem eserlerinde, Güney Avrupa ülkeleri üzerinden gerçekleştirdiği analizlerini genişleten Poulantzas, yürütme erkinin yasama ve yargı kuvvetleri karşısında güçlendirilmesini, otoriter devletçiliğin en belirleyici özellikleri arasında saymaktadır. (Poulantzas, 2001: 217)

Jessop'un ifade ettiği gibi, Poulantzas, neoliberal dönemde "kapitalist devletin yeni biçiminin otoriter devletçilik olduğunu savunmakta ve bu devletin temel gelişim eğilimini, söz de biçimsel özgürlüklerin acımasızca ve çok çeşitli şekillerde sınırlandırılmasıyla ve siyasi demokratik kurumlarındaki ciddi azalmayla birlikte toplumsal-iktisadi hayatın her alanında yoğunlaşan 'devlet denetimi' olarak" tanımlamaktadır. (Jessop, 2008: 98)

Neoliberalizmin dünya çapındaki yaklaşık kırk yıllık serüveninde, birçok ülkede otoriterleşme eğilimlerine koşut olarak ve hatta otoriter rejimler aracılığıyla varlığını sürdürebilmesi, Poulantzas'ın liberal demokrasilerin "yeni normal" olarak tanımladığı devletin istisnai zor araçlarını sürekli kullanımına yol açan otoriter devletçi yönetim biçimlerinin çeşitli coğrafyalarda yaygınlaştığını göstermektedir. Otoriter devletin

neoliberal dönemdeki görünümleri kendisini; yürütme aygıtının (Cumhurbaşkanı ve Başbakanın artan yetkileri) yasama ve yargı karşısında orantısız güçlenmesinde, keyfi politikaların vatandaşların hak ve özgürlüklerini kısıtlamasında, siyasal partilerin azalan önemi ve bunun karşısında bürokrasi ve teknokrasinin genişleyen nüfuzunda, kamusal alan ve özel alan arasındaki sınırların muğlaklaşması, devletin daha çok zor aygıtlarını kullanması ve sembolik veya fiziksel şiddetini arttırması, kapsamlı bir toplumsal denetim ağının yaratılması, yürütmenin dar bir kadro etrafında toplanması, kamusal bilgilendirmenin devlet sırlarına dönüştürülmesi ve tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için devletin hukuk sisteminin alt üst edilmesinde açığa çıkarmaktadır. (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 405)

Karahanoğlu ve Türk'ün Poulantzas'a referansla vurguladıkları gibi, “yürütmenin yasama karşısında güçlenmesi, iktidarın meşruiyet dayanaklarının da değişmesini beraberinde getirmektedir. Yasamanın kuvvetli olduğu devlet biçiminde meşruiyetin esas kaynağı ‘yasallık’ ile ilişkilendirilirken; yürütmenin baskın olduğu devlet biçimlerinde meşruiyet, kendisini seçimlerdeki başarısıyla ulusun temsilcisi olarak sunan liderin karizmatik şahsiyetinde göstermektedir. (Karahanoğlu ve Türk, 2018: 410)

Kavramsal ifade edilişi ve içeriği bakımından Ernst Fraenkel'in (2020:33) Nazi Almanya'sını analiz ederken kullandığı “ikili devlet (the dual state)” kavramını anırtırıcısına “devletin ikizleşmesi”nden (duplication of the state) bahseden Poulantzas, liberal demokrasilerin “yeni normalinde”, parlamento ve ulusal yargı gibi olağan demokratik mekanizmaların varlığını devam ettirmesiyle birlikte devletin istisnai biçimlerinin bu yapılarla eklemlenmesini ve devamlılığını sağlamasını anlatmaya çalışmıştır. (Poulantzas, 2014: 209) Poulantzas'ın devlet teorisinde önemli bir yere sahip olan olağan devlet biçimleri ile olağanüstü devlet biçimleri arasındaki ayırmda, “otoriter devletçiliği” neoliberal döneme geçişle birlikte liberal demokrasinin olağan ve kalıcı devlet biçimi içerisinde değerlendirmesi, devletin ikizleşmesi kavramsallaştırmasıyla daha anlamlı hale gelmektedir. Kapitalist devletin neoliberal dönemdeki yeni formu olarak karşımıza çıkan otoriter devletçilik, dünyanın birçok kapitalist ülkesinde siyasi

rejimleri niteleyen liberal demokrasilerin olağan formu haline gelmiştir. (Oğuz, 2016: 82; Karahanoğlu ve Türk, 2018: 405; Yalman, 2021)

Çalışmamızın ilerleyen kısmı, neoliberalizme geçişle birlikte tüm dünyada liberal demokrasilerin olağan biçimi haline gelen otoriter devletçiliğin, Türkiye’deki serüvenine odaklanmaktadır. Dünyanın büyük bir kısmıyla eşzamanlı sayılabilecek bir tarihsel uğrakta, 1980 yılında, Şili’de yaşanan geçiş deneyiminin bir benzeriyle yeni uluslararası birikim sistemiyle bütünleşen Türkiye’nin, 1970’li yıllarda ithal ikameci sistemin içine düştüğü krizi aşabilmek için ortaya koyduğu 24 Ocak 1980 kararları, bu geçişin miladı olarak kabul edilmektedir. (Gambetti, 2009: 148; Güzelsarı, 2019: 40) Neoliberal sistemle uyumlu bu kararların uygulamaya konulabilmesi için Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte gerçekleşen dönüşüm, Poulantzas’ın yukarıda kuramsal çerçevesini sunduğumuz tezlerini doğrularcasına, Türkiye’de yürütmenin baskın güç olarak ön plana çıktığı ve tüm özellikleri itibariyle otoriter devletçiliğin Türkiye’de kurumsallaşmasıyla sonuçlanacak süreci başlatmıştır. Tam da bu yüzden, siyasi krizlerin ekonomik krizlerle katmerleştiği günümüz Türkiye’sinin bunalımını anlayabilmek için 24 Ocak 1980 Kararlarına dönmemiz gerekmektedir.

Süreç takibi analiziyle gerçekleştireceğimiz incelememizde, 1980 yılından AKP’nin iktidara geldiği tarih olan 2002 yılına kadar olan kısmı yekpare, kesintisiz bir dönem olarak ele almamız da mümkün değildir. Neoliberalizmin 40 yıllık serüveni içerisinde girdiği krizler ve bu krizlerin Türkiye’deki rejim dönüşümüne siyasal ve ekonomik açıdan etkileri göz önüne alındığında, 12 Eylül 1980- 3 Kasım 2002 tarihleri arasını temel olarak üç döneme ayırabilmek mümkündür. (Akça, 2018: 28) Bu dönemleri; 1-) 1980-1983: neoliberal otoriter devletin askeri zor yoluyla inşa süreci, 2-) 1983-1991: Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi’nin (ANAP) başarısız hegemonya girişimi yılları 3-) 1991-2002: krizler ve koalisyonlar dönemi olarak “kayıp on yıl”, olmak üzere üç dönemselleştirme/tarihselleştirme üzerinden okunmaya çalışılacaktır. 24 Ocak kararları, bu uzun sürecin patika başlangıcını oluşturmaktadır.

2.2. PATİKA BAŞLANGICI: 24 OCAK KARARLARI

Keynesyen ekonomik modelin 1970’li yıllarda içine girdiği kriz, ithal ikameci birikim rejimini uygulayan az gelişmiş ülkelerde çok daha yıkıcı etkilere neden olmuştur. Çeşitli ülke ve bölge deneyimlerindeki farklılığa rağmen kapitalist dünya sistemiyle entegre olmuş, ithal ikameci birikim rejimini uygulayan ülkelerde bazı ortak politika uygulamaları görülmektedir. İç talebi arttırmak için devletin döviz kurunu yüksek belirlemesi, ara mal üretimine dayalı sanayileşmenin teşvik edilmesi, ihracatın sınırlı tutulması, yerli üreticinin korunması gibi politikalar bu özelliklerden bazılarıdır. Bu birikim modeli, Bağımlılık ekolünün ortaya koyduğu gibi, az gelişmiş çevre (*periphery*) ülkeleri, merkez (*core*) kapitalist ülkeler karşısında eşitsiz bir gelişime bağımlı kılmaktadır. (Amin, 2020) Dolayısıyla, 1970’li yıllarda petrol krizleriyle beraber merkez kapitalist ülkeleri etkileyen yapısal kriz süreci, dışa bağımlı sanayileşme modelini takip eden ithal ikameci ülkelerde yüksek enflasyonlara, temel besin ve döviz kıtlığına sebep olmuştur. (Keyder, 2017: 243)

Krizin ilk dönemlerini, kısa vadeli borçlanma kanallarını kullanarak atlarmaya çalışan Türkiye, 1977 yılında kadar krizin milli gelirindeki büyüme oranlarına etkisini önlemede başarılı olmuştur. Ancak, 1977 yılıyla birlikte kriz, faturasını ortaya çıkarmaya başlamış, bu fatura, yılın ekonomik göstergelerine yansımıştır.

“1977 yılında dış ticaret göstergeleri şiddetle bozulmuştur. İhracat bir önceki yıla göre 200 milyon dolar gerilerken, ithalat -adeta son bir çabayla- %13 (660 milyon dolar) arttırılmıştır; ihracatın ithalatı karşılama oranı %30’a düşerken dış ticaret açığı 4 milyar doları aşmıştır.” (Boratav, 2015: 142)

Yaşanan ekonomik daralmayla birlikte tırmanışa geçen toplumsal şiddet olayları güvensizlik ortamını arttırmış, ulusal sermayenin yanı sıra uluslararası sermayenin de endişelenmesine sebep olmuştur. Güvenoyu alamadıkları için arka arkaya değişen hükümetlerin, krizi kısa vadeli borçlanma yoluyla erteleme talepleri de IMF tarafından

reddedilmeye başlanmıştır. Tüm bu süreç, 1980 yılına doğru Türkiye'nin "70 cente muhtaç" kaldığı bir döviz kıtlığı ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. (Karluk, 2016: 219) Türk siyasal hayatında "Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti" olarak bilinen Demirel Başbakanlığındaki hükümet, krizi aşmak için, Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanı ve Sabancı Holding Yönetim Kurulu üyesi Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirmiştir. Özal'ın Başbakanlık Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı görevinde bulunduğu dönemde Dünya Bankası, Türkiye ekonomisinin durum ve geleceği hakkında incelemeler yapması için Macar asıllı uzman Bela Balassa'yı görevlendirmiştir. Dünya Bankası'nda iki yıl görev yapan Turgut Özal'ın uluslararası sermaye ile olan yakın ilişkisi müsteşarlık görevi boyunca da devam etmiş, Özal'a danışmanlık yapması ve tavsiyelerde bulunmasıyla Bela Balassa, Özal tarafından hazırlanıp Demirel hükümetine sunulan ve tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçen ekonomik istikrar programının gizli kahramanları arasında yer almıştır. (Boratav, 2015: 148; Sönmez, 1984: 22)

Uluslararası sermaye çevrelerinin kurumları olan Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların görevlileri eşliğinde Turgut Özal tarafından Türkiye'nin döviz girdisine bağlı ithal ikameci kalkınma modelinin krize girmesi sonucu hazırlanan 24 Ocak kararları, krizden çıkış için gerekli görülen birtakım önlemler dizisini içermektedir. Bürokrasi tarafından hükümete sunulan basit bir istikrar politikası raporu olarak görülmesinin ötesinde ekonomik, toplumsal ve siyasal öneri maddeleriyle krize karşı geçici bir politika refleksini değil kalıcı bir düzenleme programını oluşturması, 24 Ocak kararlarının önemini ortaya koyan özelliklerin başında gelmektedir. (Kepenek, 1987: 43) 24 Ocak kararlarının içeriğini oluşturan iktisadi ve siyasal değişiklik maddeleri, 1970'li yılların sonuna doğru dünyanın yol aldığı yeni uluslararası ekonomi politiğin gelişmelerine uygun düşmektedir. (BÜEAK, 1981: 47)

Hükümete sunulan kararlarda öne çıkan maddelere baktığımızda; 1-) *Ekonomik karar alım süreçlerinin piyasaya yani arz ve talep doğrultusunda oluşacak fiyatlara göre belirlenmesi* gerektiğine yer verilmektedir. Böylelikle özellikle üretimin uluslararası piyasalarda geçerli olan döviz kuruna göre hesaplanması ve Türkiye ekonomisinin dışa

açılması gerektiği vurgulanmıştır. İhracata dönük yeni ekonomik modelin dış talebi arttırmak için iç talebi kısan politikalara yönelmesi bu kapsamda ücret ve maaşlarda kesintilere gidilmesi gerektiğine değinilmiştir. Yerli üretimin maliyetini düşürme ve yatırımcıları dış piyasalarla rekabete yönlendirme amacı bu madde içinde değerlendirilebilmektedir. 2-) *Ekonominin gelişmesi değil büyümesinin öncelikli hale getirilmesi* 24 Ocak kararlarının önemli maddelerinden bir diğeridir. Gelişmenin niteliksel bağlamının aksine büyümenin nicel ve sayısal verilere dayanan bir dinamiğe sahip olması, alınan kararlarla Türkiye ekonomisinin, büyüebilmesinde temel etken olarak değerlendirilen ihracat ve dış borçlanmaya bağımlı bir hale getirilmesini ifade etmektedir. Dış borcun alınabilmesi, 1970'lerin sonuna doğru Türkiye ekonomisinin içine sürüklendiği krizin temel semptomlarından biri olarak ortaya çıktığı için 24 Ocak kararlarının temel hedefi bu dış borçlanmayı temin edebilmek olmuştur. Kararın yapımcıları bu amacı ihracatın teşvik edilmesi ve döviz girişinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla gerçekleşeceğini iddia etmiştir. 3-) *Milli hasıla içinde kamuya ayrılan kesim daraltılmalıdır*. Fiyat istikrarının ve sürdürülebilirliğin sağlanması noktasında ekonomiyi piyasa sisteminin işleyişine terk etmek gerektiğini belirten 24 Ocak kararları, bu kapsamda devletin maliye ve para politikası araçları olan kurum ve işleyişlerinin değiştirilmesini, kamuya ayrılan bütçenin daraltılmasını, KİT'lerin özelleştirilmesini ve para politikalarından sorumlu kurumların "bağımsız" yapılarda olması gerektiğine yer vermiştir. 4-) *İthal ikameci dönemin temel motivasyonu olan hızlı sanayileşme amacı terkedilmelidir*. Neoliberal dönemde Türkiye gibi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere uluslararası sermaye aktörleri tarafından verilen ödevler, turizm ve dışa dönük ticaret sektörlerini geliştirmeleri ve ulusal pazarlarını yabancı sermaye girdisine açmaları olmuştur. Bu madde, 24 Ocak kararlarının Türkiye ekonomisinin dönüşümünde amaçladıkları niteliksel değişime dair önemli bir özelliği ortaya koymaktadır. (Kepenek, 1987: 49-50)

Toplumsal aktörleri merkeze aldığımızda, İthal ikameci dönemin yükselen sınıfları olarak sanayi burjuvası, bürokrasi ve çalışan sınıfların yerini ticaret burjuvasının öncülüğünde yeni bir toplumsal formasyonun almaya başladığını söyleyebilmek mümkündür. (Keyder, 1984: 13; Haspolat, 2012: 173) Uluslararası rekabet gücü olan büyük ulusal sermaye grupları da 24 Ocak kararlarının uygulanması noktasında gerekli desteği vermiş ve bu

toplumsal formasyona eklemlenmiştir. 1971 yılında büyük sermayenin aktörü olarak kurulan Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD)'ın 1978 tarihli Değerlendirme Raporu, 24 Ocak kararlarının Türkiye'deki büyük sermaye gruplarının taleplerine denk düştüğünü göstermesi bakımından çarpıcıdır.⁸ (TÜSİAD, 1978)

“Devlet her şeyi yapmaya kalkarsa, hiçbir şey yapamaz...Eğer devlet konserve yapar, hindi besler, gömlek diker, bakkal dükkanı açar ve bu tip çabalar tüm vaktini ve kaynaklarını yutar hale gelirse, devletin esas işlevi olan ‘ülke sınırlarının korunması, içeride can ve mal güvenliğinin korunması’ gibi konularda görev ve sorumluluğunu yerine getirecek zaman ve kaynağı bulamaz. Bu çok tehlikeli bir gelişmedir.” (Altun, 2009: 270)

Gerek büyük sermayenin kararların alınmasına giden süreçte açığa çıkan talepleri gerekse de bu taleplere sessiz kalmayan uluslararası sermayeyle yakın ilişki içindeki bürokratların hükümete önerdikleri kararlar, Türkiye'nin “yeni bir birikim modeli” olarak neoliberal uluslararası sisteme entegre edilme girişimi olarak değerlendirilmektedir. (BÜEAK, 1981: 47; DİSK-AR, 2020: 8)

24 Ocak 1980 tarihinde hükümete sunulan bu neoliberal birikim rejimine geçiş programı, Türkiye'nin ekonomik krizle birlikte katmerleşerek büyüyen siyasal krizi nedeniyle uygulama imkanı bulamamıştır. Sendikaların toplu iş sözleşmeleri ve yıllık bütçe görüşmeleri gibi politika yapım süreçlerindeki etkin faaliyetlerinin yanı sıra işçi sınıfı eylemliliğinin yükselişi gibi etkenler neoliberal birikim rejimine geçişin önündeki engel olarak toplumsal direnci güçlü tutmuştur. Ayrıca, toplumsal kutuplaşmanın yanı sıra parlamentoda temsil edilen partilerin elitleri arasındaki kutuplaşma ve bunun koalisyonlarla istikrarsız hükümetlere yol açması gibi etkenler, ulusal ve uluslararası

⁸ TÜSİAD'ın yanı sıra Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye Odalar Birliği'nin 1980 yılında, 12 Eylül Darbesi öncesi yayınladıkları son raporlarda da benzer talepleri dile getirdikleri görülmektedir. Raporların ayrıntıları için bkz: (DİSK-AR, 2020: 12-13)

sermayenin taleplerini yürürlüğe koymak isteyen teknokratların hazırladığı programı uygulanamaz kılmıştır.

Özetle, Harvey'in ifadesiyle “sermayenin karşı saldırısı” olarak tüm dünyayı etkisi altına alan neoliberalizme geçiş programı, Türkiye’de 24 Ocak kararlarıyla somutlaşmıştır. Programın içeriği dünyanın geniş coğrafyalarında benzer tarihsel aralıklarda yaşanan paradigma değişikliği ile uyumluluk göstermektedir. Ancak Türkiye’nin neoliberalizme geçiş sürecinde 24 Ocak kararlarını uygulayabilme noktasında yaşadığı sorunlar ve bu sorunların aşılabilmesi noktasında gerçekleşen 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, Avrupa’da gerçekleşen geçiş deneyiminden ayrılmaktadır. Türkiye’de askeri darbeye gerçekleşen geçiş deneyimi ve yaklaşık üç yıl süren askeri yönetim, 24 Ocak kararlarını yürürlüğe koymanın yanı sıra bu programın uygulanabilmesi noktasında engel oluşturabilecek yasal ve idari düzenlemeleri de değiştirerek Poulantzas’ın kavramsallaştırmasıyla “otoriter devletçiliğin” Türkiye’de kurumsallaşmasını sağlamıştır. İlerleyen bölümde, Türkiye’de uluslararası neoliberal düzenle eklemlenme sürecinde gerçekleşen ve Türkiye’nin “yeni olağan rejimi” olarak kurumsallaşan otoriter yapısının askeri rejim eliyle inşa edildiği döneme odaklanılacaktır.

2.3. 12 EYLÜL 1980 – 6 KASIM 1983: “MİLLİ GÜVENLİK DEVLETİ” DÖNEMİ

Türkiye 1980 yılına, günden güne artan şiddet olayları, siyasal partiler arasında tırmanan gerilimler, toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın yükselişi ve buna bağlı olarak ciddi bir yönetim krizinin kendisini hissettirdiği bir bunalım ortamında giriş yaptı. İktidara gelen hükümetlerin aylar içinde iktidardan düşmesi ve buna bağlı olarak istikrarsız bir yönetim anlayışının sürekli hale gelmesi, mecliste görüşülüp neticeye bağlanması gereken yasa tasarısı ve önerilerinin karara bağlanılamaması, Cumhurbaşkanı’nın Mart ayından askeri müdahalenin gerçekleştiği Eylül ayına kadar seçilememesi dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı makamının yaklaşık altı ay boyunca boş kalması gibi gelişmeler, Türkiye’nin ciddi bir siyasal krizle karşı karşıya olduğunun göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Tüm bunların yanı sıra yukarıda özetlemeye çalıştığımız uluslararası ekonomik kriz ortamının

Türkiye ekonomisine etkilerinin artması, enflasyonun yükselmesi ve Türk Lirasının hızlı şekilde değer kaybetmesi gibi süreçler de Türkiye’de siyasal ve iktisadi krizin birlikte yaşandığı bir yapısal kriz ortamının oluşmasına neden olmuştur.

Türkiye gibi askeri elitlerin olağan siyasal yaşamda etkili olduğu ve çeşitli sebeplerle, çeşitli tarihsel aralıklarda müdahaleler gerçekleştirdiği ülkelerde, bu gibi kriz ortamlarında yeni bir müdahale beklemek olası hale gelmektedir. Nitekim müdahalenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980 günü öncesi gazeteci, yazar veya bilim insanlarının yanı sıra siyasi liderler de bir askeri müdahalenin gerçekleşmesini beklemeye başlamışlardır. (Çölaşan, 1984: 21) Müdahalenin gerçekleştiği gün Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Başkanı Kenan Evren’in okuduğu darbe bildirisini, müdahalenin gerekçelerini ortaya koyması bakımından önemlidir.⁹ Bildiri metninden ve MGK’nın darbe sonrası ilk icraatlarından ortaya çıkan tablo, müdahaleyi gerçekleştirenlerin, ülkede yaşanan toplumsal kutuplaşma ve çatışmaların artması, mevcut anayasal (1961 Anayasası) sistemin işleyemez hale gelmesi ve derinleşen ekonomik krizin ulusal güvenlik sorununa dönüşmesinden dolayı darbeye “mecbur kaldıkları” yönündedir. (Birand, 1999; Çölaşan, 1984: 38)

12 Eylül darbesini gerçekleştirenlerin yaşanan siyasal ve ekonomik krizi müdahalelerinin meşruiyet araçları haline getirmeleri, mevcut siyasal partileri, sendikaları ve diğer birçok siyasal kurumun faaliyetlerini durdurup bu kurumları kapatmalarına, bununla birlikte ekonomi ve maliye politikalarıyla görevli bürokratları ise görevde tutup uygulama imkanı bulamayan 24 Ocak kararlarının bir an önce uygulamaya geçebilmesi için gerekli adımları atmaya yöneltmiştir. Bu bakımdan 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal’ın darbe bildirisinin radyoda okunmasından birkaç saat sonra Başbakanlığa getirilen ilk bürokratlardan biri olması tesadüf değildir. (Çölaşan, 1984: 38-39)

⁹ 1 numaralı Milli Güvenlik Konseyi (MGK) bildirisinde darbenin amacı şu şekilde ifade edilmiştir: “Girişilen hareketin amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır”, Bkz. T.C. Resmi Gazete, “Milli Güvenlik Konseyi’nin Bildirileri”, 12 Eylül 1980, s. 6.

Mevcut siyasal mekanizmanın tasfiyesini gerçekleştiren 12 Eylül darbecileri, yasama ve yürütme kuvvetlerini oluşturdukları Milli Güvenlik Konseyi'nde toplamışlardır. Siyasi davaların askeri mahkemelerde devam etmesi yargı kuvvetinin de askeri elitlerin kontrolünde olduğunu göstermektedir. Tüm siyasal erki kendinde toplayan MGK, 25 Eylül 1980'de gerçekleşen toplantısında 24 maddeden oluşan bir İç Tüzük kabul etmiştir. Bu İç Tüzük'de; MGK'nın, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Esin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluştuğu belirtilmiştir. Konsey'de Başkan'dan sonra önemli görevleri bulunan MGK Genel Sekreteri, gerekli gördüğü durumlarda kanun tasarı ve teklifleriyle birlikte diğer yasal düzenlemelerin hazırlanmasında inceleme yapmaları için ihtisas komisyonu oluşturabilme yetkisine sahiptir. Bu komisyonların hazırlayacağı rapor Genel Sekreter'in değerlendirmesine sunulmakta ve Sekreterlik raporu son haline getirmektedir. Hazırlanan kanun tasarı ve teklifleri daha sonra Konsey üyelerine sunulmaktadır. (Türe, 2020: 96)

Yasama ve yürütme erkini tek başına yerine getiren MGK'nın göreve başlar başlamaz vergi yasalarıyla ilgili kararları hızlıca Konsey'den geçirerek yürürlüğe koyması, grev-lokavt haklarının kullanılmasına son verilmesi, uluslararası ekonomik ve siyasi örgütlerle (IMF, NATO, DB) ilişkilerin sağlıklı şekilde sürdürülmesi ve taraflar arasında gerekli güvenin tesis edilmesi gibi 24 Ocak kararlarının büyük ölçüde uygulanmasını sağlayan politikalar izlemeye başladığı görülmektedir. (Angın, 2019: 179) 12 Eylül rejiminin hukuksal yapılanma süreci açısından en önemli adım ise yürütme işlerini tümüyle gerçekleştirmesi mümkün olmayan MGK'nın, Bakanlar Kurulu oluşturma kararı alması olmuştur. Bülent Ulusu Başbakanlık görevine getirilirken, 9 üyesi 12 Mart döneminin (1971-1973) bürokratları arasından seçilen 27 Bakan yeni hükümetin listesinde göreve başlamıştır. (Tanör, 1997: 30) MGK tarafından hazırlanan Bakanlar Kurulu listesinde Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı görevine Turgut Özal'ın getirilmesi bir yandan IMF ve DB gibi uluslararası aktörlere güven verilmesini sağlarken diğer taraftan 24 Ocak

kararlarının asker-bürokrat eliyle hızlı şekilde uygulanabilmesini gerçekleştirmiştir. (Sönmez, 1984: 70)

MGK'nın yürütme üzerindeki etkisi Bakanlar Kurulu'nun oluşturulup mecliste güvenoyu olarak göreve başlamasından sonra da devam etmiştir. Bu etkinin yasal boyutunu oluşturan üç temel belgeden söz edilebilir. (Tanör, 1997: 32) Bunlardan ilki, yukarıda andığımız “Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İhtisarı” metnidir.¹⁰ 24 maddenin yer aldığı belgede, MGK'da yer alan isimler sıralanmış (madde 2), Genel Sekreter'in görevlerinden ve İhtisarı Komisyonu oluşturabilme yetkilerinden söz edilmiş (madde 5), yasa önerme yetkisinin MGK ve Bakanlar Kurulu sorumluluğu altında olduğundan ve önerilen yasaların kabulü için geçerli şartlar ayrıntılandırılmış (madde 9) ve Başbakan ve Bakanların MGK tarafından denetlenebileceği ve gerekli görüldüğünde düşürülebileceği (madde 18-19) ifadelerine yer verilmiştir. (Tanör, 1997: 31)

Bir diğer metin, 12 Eylül rejiminin “Geçici Anayasası” olarak ifade edilen “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun” başlıklı belgedir.¹¹ Bu belgede; yeni anayasanın kabulüne kadar 1961 Anayasası'nı kimi maddeler istisna tutulmakla birlikte yürürlükte olduğuna (madde 1), 1961 Anayasası'nın Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'na tanıdığı görev ve yetkilerin askeri darbenin gerçekleştiği günden itibaren MGK Başkanı ve Devlet Başkanı tarafından yerine getirileceğine (madde 2), MGK kararlarının, yasalarının veya yayınladığı bildirimlerin anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceğine (madde 3), 1961 Anayasası'nın hükümlerine uymayan MGK bildiri, karar veya yasalarının anayasa değişikliği ve yasa değişikliği sayılıp yürürlüğe gireceğine (madde 6) dair çeşitli bağlayıcı maddeler yer almaktadır. Tanör'ün yerinde tespit ettiği üzere, MGK'nın, yeni anayasanın kabulüne kadar uyguladığı ve “Geçici Anayasa” olarak kabul gören 2324 sayılı kanunda sıraladığı maddeler, Milli Güvenlik Devleti'nin sadece yasa yapma yetkisini değil, tali

¹⁰ Karar No:1, Kabul Tarihi: 25.09.1980; Resmi Gazete Yayın Tarihi: 28.09.1980 – 17119.

¹¹ 2324 sayılı kanun, Kabul Tarihi: 27.10.1980, Resmi Gazete Yayın Tarihi: 27.10.1980 – 17145.

kurucu iktidarın bir özelliği olan Anayasada değişiklik yapma yetkisini de kullandığını göstermektedir. (Tanör, 1997: 32)

12 Eylül askeri darbesi sonrasında göreve gelen askeri elitlerin (MGK) siyasal erkleri kendilerinde topladıklarını gösteren üçüncü önemli belge, “Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun”dur.¹² Bu belge, MGK’nın görev süresini TBMM’nin “fiilen göreve başlayacağı” süreyle sınırlandırması bakımından önemlidir. Bu tarih, 6 Kasım 1983 parlamento seçimlerinden sonra TBMM’nde Başkanlık Divanı’nın olduğu 7 Aralık 1983 tarihinde gerçekleşecektir. (Tanör, 1997: 33)

1981 yılından itibaren hızlı bir yasama faaliyeti içerisine giren MGK, kamusal özgürlüğü kısıtladığı gibi temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altında korunmasını da önemli ölçüde zedeleyen düzenlemeler içerisine girmiştir. Türkiye’de “otoriter devletçiliğin” kurumsallaşması yönünde atılan bu adımlar, MGK emriyle hazırlık sürecine başlanan yeni bir anayasanın yürürlüğe girmesiyle 12 Eylül rejiminin ya da rejimin oluşturduğu “Milli Güvenlik Devleti”nin bir geçiş rejiminden daha fazlası haline gelmesine, Türkiye’de siyaset sahnesinin uzun yıllar üzerinde şekilleneceği köklü bir değişimin kalıcı hale getirilmesine sebep olmuştur. (Akça, 2018: 32)

2.3.1. Türkiye’de Otoriter Devletçiliğin Kurumsallaşması: 1982 Anayasası

Türkiye’de neoliberal otoriter devletin kurumsallaşması sürecinde siyasal yaşama müdahale eden askeri elitlerin, yasama erkini yasa yapma ve mevcut anayasada değişiklikler yapma yoluyla kullanarak “tali kurucu iktidar” olma özelliklerini yerine getirdiğini ifade etmiştik. MGK’nın bu süreci kalıcı ve sürekli bir yapıya kavuşturmak için anayasa yapım sürecini başlatması ise onun “asli kurucu iktidar” olma özelliğini ortaya çıkaran bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yeni anayasanın oluşturulması

¹² 2356 sayılı kanun, Kabul Tarihi: 12.12.1980, Resmi Gazetede Yayın Tarihi: 12.12.1980 – 17188.

noktasında çıkarılan “Kurucu Meclis Hakkında Kanun”¹³, MGK’nın bu amacını gerçekleştirme doğrultusunda gerçekleştirdiği bir diğer önemli yasal düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. (Tanör, 1987: 37) Yürürlüğe giren bu kanun kapsamında, Türkiye’de otoriter devletçiliğin kalıcı bir yapıya kavuşması ve kurumsallaşmasını sağlayacak yeni anayasa hazırlıklarını yürütmesi amacıyla bir “Kurucu Meclis” oluşturulması kararlaştırılmış ve bu meclisin TBMM’nin oluşmasına kadar yasama gücünü kullanması öngörülmüştür.

Kurucu Meclis temel olarak Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM) olmak üzere ikili bir yapıdan oluşmaktadır. Bu ikili yapıda MGK’nın DM üzerinde mutlak bir hakimiyeti olduğu görülmektedir. İsminden de kendisine tanınan misyon anlaşılacağı üzere, DM’nin yeni anayasanın oluşturulması sürecindeki görevi MGK’nın “danışacağı” bir mercii olmasıyla sınırlandırılmıştır. Hazırlanacak olan anayasa metnini onaylama yetkisi MGK’nın elindedir. MGK’nın, DM üzerindeki tahakkümünü arttırmak ve DM’nin siyasal partilerin etkisine girmesini önlemek amacıyla DM’nin açılışından bir hafta önce çıkarttığı “Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun”¹⁴, darbe sonrası faaliyetleri durdurulan siyasal partilerin tümüyle kapatılmasına yol açmıştır. Böylelikle Türkiye’de siyasal yaşamın her zaman en önemli aktörü olmuş ve demokrasinin asli unsuru olarak kabul edilmiş siyasal partilerin ortadan kaldırıldığı ve Milli Güvenlik Devleti’nin otoritesinin pekiştiği bir süreç yaşanmıştır. (Tanör, 1997: 38)

MGK Başkanı Kenan Evren’in Danışma Meclisi’nin açılışında yaptığı konuşmada dile getirdiği cümleler bu açıdan çarpıcıdır:

“Devlet, kişi özgürlüğü uğruna güçsüz bırakılamaz; Devlet Başkanlığı protokol makamı değildir; Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tikanıklar giderilmelidir; Yargı idareyi desteklememelidir; miting ve gösteri enflasyonu, komünizm ve anti-laik akımlar

¹³ 2485 sayılı kanun, Kabul Tarihi: 29.06.1981, Resmi Gazetede Yayın Tarihi: 30.06.1981 – 17386.

¹⁴ 2533 sayılı kanun, Kabul Tarihi: 16.10.1981, Resmi Gazetede Yayın Tarihi: 16.10.1981 – 17486.

önlenmelidir; bir anayasa ön tasarısı yoktur ama anayasaya son şeklini MGK verecektir.”
(Tanör, 1997: 39)

MGK Başkanı ve 12 Eylül Darbesinin mimarı Kenan Evren’in bu açıklamaları, 12 Eylül 1980’den itibaren kurulmaya çalışılan yeni siyasi-hukuki yapının önceliklerine dair önemli özellikleri içerisinde barındırmaktadır. Siyasal katılımın oldukça sınırlandırıldığı, uluslararası düzeyde kabul gören insan haklarını da kapsayacak şekilde en temel hak ve özgürlüklerin, “milli güvenlik” ve “devlet bekası” gibi kavramlarla yer değiştirilerek kapsamalarının daraltıldığı bir yönetsel yapının yasal düzenlemelerini gerçekleştirme çabası, Evren’in bu sözleriyle somutlaşmaktadır. (Akça, 2018: 32-33)

MGK’nın temsiliyetinde gerçekleşen bu hukuki-siyasi dönüşümün, uluslararası yeni birikim rejimiyle uyumu, başka bir ifadeyle kurumsallaştırılmaya çalışılan otoriter devletçiliğin neoliberal stratejiyle eklenmiş görünümü, MGK’nın yeni anayasaya yapım sürecinde kendisine gelen yasa tasarı ve önerilerindeki tutumunda da açığa çıkmaktadır. MGK’nın kendisine ulaşan 117 yasa tasarı ve önerisinden 63’ünü Danışma Meclisi’ne aktarırken 54’üyle kendisinin ilgilendiği görülmektedir. MGK’nın Danışma Meclisi’ne havale etmediği bu 54 yasa tasarı ve önerisinin, yeni anayasada yer alması istenilen Toplu İş Sözleşmesi, Sendikalar Kanunu, Grev ve Lokavt Kanunu gibi içeriklerden oluşması tesadüf değildir. (Tanör, 1997: 39) Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gerçekleşen askeri darbenin ve darbe sonrası oluşturulmaya çalışılan otoriter devletçi modelin Türkiye’nin neoliberal yeni dünya sistemine entegre olması amacıyla iç içe olması, MGK’nın yeni anayasa hazırlama sürecindeki tutumundan da anlaşılmaktadır. Ordunun bu noktadaki merkezi rolü, askeri darbe yoluyla neoliberal kapitalist modele geçen her ülkede görülmektedir. (Akça, 2018: 33)

12 Eylül döneminin “Milli Güvenlik Devleti” ile uygulama sahası bulabilen 24 Ocak kararları, uluslararası sermayeyi olduğu kadar ulusal büyük sermayeyi de

sevindirmiştir.¹⁵ Türkiye'nin büyük sermaye gruplarından biri olan Koç Holding Yönetim Kurulu Üyesi Vehbi Koç, 12 Eylül Darbesi sonrası Tercüman gazetesinde yazdığı bir yazıda şöyle demektedir: “3 senelik bir iş barışı yapmak mecburiyetindeyiz. Grevlerden çok şey kaybettik. Maliyetlerimiz çok yükseldi. Üretimi arttırmak, petrol kadar önemli. İşçi, işveren, devlet ortaya gelsin. Enflasyona göre ne zam yapmak lazımsa işçinin ücretine o zam yapılsın.” Vehbi Koç'un bu talebi çok gecikmeden Resmi Gazete'de çıkan bir kanunla yürürlüğe konulmuştur. (Sönmez, 1984: 73)

Koç'un yazısında yer verdiği “grevlerden çok şey kaybettik, 3 yıl iş barışı yapmak mecburiyetindeyiz” sözleri, 12 Eylül öncesi emek lehine gerçekleşen yasal ve politik süreçlerin sermaye gruplarını ne denli rahatsız ettiğini vurgulaması ve akabinde 12 Eylül rejiminin ekonomi politikğine yön verecek tavsiyesiyle dikkat çekicidir. Yaşanan askeri darbe, 12 Eylül öncesi bir türlü gerçekleşemeyen sermayenin emeğe karşı saldırısının uygulanabilmesini mümkün kılmış, gerek uluslararası gerekse de ulusal sermayenin ekonomik çıkarlarına bürokratları aracılığıyla karşılık vermiş, sendikaları kapatıp grev-lokavt yasağı getirerek emeğin örgütlü gücünü zayıflatmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası neoliberal sisteme eklenmesini ve bu yeni birikim rejimine uygun yapısal düzenlemelerin gerçekleşmesi noktasında gerekli adımların 12 Eylül rejiminin olağanüstü “Milli Güvenlik Devleti” araçlarıyla atılabilmesini sağlamıştır. (Eğilmez, 2018: 147; Boratav, 2015: 150; Öngen, 2003: 83)

Bu bakımdan, 1982 Anayasası, Vehbi Koç'un sözlerinde somutlaşan, sermaye kesimleri lehine düzenlenmesi talep edilen “iş barışının” kalıcılaşması ve neoliberal dönüşümün yasal dayanaklarının oluşturulması noktasında bir ileri adımın daha atılmış olmasını ifade

¹⁵ İstanbul Sanayi Odası Başkanı ve Sanayici iş insanı İbrahim Bodur: “Bundan iki yıl önce alınan ve cesaretle uygulamaya konan 24 Ocak kararlarının ekonomi tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. 24 Ocak kararları ülke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime (MGK yönetimi) aittir. 12 Eylül'den sonraki yönetim 24 Ocak kararlarının başarısını iki kat arttırmıştır.”

İzmir Ticaret Odası Başkanı ve Danışma Meclisi Üyesi Dündar Soyer: “12 Eylül olmasaydı, 24 Ocak kararlarının sonucu çok dehşet verici bir tablo olurdu. Bu uygulamalara 12 Eylül kararları mı demek lazım 24 Ocak kararları mı ? Artık bilemem.” (DiSK-AR, 2020: 8)

etmektedir. MGK kontrolündeki askeri rejimin gölgesinde gerçekleşen anayasa referandumunu, %91.27 Evet (17.215.559 oy), %8.63 (1.626.431 oy) Hayır gibi ezici bir çoğunlukla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Parlamento seçimlerinin gerçekleşmesi ve olağan demokratik hayata yeniden dönülmesi için topluma sunulan tek seçeneğin yeni anayasanın kabulü olması, bu referandum sonucunun ortaya çıkmasına sebep olan ana nedenlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, referanduma sunulan anayasanın reddedilmesi durumunda MGK idaresinin ne kadar ve ne şekilde süreceğine dair mevcut olan belirsizlik, anayasanın ezici bir çoğunlukla onaylanmasını mümkün kılmıştır. (Tanör, 1997: 43) 12 Eylül'ün tutuklu siyasi liderlerinin bile “dışarıda olsam anayasaya evet derdim”¹⁶ yönündeki açıklamaları bu belirsizliğin bir yansıması olarak okunabilir. (Doğan, 1985: 196)

Böylesi olağanüstü şartlarda yürürlüğe giren 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının yasama erkini kuvvetlendiren özelliğinin aksine yürütmeyi baskın güç haline getirmiş, yasamanın gerilemesine yol açarken, yargı erkinin yürütmeye tabi kılındığı bir yeni hukuki-siyasi yönetim anlayışının yerleşmesini sağlamıştır. Tanör'ün (1987: 44) ifadeleriyle siyasal erkler arasındaki durumu özetleyecek olursak: “1982 Anayasası ile en kazançlı çıkanın yürütme, en çok kayıplı çıkanın ise yargı olduğunu” söyleyebilmek mümkündür. Yaşanan dönüşümle birlikte, TRT, üniversiteler ve çeşitli bağımsız kurumlar başta olmak üzere çeşitli yapıların sahip oldukları özerkliğin ortadan kalkması, yürütme erki içerisinde özellikle Cumhurbaşkanlığı makamının öneminin artması gibi gelişmeler, Türkiye siyasetinde kurumsal gelişmişliği zedelerken, “Başkanlık veya Yarı-Başkanlık sistemlerinin” idealleştirildiği ve yasamanın merkezde olduğu parlamenter sistemden uzaklaşmaya başlandığı bir sürecin hızlanmasına neden olmuştur. Siyasal partilerin ve demokratik kitle örgütlerinin, yürütmenin kuvvetlendiği bu ideal sistem içerisinde “ayak bağı” olarak görülmesi, 12 Eylül sonrası toplumsal alanda hızlı bir depolitizasyon sürecine yol açmıştır.

¹⁶ MHP lideri Alparsalan Türkeş: “Ben dışarıda olsaydım ve oy kullansaydım, anayasaya ‘evet’ derdim.” (Doğan, 1985: 196)

“1982 Anayasası hakkında toplu bir sonuçlar dizisi çıkarmak için şu soru ölçü alınabilir: Kim kime karşı güçlenmektedir? Yukarıdaki veriler ışığında bu soruya verilmesi gereken yanıtlar şöyle olmalıdır: Devlet-Birey-Toplum ilişkilerinde devlet kendinden sonrakilere karşı, devlet içi alanda da siyasal organlar yargıya karşı, siyasal organlar içinde yürütme yasamaya karşı, yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümete karşı, idare içinde de merkezîyetçilik yerinden yöneticilik ve özerkliklere karşı güçlenmiş bulunmaktadır.” (Tanör, 1997: 49)

1982 Anayasası'nın, 7 Kasım 1982 tarihinde kabul edilmesinden 6 Kasım 1983'te gerçekleşecek olan parlamento seçimlerine kadar olan süreç, MGK'nın hızlı bir yasama faaliyetine girerek Türkiye'de neoliberal otoriter rejimi tahkim ettiği bir dönemi nitелеmektedir. MGK'nın çıkardığı tüm kararname, yasa veya genelgelerin asli kurucu iktidar olma özelliğinin bir sonucu olarak Anayasa Mahkemesi denetiminin dışında tutulması ve hiçbir şartta uygunluk denetiminin yapılamaması, yürürlüğe konulan yeni hukuki-siyasi yönetim anlayışında MGK etkisinin uzun yıllar daha devam etmesine ve devletin zor aygıtları vasıtasıyla inşa edilen neoliberal otoriter rejimin “askeri vesayet” altında korunabilmesine zemin hazırlamıştır. (Gambetti, 2009: 148; Yıldırım, 2013)

2.3.2. Siyaset Alanının Daraltılması: 2820 Sayılı Siyasal Partiler Kanunu

Hazırlanan yeni anayasanın yürütme erkini kuvvetlendiren içeriğinin yanı sıra Siyasal Partiler Kanunu'nda yapılan değişiklik ve düzenlemeler, Türkiye'de otoriter devletçiliğin kurumsallaşmasını sağlayan bir başka mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. (Oğuz, 2012: 10) 12 Eylül 1980 Darbesi ile siyasal partilerin faaliyetlerini durduran ve ardından yukarıda ifade ettiğimiz 1981 tarihli, 2533 sayılı “Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun” ile siyasal partileri kapatan 12 Eylül askeri yönetimi, siyasal ve toplumsal yaşamı şekillendirecek yeni bir siyasal partiler kanunu hazırlamıştır. Bu kapsamda 1983 yılında yürürlüğe giren 2820 sayılı kanun, siyasal partilerin faaliyetlerini yerine getirebilmelerini önemli ölçüde sınırlayan birtakım yasal düzenlemeler içermektedir. (Özbudun, 1995: 3)

2820 sayılı kanunda, siyasal partilere güvence veren düzenlemelerin, sınırlayıcı ve yasaklayıcı düzenlemelerin azınlığında kalması, özellikle anayasada siyasal partileri düzenleyen 68. ve 69. Maddelerin hükümlerinde sistematik bir bütünselliğin bulunmayışı, neoliberal otoriter devletin demokrasi ile ilişkisini Türkiye örneği üzerinden daha dikkatli inceleyebilmemizi sağlamaktadır. (Sağlam, 1999: 89; Kahraman ve Çalışkan, 2007: 124)

Yeni anayasanın kabulüyle 1983 yılının Kasım ayında gerçekleşen parlamento seçimleri arasında hızlı bir yasama faaliyeti içerisine giren MGK'nın neoliberal dönemde siyaset sahnesini şekillendirmek adına gerçekleştirdiği bu yasal düzenleme, Türkiye'deki parti siyasetine etkisi açısından halen önemini korumaktadır. Özellikle partilerin parlamentoda temsil edilebilmesi için getirilen %10 barajı, Türkiye'de seçmenlerin büyük çoğunluğunu göz ardı eden ve seçmen davranışlarını bilinçli değişikliğe yönelten bir sistemin yerleşmesini sağlamıştır. 12 Eylül öncesinin kutuplaşmış ve "işlemez" hale getirilmiş durumunu partizan davranışlar ve buna bağlı toplumsal kutuplaşma üzerinden açıklayan 12 Eylül yönetimi, gerçekleştirdiği yeni Siyasal Partiler Kanunu ile hem siyasal partilere üye olunmayı zorlaştırmış, hem de yürütmenin istikrarını gözetmek adına partilerin etki ve faaliyet alanlarını minimize edecek adımlar atmıştır. Sadece güçlü partilere politik alanda yaşam hakkı tanıyan bu sistem, neoliberal hegemonyanın inşası ve sürdürülebilirliği için iktidar partisi karşısında konumlanabilecek muhalif partilerin ve sivil toplumda yer alan çeşitli baskı gruplarının oluşmasını engellemiş veya politik alana dahil olma alanlarını oldukça dar tutacak önlemler almıştır. Özellikle emek yanlısı siyasal partilere ve sendikalara uygulanan yasak, 1980'li yıllar boyunca "sermayenin emeğe karşı saldırısını" neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan sürdürebilmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan, %10 baraj sistemiyle "güçlü yürütme, güçlü iktidar, istikrarlı yönetim" anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı ve yürütme lehine gerçekleşen bu düzenlemelerle üstün yetkilerle donatılmış bir Cumhurbaşkanı ve mecliste Amerikan siyasal sisteminde görülen "iki partili yapıya" benzer bir sistemin ilk kez bu yasal düzenlemelerle gündeme geldiğini söyleyebilmek mümkündür. 12 Eylül sonrası dönem, her ne kadar yürütme erkini yasama ve yargı karşısında güçlendiren bir dönüşümü gerçekleştirse de neoliberalizme askeri zor aygıtlarının kullanılması yoluyla geçen Latin Amerika

ülkelerinin aksine Türkiye’de başkanlık sistemine doğrudan bir geçiş gerçekleşmemiştir. 12 Eylül askeri darbesinin lideri ve MGK Başkanı olarak, 1982 Anayasası sonrası Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Kenan Evren ile genel seçimlerde seçilmiş partinin lideri olarak Başbakanlık koltuğuna oturan Turgut Özal arasındaki gerilim, ilerleyen bölümde detaylandırılacağı üzere ANAP’ın başarısız bir hegemonya girişimi olarak 1990’ların başında iktidardan düşmesini sağlayan faktörlerden biri olacağı gibi, Türkiye’de “yürütmede çift başlılık” tartışmalarının da gündemden düşmemesine ve 2014 yılında halkoylamasına sunulan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden 2017 yılında gerçekleşen “Türk Tipi Başkanlık Sistemine” geçiş sürecine doğru yaşanan gelişmelerin kilometre taşlarını döşemiştir. (Güney, 2014: 419)

12 Eylül sonrası siyasal spektrumun farklı noktalarında olan özellikle merkez sağ ve merkez solu birleştirmeye dönük bir hegemonya stratejisi izleyen ANAP, MGK’nın etkin kontrolünün olduğu 6 Kasım 1983 tarihli parlamento seçimlerine gidilen süreçte, seçimlere katılma onayı alabilmiş ve sandıktan tek başına hükümet kurabilecek bir oy olarak neoliberal otoriter devletin “zor” temelli inşa döneminden “rıza” temelli inşa sürecine geçişini gerçekleştirmiştir.

2.4. 6 KASIM 1983 – 20 EKİM 1991: BAŞARISIZ BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ OLARAK ANAP’LI YILLAR

Türkiye’de askeri yönetim eliyle kurumsal ve yasal çerçevesi oluşturulan neoliberal otoriter devletin üç yıllık inşa sürecinden sonra vesayetçi parlamenter sisteme dönüşü, 6 Kasım 1983 tarihinde gidilen genel seçimler ile gerçekleşmiştir. Seçim sonuçlarında, 24 Ocak kararlarının mimarı ve Milli Güvenlik Devletinin Başbakan Yardımcısı Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) oyların %45’ini alarak tek başına iktidara gelmiştir. Her ne kadar neoliberal otoriter devletin kurumsallaşması 1980-1983 yıllarını kapsayan askeri rejim döneminde büyük ölçüde tamamlanmış olsa da, onun toplumsal dönüşümü sağlayıp kalıcılaşması ve bir hegemonya projesi olarak tasarlanması Özal’ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yıllarına denk düşmektedir. Özal liderliğindeki

ANAP, Amerika’da Ronald Reagan’ın Cumhuriyetçi Partisi ve İngiltere’de Margaret Thatcher’ın Muhafazakar Parti’sinin uyguladığı Yeni Sağ politikalara benzer bir siyasal programı Türkiye’de uygulamaya çalışmıştır. (Akça, 2018: 34; Akdoğan, 2010: 3)

Piyasa bireyciliğiyle liberalizmin, millet, din ve aileye yapılan vurguyla muhafazakarlığın ve siyasal alanı sermaye lehine daraltmasıyla otoriter yönetim anlayışının bir bileşeni olarak yükselen Yeni Sağ siyaset anlayışı, 1980 sonrası neoliberal birikim rejimiyle uyumlu piyasa sisteminin kurumsallaşmasının yanı sıra bu sistemle uyumlu bir piyasa toplumunun oluşmasını amaçlayan hegemonya projesi olarak da tanımlanabilmektedir. (Akdoğan, 2010: 3; Şener ve Çolak, 2015: 399) Turgut Özal’ın oğlu Ahmet Özal’ın babası hakkında paylaştığı bir anekdot, Özal’ın Türkiye’de piyasa toplumunun oluşmasında oynadığı rolü birinci ağızdan paylaşması sebebiyle önemlidir:

“Babama, Türkiye’de yaptığın en büyük hizmet nedir? Diye sordum. İnsanların zihniyetini değiştirdim diye cevap verdi.” (Akdoğan, 2010: 2)

Bir politik-ekonomik pratikler teorisi olarak neoliberalizm (Harvey, 2019: 9), sadece ekonomik ve politik sistemin dönüşümünü değil toplumun düşüncesini ve siyasi kimliklerin tanımlanışını da yeniden dönüştürmekle ilgilenmektedir. (Barett, 1990: 60) Bu kapsamda, liberal ekonomi politikalarıyla muhafazakar siyaset pratiğini buluşturan Yeni Sağ siyaset anlayışı, liberal parlamenter demokrasilerde, Poulantzascı anlamda otoriter devletçiliğin olağanlaştığı bir dönemin yükselen siyaseti olarak önem kazanmaktadır.

Askeri yönetimin, 12 Eylül öncesinin siyasal partilerini kapatması ve parti yöneticilerine siyasal faaliyette bulunma yasağı getirerek yasaklı partilerin ardıllarının kurulmasının önüne geçmesi, Türkiye’de 12 Eylül sonrası büyük ölçüde politik aktörlerin yenilenmesine yol açmıştır. Böylesi bir ortamda kuruluş sürecini tamamlayan ve girdiği seçimlerde iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki ANAP, milliyetçilik,

muhafazakarlık, liberalizm ve sosyal demokrasi olmak üzere siyasal düşüncenin dört eğilimine de hitap etme iddiasıyla hazırladığı bir programla iktidara gelmiştir. Nitekim parti kadrosunun, daha önce devlette veya özel sektörde çalışmış, eski Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) gibi partilerde bulunmuş teknokratlardan oluşması, ANAP'ın programında yer verdiği düşüncenin parti kadrolarına da yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda teknokrat ve bürokratlardan oluşan yönetim yapısıyla ANAP, önceki dönemin güçlü kitle partilerinin aksine neoliberal dönemin uzman kadro partileriyle de uyumluluk göstermektedir. (Mutlusu, 2010: 375) Özal'ın siyasal imajıyla bütünleşen sağ eliyle sol elini kenetlemiş görüntüsü, partisinin çeşitli eğilimleri bir araya getiren yaklaşımının bir sembolü olarak da sıkça kullanılmıştır.

Turgut Özal, 24 Ocak kararlarının oluşturulması ve askeri yönetimin Bakanlar Kurulu'nda Başbakan Yardımcılığı görevinin kendisine verilmesiyle uygulama sahası bulabildiği neoliberal ekonomi politikalarına, tek başına iktidara gelmesiyle de devam etmiştir. Neoliberal politikalara uygun olarak ihracata dayalı birikim rejimini geliştirecek, sabit kur sisteminden döviz endeksli kur sistemine geçişi sağlayacak ve kambiyo rejimini serbestleştirecek adımlar atmıştır. Devlet Hazine'sinin KİT'lere¹⁷ ayırdığı finansman büyük ölçüde daraltılmış, bankerler krizinin etkisiyle ihtiyatlı yaklaşılmaya başlanmakla birlikte finansal serbestleşme sürdürülmüş ve emeğin sendika gibi örgütlü gücü ve grev gibi yasal hak mücadelesi vermesi önündeki engeller devam ettirilmiştir. (Eğilmez, 2018: 147-148; Boratav, 2015: 154-155)

Özellikle 1985 yılından itibaren özelleştirme politikalarını hızlandıran Özal yönetimi, 244 kuruluştaki kamu hisselerini, 22 tamamlanmamış tesisi, 386 adet taşınmazla birlikte 6 otoyolu, 2 boğaz köprüsünü, 103 tesisi, 6 limanı ve şans oyunları lisans hakkıyla birtakım araç muayene istasyonlarını özelleştirme kapsamına almıştır. (Karabulut, 2009: 998)

¹⁷ 1988 yılında uygulanmaya başlanan halka arz yöntemiyle KİT'lerin özelleştirilme sürecine de başlanmıştır. Kamuda kalan KİT'lerin özelleştirilmesine AKP döneminde de devam edilmiştir. Özal döneminde özelleştirilen KİT'lerden bazıları: TELATAŞ, Kepez Elektrik, Sümerbank, Anadolu Bank, THY, TOFAS Türk I, Bursa Gaz, PETKİM, Çukurova Elektrik, Tat Konserve, Şeker Sigorta, TÜPRAŞ, KTHY, Bursa Gaz. (Karabulut, 2009: 999)

Bununla birlikte ihracatın desteklenmesi noktasında kurulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ile ihracatçılara ek teşvikler vermiştir. (Eğilmez, 2018: 148) Kayırmacı ve klientalist ekonomik ilişkilerin, piyasa sistemini düzenli şekilde işlemeye yöneltecek bu gibi uygulamalarla engelleneceğini düşünen yönetici elitler, bu politikalarıyla sermaye gruplarına yeni rantıye alanları sunmuştur. (Bekmen, 2018: 74)

Neoliberal politikaların sunduğu bu imkanlardan yararlananlar sadece İstanbul sermayesi olarak bilinen ve TÜSİAD etrafında toplanan Koç Holding veya Sabancı Holding gibi sermaye grupları olmamıştır. 1980 sonrası neoliberal politikaların imkanlarıyla büyüyen ve kent nüfusunun kır nüfusunu geçmesiyle Anadolu'nun büyük şehirlerinde rekabet gücünü arttıran Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) de bu dönemde güçlenmeye başlamıştır.¹⁸ Nitekim 1990'lı yıllarda MÜSİAD'ı kuracak ve günümüzde AKP'nin iktidara gelme ve otoriter rejimini tahkim süreçlerinde en büyük desteği verecek olan sermaye gruplarının %70'i Özal döneminde bu imkanlar çerçevesinde kurulmaya başlanmıştır. (Ayhan ve Sağıroğlu, 2013: 132; Doğan 2009: 292; Buğra, 1999: 20)

12 Eylül darbesi sonrası MGK döneminde başlayıp ANAP iktidarında sürdürülen iç talebi kısma ve bu amaçla işçi ücretlerini düşürme, emeğin örgütlülüğünü engelleme ve esnek çalışma ilişkilerini işçi aleyhine hayata geçirerek çalışma güvencesizliği pekiştirme politikaları, TÜSİAD ve çevresindeki büyük sermaye gruplarından ziyade Anadolu sermayesini niteleyen küçük ve orta ölçekli sermaye gruplarının hızlı büyümesi için önemli fırsatlar sunmuştur. 12 Eylül sonrası Türkiye'nin değişen sosyolojisine uygun bir politika anlayışıyla Anadolu'daki bu sermaye gruplarının politik ve ekonomik çıkarlarına denk düşen bir neoliberalleşme süreci, KOBİ'lerin 1980'li yıllarda büyümesine ve 1990'lı yıllarda büyük holdingler oluşturarak gerek ekonomik güce gerekse de politik karar alma aşamalarında iktidar politikalarına baskı yapacak güce ulaşmasını sağlamıştır. (Halifeoğlu, 2018: 91)

¹⁸ Bugün Kamu İhalelerinden en çok pay alan ve iktidar partisine yakınlığı ile bilinen çoğu holding 1980'li yılların başında ticari faaliyetlerine başlamıştır. Cengiz Holding 1980, Limak Holding ve MNG Holding 1976 yılında küçük işletmelerle kurulmuş, 1980 sonrası hızla büyüyerek 1990'lı yıllarda büyük holdingler haline gelmişlerdir.

12 Eylül askeri yönetimi tarafından Olağanüstü Hal (OHAL) Kararnameleri ile işleyen yasama süreci, ANAP döneminde de Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) yoluyla sürdürülmüştür. Bu dönemde Özal yönetimindeki ANAP'ın tek başına iktidar olmasına rağmen istisnai bir yasama faaliyeti olan KHK çıkarma yoluna sıkça gittiği görülmektedir.¹⁹ (Argın, 2019: 182) Neoliberal dönemde özellikle devlet kurumlarının yeniden dizayn edilmesi noktasında iktidar tarafından çıkarılan KHK'ların, kamu kurum ve işleyişlerini neoliberal yönetim anlayışıyla yürütme erkinin kontrolüne soktuğu ve askeri yönetim altında gerçekleşen neoliberal otoriter devletin kurumsallaşma sürecini tahkim eden adımlar attığını söyleyebilmek mümkündür. Bu amaçla, 12 Eylül öncesi Maliye Bakanlığı'na bağlı olan Hazine Genel Müdürlüğü ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan Dış Ticaret Genel Sekreterliği'nin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı adı altında bir araya getirilerek Başbakanlığa bağlanması, ANAP iktidarının KHK'lara başvurma amacını ortaya koyan önemli örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özal yönetimi, KHK yoluyla gerçekleştirdiği bu gibi düzenlemelerle özellikle ekonomik karar alma sürecini tamamıyla Başbakanlığa bağlamıştır. (Oğuz, 2012: 10; Bekmen, 2018: 75)

Diğer taraftan Türkiye'de 1980 sonrası Özal liderliğindeki Yeni Sağ siyasetin muhafazakarlık boyutu da neoliberal hegemonyanın kurulması noktasında toplumun önemli bir kesimini etkileme amacı taşımıştır. Türk-İslam sentezi olarak, 12 Eylül askeri darbesi sonrası işlenmeye başlanan "resmi ideoloji", ANAP'ın iktidar olduğu dönemde toplumsallaştırılmıştır. (Akça, 2018: 35) Böylelikle milliyetçi ve muhafazakar seçmenlerin oylarını konsolide eden ANAP, özellikle 12 Eylül öncesinin MSP mensuplarından devşirdiği kadrolarıyla siyasetin ve devletin kültür politikalarının muhafazakarlık ekseninde dönüşmesinde büyük pay sahibi olmuştur. (Şen ve Erdal, 2007: 59) Bu bakımdan denilebilir ki, 1980 sonrası ANAP iktidarında uygulaması pekişen neoliberal ekonomi politikaları ve kültürel alanda Türk-İslam sentezi ile yoğunlaşan

¹⁹ Turgut Özal, yürürlüğe soktuğu 186 KHK ile, Cumhuriyet tarihinde en çok KHK'ya imza atan siyasi lider olma özelliğini korumaktadır. (Evrensel, 2012: <https://www.evrensel.net/haber/20788/butun-hukumetler-khkci>)

muhafazakar siyaset anlayışı Türkiye'nin, 12 Eylül sonrası üzerinde taşıyacağı *zeitgeist*'i oluşturan iki temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. (Yankaya, 2014: 72)

Anadolu sermayesi veya “İslamcı” sermaye olarak adlandırılan ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi 1980’li yıllardan itibaren güçlenip 1990’lı yıllarla ekonomik ve politik bir güç olarak siyaset sahnesinin şekillenmesinde önemli bir nüfuzla ulaşan sermaye çevreleri, ANAP iktidarının kültürel alandaki Türk-İslam sentezi politikalarıyla bu nüfuzlarını genişletecek bir ortam yakalamışlardır. 1980’li yıllar ve sonrası bu anlamda, İslamcı burjuvaziyle birlikte İslamcı siyasetin eş zamanlı yükselişine tanıklık etmiştir. “Homo-İslamicus” projesi (Hoşgör, 2014: 229) olarak MÜSİAD’ın 1994 raporuna geçen²⁰, liberal ekonomik kurallarla İslam dininin değerlerini birleştiren ekonomi-politik yaklaşım, 12 Eylül sonrası resmi ideoloji olarak tüm toplumsal yaşamı kapsayan Türk-İslam sentezinin (dönemin yeni ruhu = *zeitgeist*’i) yarattığı politik iklimde yeşerme imkanı bulmuştur.

Dünyadaki neoliberal birikim rejimine geçiş programlarının siyaset anlayışı olarak yükselen “Yeni Sağ” anlayışını Türkiye’nin özgül toplumsal şartlarında başarıyla uygulayan Özal liderliğindeki ANAP, 1980’li yılların sonuna doğru gücünü kaybetmeye ve sermayenin farklı fraksiyonları arasında kurmaya çalıştığı neoliberal hegemonya projesini sürdürmemeye başladı. Bunun politik alandaki bir etkisi, 1987 yılında 12 Eylül öncesinin politikacılarına getirilen siyasi yasakların kaldırılması ve eski liderlerin siyasal partilerini kısa süre içerisinde kurarak siyaset sahnesine yeniden dahil olmalarıyla açıklanabilir. Merkez siyaseti, 12 Eylül’ün baskıcı ortamından faydalanarak domine eden Özal liderliğindeki ANAP’ın, dönemin popüler ve deneyimli siyasetçileri karşısında konsolide ettiği seçmeni kaybetmeye başladığı seçim sonuçlarından da anlaşılmaktadır.

Bir diğer önemli etken önceki bölümde bahsettiğimiz üzere, Türkiye’de neoliberal otoriter devletin Latin Amerika’daki ülke örneklerinden farklı olarak doğrudan Başkanlık

²⁰ MÜSİAD, “İş Hayatında İslam İnsanı: İslami Duyarlılıkla Yönetilen Firmalarda Örgütsel davranış Biçimleri”, 1994.

sistemine geçilmeden yürütmeyi kuvvetlendiren yapısında ortaya çıkmaktadır. Yürütme erkinin aktörleri arasında gerilimlerin ortaya çıkmasına sebep olan ve Türk siyasal hayatında “Özal’ın prensleri” olarak adlandırılan Başbakanlık çevresinde örgütlenmiş teknokrat-bürokratik yapı, devletin siyasal erkleri arasında bir takım bölünmelere neden olmuştur. (Oğuz, 2012: 10) Özal döneminde yoğunlaşan KHK ile yasa yapma yolu, gerçekleşen yasalardan mağdur olan kesimlerin Danıştay ve Anayasa Mahkemesi gibi kurumlara başvurmasını arttırmıştır. Hükümetler (yürütme) ile bu anayasal kurumlar (yargı) arasında yaşanan gerilim sistemi çıkmaza sokan çatışmalardan ilkinin oluşturmaktadır. İkinci olarak Amerika’da eğitim almış, piyasa toplumu yapısını içselleştirmiş “Özal’ın prensleri” ile geleneksel devlet bürokrasi arasındaki çatışma 1980’li yılların sonuna yaklaşırken şiddetlenmeye başlamıştır. Son olarak hükümetler ile teknokratlar arasındaki çatışma neoliberal politikaların 1990’lı yılların başında tikanmasına yol açmıştır. (Oğuz, 2012: 11)

Diğer taraftan ANAP’ın, toplumun prestijli kesimleri olarak İstanbul ve Anadolu sermayesiyle birlikte şehirli seküler ve dindar orta sınıf kesimlerini kapsayıcı, yoksul kesimleri ise emek karşıtı politikalarıyla dışlayıcı bir hegemonya stratejisine sahip olması, izlediği stratejinin başarısız olmasındaki en önemli etkenlerden biriydi. Özal’ın uyguladığı bu hegemonya projesi, 1980 sonrası neoliberal hegemonya projesini “iki uluslu hegemonik proje” olarak kavramsallaştıran Jessop’ın (1988: 4), İngiltere’de Thatcher ve Amerika’da Reagan’ın hegemonya projeleri üzerinden oluşturduğu örneklerle benzerlik göstermektedir. Uluslararası serbest piyasa sistemiyle uyumlu, vatanseverlik vurgusuna dayalı muhafazakar parti imajını pekiştiren ve toplumun üst ve orta kesimlerinin konsolidasyonunu sağlarken bunun maliyetlerini alt gelir grubuna ve “öteki” kimliklere yikan hegemonya stratejisi bu örneklerde görülen temel özelliktir. (Halifeoğlu, 2018: 63)

Türk-İslam sentezinin yürütücüsü olarak ANAP’ın, Türk ve Sünni Müslüman kesimleri merkezine alan ve diğer etnik ve dini kökenleri dışlayan yapısı, ANAP’ın “iki uluslu hegemonik projesinin” kimlik siyaseti alanında da kırılğanlığını ortaya koymaktadır. 12 Eylül sonrası neoliberal otoriter devleti tahkim etmeye dönük ilk hegemonya girişimi

ANAP'ın oldukça dışlayıcı, iki uluslu hegemonya projesine dayalı stratejisinin toplum üzerinde genişleyici bir hegemonya kuramamasından dolayı da başarısız olmuştur. (Halifeoğlu, 2018; Yalman, 2002; Akça, 2018: 38) 1990'lı yılların koalisyon hükümetleriyle sürdürülen hegemonya krizi, 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle aşılacak ve AKP, Türk sağının ve toplumun geniş kesimlerinin konsolidasyonunu sağlayacak bir genişleyici hegemonya projesini uzun yıllar başarıyla uygulayabilecektir. AKP'nin iktidara geliş sürecini ve yirmi birinci yüzyılın başından itibaren Türkiye'de siyasal hayatı domine eden bir siyasal aktör olarak yükselişini anlayabilmek için Türkiye'nin "uzun on yılına", 1990'lar Türkiye'sinin kırılma anlarına odaklanmak gerekmektedir.

2.5. 20 EKİM 1991 – 3 KASIM 2002: HEGEMONYA KRİZİ VE TÜRKİYE'NİN “UZUN ON YILI”

6 Eylül 1987 Referandumu ile siyasal yasakların kalkması, Türkiye'de ANAP'ın seçmen konsolidasyonuna önemli bir darbe vurmuştur. Özellikle 12 Eylül öncesi merkez sağın karizmatik lideri Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi (DYP) liderliğine getirilmesi ve Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş gibi sağ kökenli liderlerin partilerini kurarak siyasal hayata yeniden dahil olmaları, diğer taraftan CHP'nin ardılı olarak görülen Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile yasakların kalkmasıyla siyasal yaşama yeniden dahil olan Bülent Ecevit'in liderliğindeki Demokratik Sol Parti (DSP) gibi aktörlerin siyaset sahnesine çıkışı, 1990'lı yılların başında Türkiye siyasetinin merkez sağ ve solunda parçalı bir yapının oluşmasına neden olmuştur. 1983 seçimlerine üç, 1991 seçimlerine altı, 1995 seçimlerine on iki ve 1999 seçimlerine yirmi siyasal partinin katıldığı göz önüne alındığında, 1990'ların devam eden yıllarında da bu parçalı yapının büyüdüğünü görebilmek mümkündür. (Yıldırım, 2010: 74)

Türkiye siyasetinin 1987 sonrası giderek parçalı bir yapıya evrilmesi, ANAP'ın seçim sonuçlarını da doğrudan etkilemiştir. 1990'lı yılların başına gelindiğinde “dört eğilimi birleştirme” stratejisini sürdüremez hale gelen ANAP, 1983 seçimlerinde %45, 1987

seçimlerinde % 36, 1991 seçimlerinde ise %24 oy alarak kademeli bir muhalefete çekiliş süreci yaşamıştır. Aynı zamanda başarısız bir hegemonya projesi olarak noktalanan bu sürecin sonunda Türkiye, 1990’lı yıllar boyunca kendisini istikrarsız koalisyon hükümetleri ve Ordunun yeni bir müdahale girişimiyle göstereceği hegemonya krizinin de içinde bulmuştur. 1980’li yıllarda tüm dünyada uygulanan neoliberal şok programlarının bir benzerini başarıyla hayata geçiren Türkiye’nin, 1990’lı yıllarda karşılaştığı tablo, neoliberalizmin içinden geçtiği uluslararası ve bölgesel krizlerin ortaya konulmasıyla netleşmekle birlikte Türkiye’nin bu dönemde dünyadaki tartışmalara uzak kalması ve 1990’ların başında kapitalist dünyada yaşanan dönüşüme geç eklememesi, yapısal faktörlerden ziyade aktör merkezli faktörlerin daha çok ön plana çıktığı bir “uzun on yılın” yaşanmasını sağlamıştır. Yürütülen neoliberal politikalara karşı bağımlı sınıfların 1989 Bahar eylemleri ile başlayan itirazları, ANAP sonrası siyaset sahnesinin istikrarsız koalisyon hükümetleriyle görünürleşen parçalı yapısı ve yine bu dönemde tırmanan terör ve faili meçhul cinayet olayları Türkiye’de 1990’lı yıllar boyunca hegemonya krizi olarak belirginleşen “uzun on yılın” semptomları olarak açığa çıkmaktadır. (Bekmen, 2018: 78) Türkiye’nin bu dönemini aktörleri merkeze alarak incelemeyen önce yapısal çerçeveyi ortaya koymak adına neoliberalizmin “Post-Washington Uzlaşısı” olarak adlandırılan 1990’lı yıllarda yaşadığı uluslararası dönüşümü detaylandırmak gerekmektedir.

2.5.1. “Post Washington Uzlaşısı” ve Neoliberalizmin Yeni Dönemi

Dünya Bankası, Avrupa Merkez Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla 1980 sonrası gelişmekte olan ülkeleri neoliberal uluslararası sisteme entegre etmek amacıyla başlatılan ve “Washington Uzlaşısı” olarak adlandırılan yapılandırma paketleri, 1990’lı yıllardan itibaren tıkanmaya başlamıştır. Neoklasik iktisat kuramının temel argümanlarından yola çıkan ve gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerin kalkınma problemini, sanayileşememe veya altyapı eksikliğinden değil devlet müdahalesi etkinlikleri ve buna bağlı yolsuzluk olaylarında gören uluslararası finans kurumları, Washington Uzlaşısı olarak adlandırılan yapılandırma paketi ile gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomik alandan geri

çekilmesi, piyasa sisteminin serbest ve güvenceli şekilde sürdürülmesi, iç talebin kısılması ve başta sendikalar olmak üzere emek örgütlerinin işlevsizleştirilmesi gibi birtakım önlemler dizisi sunmuştur. Devletin yeniden yapılandırılmasını da içeren bu program, dünyanın geniş coğrafyalarında 1980’li yıllar boyunca uygulanmıştır. (Saad-Filho, 2020: 192; Cevelekoğlu, 2015: 38)

1990’lı yılların başından itibaren Uzak Asya’da başlayan krizler, SSCB’nin çöküşünden sonra Rusya Federasyonu’nun sert bir özelleştirme ve maliye reformuyla yaşadığı bunalım ve Latin Amerika ülkelerinde yükselen borç krizi ve artan toplumsal memnuniyetsizlik, Washington Uzlaşısının sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. (Yıldırım, 2011: 10) “Yeni Kurumsal İktisat” yaklaşımının önemli isimlerinden biri olan Joseph Stiglitz’in 1997 yılında Dünya Bankası’nda görevlendirilmesiyle birlikte neoliberalizmin Ortodoks yorumu aşınmaya başlamış ve piyasa sisteminin kendi halinde istikrarlı bir yapı oluşturacağı vurgusunun yerini piyasa başarısızlığının neden ve sonuçlarına odaklanan bir anlayış almaya başlamıştır. “Post-Washington Uzlaşması” olarak adlandırılan bu dönem, neoliberalizmin 1990’lı yıllardan itibaren alacağı yeni yönetsel anlayışa uygun mekanizmaların oluşturulmasını sağlamıştır. (Saad-Filho, 2020: 198)

Washington ve Post-Washington Uzlaşmaları, piyasayı toplumun yarattığı bir yapı olarak değil doğal bir kurum olarak tarihsizleştirmeleri, özelleştirme politikalarının devamlılığını savunmaları, devletin geri plana atılması ve emeğin baskılanması gibi özellikleri içlerinde barındırmaları ve sürdürmeleri itibariyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Saad-Filho’nun (2020: 199) tespit ettiği gibi aralarındaki en büyük farklılık, Post-Washington Uzlaşısının, neoliberalizmin 1990’lı yıllarda karşılaştığı piyasa sisteminin başarısızlıklarını, kontrolsüz bir serbestleşmeyle değil kısmi devlet müdahaleleri yardımıyla aşmaya çalışmasında ve buna yönelik hızlı bir reform ve yönetsel dönüşüm programında görmesidir. Böylelikle 1980’li yıllarda “jandarma devlet” veya “minimal devlet” anlayışıyla başlayan neoliberal yönetim anlayışı, 1990’lı yılların ortalarıyla birlikte yerini “düzenleyici devlet” anlayışına bırakmaya başlamıştır. (Cevelekoğlu, 2015: 40)

Düzenleyici devlet; piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırmak için devletin, uluslararası finans örgütleriyle uyumlu “bağımsız” düzenleyici kurumlar oluşturarak piyasanın işleyişini kontrol edebilme girişimini ifade etmektedir. Dünya Bankası’nın 1997 yılında yayınladığı “Değişen Dünyada Devlet (The State in a Changing World)” isimli raporda devlete atfettiği rol, Post-Washington Uzlaşısının temel hedeflerini vurgulaması nedeniyle önemlidir. (World Bank, 1997)

“Devlet ekonomik kalkınmanın merkezinde büyümeyi doğrudan sağlayan bir etken olmaktan çok, bir ortak, katalizör ve kolaylaştırıcı olmalıdır.” (World Bank, 1997; Yıldız, 2016: 5)

Bağımsız kurumların ve kurumsal düzenlemelerin ön plana çıkmaya başladığı bu dönem, piyasaların kendi haline bırakıldığında her zaman sağlıklı bir şekilde işleyemeyeceğinin görülmesinden kaynaklanmaktadır. Post-Washington Uzlaşısını hayata geçiren Yeni Kurumsalcı İktisat (YKİ) ekolünün takipçisi iktisatçılara göre, Uzak Asya krizlerini tetikleyen en önemli sebep finans sisteminin denetimsiz kalmasında yatmaktadır. (Fine, 2003: 5) Özellikle doğal tekellerin olduğu sektörlerde eksik rekabet koşullarının oluşması, devletin bu sektörlerde düzenleyici rolünü arttıracak kurumları ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmesini zorunlu kılmıştır. (Yıldız, 2016: 8) Bu kapsamda başta ortaya konan programın merkezleri olan Dünya Bankası, IMF, DTÖ gibi kurumlar, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde Bağımsız Düzenleyici Kurumların (BDK) oluşturulmasını uyumlulaştırma paketlerine eklemeye başlamıştır.

Türkiye’nin, Post-Washington Uzlaşısı doğrultusunda uluslararası finans merkezleri tarafından çerçevesi çizilen bu düzenlemeleri gerçekleştirebilmesi ancak 2001 krizi sonrası “Derviş Reformları” olarak bilinen IMF’nin stand-by sözleşmeleri ile mümkün olacaktır. Neoliberal yönetim anlayışının, sürdürülebilirlik noktasında 1990’lı yıllarda içine girdiği yeni aşama, Türkiye’de derin bir hegemonya krizinin kendisini iktisadi krizlerle beslediği ve 2001 yılına gelindiğinde yapısal bir kriz haline dönüştüğü süreç

içerisinde anlaşılabilir. Türkiye siyasetinin bu dönemdeki parçalanmış yapısı ve siyasal aktörlerle birlikte toplumsal yapısında süreklilik arz eden kırılğanlıklarının artması, mevcut krizleri derinleştiren ve yirmi birinci yüzyılın başında Türkiye siyasetinde ciddi bir değişimin gerçekleşmesini sağlayan süreci başlatmıştır.

2.5.2. Türkiye'nin “Uzun On Yılı”

Türkiye, 1989 Baharında başlayan ve Zonguldak'ta maden işçilerinin kitlesel yürüyüşüyle ivme kazanan toplumsal eylemlerle 1990'lı yılları karşılamıştır. Askeri yönetimin geri çekilmeye başladığı ve Washington Uzlaşısında somutlaşan neoliberalizmin ilk döneminin kapanmaya başladığı bir tarihsel aralıkta yükselen işçi eylemleri, Türkiye'de siyasetin yeniden toplumsallaşmasını ve 12 Eylül sonrası ilk kitlesel işçi grevlerinin yaşanmasını sağlamıştır. Yükselen toplumsal muhalefetle birlikte 12 Eylül'den itibaren inişe geçen işçi ücretlerinde ciddi artışlar yaşanmaya başlamış ve neoliberal politikalar sürdürülmekle birlikte uygulanmasında belirli bir yavaşlama evresine geçilmiştir. (Odabaşı, 2021)

1991 yılında gerçekleşen genel seçimlerde merkez sağın yeni aktörlerinden Süleyman Demirel liderliğindeki DYP'nin, merkez sol aktör SHP ile kurduğu koalisyon hükümeti, Türkiye'nin 1990'lı yıllarını tanımlayacak olan “uzun on yılını” başlatmıştır. Türkiye'de siyasetin parçalı bir yapı oluşturmasıyla 1970'li yıllardan sonra yeniden görece istikrarsız koalisyon hükümetlerinin iktidara gelmesi, neoliberal otoriter devletin tahkim edilmesi yönünde hem önemli adımların atıldığı hem de istikrarsız yönetimlerin, ANAP'ın başarısızlığa uğrayan hegemonya projesini idame edemeyerek gerek sermayenin farklı fraksiyonları arasında gerekse de sermaye ve emek arasında kapsayıcı bir hegemonya projesi oluşturamadığı bir dönemin başlamasına yol açmıştır.²¹ (Bekmen, 2018: 78; Akça, 2018: 39; Yıldırım, 2010: 64)

²¹ Bu dönemde TOBB çevresindeki sermaye gruplarının DYP ile, TÜSİAD'ın ise Özal sonrası Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP ile yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. 1990 yılında kurulan MÜSİAD, siyasal

12 Eylül sonrası Türkiye’de yapısal çerçevesi oluşturulmaya başlanan neoliberal otoriter devletin siyasal erkler arasında yarattığı gerilim kendisini özellikle hükümetin özelleştirme konusunda aldığı kararların Danıştay veya Anayasa Mahkemesi tarafından yürütmeyi durdurma kararı verilerek tastamam uygulanamaması veya oldukça ağır bir özelleştirme sürecinin işlemleriyle göstermektedir. Koalisyon hükümetlerinin istikrarsız yapısı ve yükselen işçi eylemliliği 1990’lı yıllarda bu süreci daha da zorlaştıran faktörler haline gelmiştir. Buna rağmen, bu dönem, neoliberal özelleştirme programı çerçevesinde önemli gelişmelerin yaşanmasına da sahne olmuştur. 1994 yılında iletişim sektöründe (telekominikasyon) devletin ayırdığı bütçenin kısılması ve bu sektörün özel sektördeki girişimcilerin yetkisine açılması, 1997 yılında Telekominikasyon Yasası’nın çıkmasıyla sonuçlanmış, yine 1994 yılında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve 1997 yılında Rekabet Kurumu’nun kurulmasıyla neoliberal özelleştirme politikaları kapsamında gerekli kurumsallaştırma adımları atılmıştır. Bağımsız düzenleyici kurumların oluşturulması noktasında 1990’lı yılların sonundan itibaren yaşanan gelişmeler, kararları alan yürütmeye kararları uygulayan teknokratlar arasındaki çatışmayı belirli ölçüde önlemiştir. Diğer taraftan hükümet ve yargı arasında özelleştirme politikaları konusunda açığa çıkan gerilim, 1999 yılında Anayasada yapılan değişiklikle sermaye lehine çözülmüş, yapılan düzenlemeyle özelleştirmelere anayasal dayanıklılık kazandırılmıştır. Böylelikle 2000’li yıllarda AKP hükümeti döneminde hızlanacak olan özelleştirmelerin önü bu yasal düzenlemelerle açılmıştır. (Üçer, 2018: 4-5; Oğuz, 2012: 11)

Tüm bu adımlara karşılık, döviz kurlarının istikrarsız ve enflasyonun yüksek olması, büyük sermaye çevrelerinin yabancı fonlarla yatırım yapmasını zorlaştırmıştır. Bankacılık sisteminin yerli sermayedarlara yatırım için borç vermesi önündeki engeller finansman olanaklarını sınırlarken politik istikrarsızlık ve yasal kurumsal süreçlerin oluşturulmasındaki yavaşlık, büyük sermaye çevrelerinin 1990’lı yıllar boyunca farklı politik aktörlerle yakınlık kurmasına neden olmuş ve 2002 seçimlerinde kavuşacağı tek

İslamcı geleneğin temsilcisi Refah Partisi’nin 1990’lı yılların ortalarından itibaren yükselişe geçmesiyle birlikte RP ile yakın bağlar kurmaya başlamıştır. (Yankaya, 2014: 108)

parti yönetimiyle sermaye akışkanlığı önündeki engelleri kaldıracak istikrarlı hükümet özlemini besleyen gelişmeleri oluşturmuştur. (Üçer, 2018: 4)

Büyük sermaye gruplarının yanı sıra 1980’li yıllarda neoliberalleşme süreciyle birlikte güçlenmeye başlayan Anadolu sermayesi ise 1990’lı yıllarda KOBİ’leşme sürecinden holdingleşme sürecine geçmeye başlamıştır. 1990 yılında kurulan MÜSİAD etrafında örgütlenmeye başlayan bu sermaye grupları, 1990’lı yılların başında siyasal partilere eşit mesafede ve tarafsız bir görüntü çizmeye çalışmakla birlikte, TOBB’un DYP ile, TÜSİAD’ın ise ANAP ile yakın ilişkisinden dolayı bir siyasal aktör arayışına girmiş, 1994 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde siyasal İslamcı geleneğin temsilcisi Refah Partisi’nin büyükşehir belediyelerini kazanması ve 1995 genel seçimlerinde iktidar ortağı olarak DYP ile REFAHYOL hükümetini kurmasının ardından RP ile yakınlaşmaya başlamıştır. MÜSİAD’ın 1994 yılında yayınladığı raporda “homoislamicus” kavramıyla İslami duyarlılığa sahip serbest piyasa sistemi yanlısı ekonomi anlayışı vurgusu, RP’nin 1994 ve 1995 seçimlerinde sıkça işleyeceği “Adil Düzen” vurgusuyla da buluşmuştur. Özellikle ideolojik bir söylemden öteye gidemeyen “Adil Düzen” söylemi, MÜSİAD için hükümetin ekonomi politikalarını kendi çıkar gruplarının talepleriyle örtüştürebileceği bir alan açması açısından önemli bulunmuştur. Nitekim REFAHYOL hükümeti de MÜSİAD’ın temsil ettiği KOBİ’lerin ekonomik ve siyasal sorunlarını dile getiren ve bu çevrelerin siyasal sözcülüğünü üstlenen ilk hükümet olmuştur (Buğra, 2002; Yankaya, 2014: 107-108)

28 Şubat 1997 yılında REFAHYOL hükümetine verilen askeri brifing sonrası Refah Partisi’nde başlayacak olan bölünmede “Yenilikçiler” olarak adlandırılan ve AKP’nin kurucuları arasında yer alacak olan isimleri destekleyecek olan MÜSİAD, REFAHYOL hükümeti döneminden itibaren özellikle özelleştirme gelirlerinden önemli paylar almaya ve klientalist ilişkiler içerisine girmeye başlamıştır. (Yankaya, 2014: 108; Çeviker-Gürakar, 2019: 43-44-45)

1990'lı yılların Türkiye'sinde siyaseti şekillendiren bir diğer önemli husus kimlik siyasetinin yükselişi olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada siyasetin merkezine taşınmaya başlayan toplumsal kimlik mücadeleleri, Türkiye'de de sistemin dışında tutulmaya çalışılan Kürt siyasal kimliğinin ve siyasal İslamcı siyasetin yükselişine tanıklık etmiştir. Rejim için tehlikeli bulunan bu gelişmeler, siyasetin güvenlikleştirilmesine, 1980'li yıllarda MGK eliyle kurulan Milli Güvenlik Devleti'nin 1990'lı yıllarda, DYP'nin koalisyon ortağı olduğu dönemin hükümet politikalarıyla sürdürülmesine, yetersiz kaldığı yerde ise askerinin 28 Şubat'ta olduğu gibi yeni bir müdahalesiyle düzenlenmeye çalışılmıştır. Özellikle Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra parti liderliğine gelen Tansu Çiller'in parti kadrolarını bürokratlardan, eski emniyet görevlilerinden ve daha önce askeri hizmette bulunmuş personellerden seçmesi Milli Güvenlik Devleti anlayışının farklı aktörlerle devam ettirildiğini gösteren gelişmelerden birisidir. (Yıldırım, 2010: 70; Cizre, 2002)

1990'lı yıllarda Güneydoğu bölgesinde tırmanışa geçen terör olayları, olağan hale gelmeye başlayan faili meçhul cinayetler ve Asya krizinin etkileriyle 1994, 1998 ve Türkiye ekonomisi açısından en yıkıcı sonuçları ortaya çıkarması itibarıyla 2001 yılında gerçekleşen ekonomik krizler, mevcut geleneksel siyasal aktörlerin yönetme krizini derinleştirmiştir. Merkez siyaset zayıflamaya başlarken siyasal spektrumun uçlarında bulunan siyasal aktörler merkeze taşınmış, siyasal partiler arasındaki program farklılıkları neoliberal oydaşmayla ortadan kalkmaya ve partilerle seçmen arasındaki temsiliyet bağları zayıflamaya başlamıştır. (Güveloğlu, 2004: 25; Karahanoğulları ve Türk, 2018: 419; Yıldırım, 2010: 66)

Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Başbakan Bülent Ecevit'e BDDK denetimi konusunda yaşanan anlaşmazlık üzerine anayasa kitapçığı fırlatması ve ardından Bülent Ecevit'in toplantıyı terk etmesiyle açığa çıkan 2001 krizi, neoliberalleşme sürecinin getirdiği dış dövizle bağımlı büyüme ve bağımlı finansallaşma sürecinin bir sonucu olduğu kadar, Türkiye'de yürütme aygıtının Cumhurbaşkanı ve hükümetteki koalisyon ortağı olan üç siyasal parti lideriyle birlikte dörde bölünmesinin bir sonucu olarak da görülmektedir. Nitekim Başbakan Bülent

Ecevit'in toplantı çıkışında "Bu bir devlet krizidir" sözleri yaşanan krizin çok yönlü bir bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Krizin ekonomik boyutu, 1998-2001 yılları arasında Doğu Asya'da başlayıp tüm dünyaya yayılan finansal krizin Türkiye gibi bağımlı finansallaşan ülkeleri daha derinden etkilemesinde görülmektedir. 1994 ve 1998 yıllarında IMF ile stand-by anlaşmaları yapan Türkiye, 2001 krizi sonrası yine IMF ve Dünya Bankası kontrolünde bir program izlemiştir. Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş'in hazırladığı krizden çıkış reçetesi, DSP-ANAP-MHP koalisyonu tarafından da hızlıca yürürlüğe konulmuş ve "15 günde 15 yasa" çıkarma süreci başlatılmıştır. Böylelikle neoliberalizmin ikinci dönemine de teknokratların aktif olarak yasa yapım süreçlerine katılmalarıyla geçilmiştir. (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 420) Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı koltuğuna oturtulan Kemal Derviş'e Hazine Müsteşarlığı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Merkez Bankası gibi önemli ekonomik kurumlar bağlanmıştır. (Keskin vd., 2006: 68) Post-Washington Uzlaşısının temel önermelerini içerisinde barındıran Derviş Reformları, bağımsız düzenleyici kurumların oluşturulması, sermaye akışkanlığının önündeki engellerin kaldırılması, yolsuzluk ve klientalist ilişkilerin önüne geçilmesi ve "ahbap çavuş kapitalizmi" olarak adlandırılan neoliberal kapitalist sistemin "sağlıklı uygulanamaması" sonucu ortaya çıkan düzensizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adı verilen "İkinci Kuşak Yapısal Reformlar" paketi, AKP'nin iktidar yıllarının ilk dönemini de içine alacak şekilde 2008 yılına kadar uygulanmıştır. (Boratav, 2015: 195-196)

Şiddetli bir bankacılık ve döviz kuru sorunu olarak açığa çıkan 2001 krizinin etkileri, ideolojik ve yönetsel anlaşmazlıkları bulunan 57. Hükümetin ortaklarını ve DYP gibi diğer geleneksel siyasal partileri olumsuz yönde etkilemiştir. Krizin faturasını ödeyen toplumun orta ve alt kesimleri artan işsizlik ve yaşam koşullarının güçleşmesi karşısında geleneksel seçmen kitlesini oluşturdukları siyasal partilerden uzaklaşmaya başlamışlardır. (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 420; Yıldırım, 2010: 110)

Çalışan kesimlerle beraber sermayenin farklı fraksiyonları arasında da hükümet politikalarına karşı artan memnuniyetsizlik, 57. Hükümetin dağılması ve 3 Kasım 2002 yılında erken seçim kararının alınmasıyla sonuçlanmıştır. 2002 genel seçimleri, olağanüstü bir durumda gerçekleşen 1983 seçimlerinden sonra Cumhuriyet tarihindeki en yüksek oynaklık katsayısına sahip seçim olmuştur. (Tosun, 2003: 248; Kalaycıoğlu, 2008: 300) Türkiye siyasetini uzun yıllar domine eden siyasal partiler büyük bir yenilgi yaşarken, Fazilet Partisi'nden ayrılan “Yenilikçiler” grubunun 2001 Ağustos ayında kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), %34 oy alarak tek başına iktidara gelmiştir.

Bu bölümde anlattığımız dönem itibariyle toparlayacak olursak; Türkiye’de 24 Ocak kararlarının uygulamaya konduğu süreçten itibaren neoliberal otoriter devletin adım adım inşa edilmeye başlandığını ve AKP iktidara geldiğinde bu yolda belirli bir mesafenin katedildiğini söyleyebilmek mümkündür. (Oğuz, 2012: 12) Yürütme aygıtının yasama ve yargı karşısında kuvvetlendiği, siyaset alanının yasal ve yapısal düzenlemelerle oldukça daraltıldığı, neoliberal ekonomi politikalarına bağlı kalarak güvencesiz ve düşük ücretli çalışma rejiminin tahkim edildiği ve milliyetçi-muhafazakar “yeni sağ” siyaset yapma biçimlerinin merkeze taşındığı bir otoriter devletçilik modelinin Türkiye’de AKP iktidara gelmeden önce yerleştiğini söyleyebilmek mümkündür. 1990’ların finansal kriz çevriminden Derviş reformlarıyla çıkılmaya başlandığı bir dönemde tek başına iktidara gelen AKP, 12 Eylül’den sonra ANAP tarafından denenen ama başarısız olan, 1990’lı yıllarda ise koalisyon hükümetlerinin istikrarsız yönetimleri altında uygulanamayan neoliberal popülist hegemonya stratejisini farklı sermaye gruplarının ve krizin faturasını ödeyen orta ve alt toplumsal kesimlerin desteğini alarak uzun yıllar başarıyla uygulayabilmiştir. IMF programını neoliberal popülist stratejisinin bir parçası olarak farklı sermaye gruplarına ve seçmen kitlesine kaynak aktarımı yoluyla kullanan ve bunun önündeki engelleri 12 Eylül’ün sağladığı yürütme merkezli yapısal düzenlemelerle ortadan kaldıran AKP, 2008 yılında yaşanan ve başta merkez kapitalist ülkeleri etkilemekle beraber tüm dünyayı etkisi altına alan finansal krizle birlikte kapsayıcı hegemonya projesini sürdürememeye ve özellikle krizin etkisini hissettirmeye başladığı 2013 yılıyla birlikte “rıza” unsurunu “zor”la daha fazla tahkim etmeye yönelmiştir. Bu

süreç, Türkiye’de 12 Eylül sonrası neoliberal otoriter devletin yönetsel açıdan yol açtığı siyasal erkler arasındaki gerilimlerin Başkanlık sistemine geçilerek yürütme lehine ve daha otoriter bir tonda sürdürülmesine yol açmıştır. 12 Eylül’de başlayan rejim dönüşümünün ideal yönetim sistemi olarak gördüğü Başkanlık sistemine 2017 Referandumuyla geçilmesi, Türkiye’de rejim dönüşümünün tamamlanması noktasında önemli bir patikaya girilmesini nitelemektedir.

Tezimizin üçüncü bölümü, AKP’nin iktidara gelişinden günümüze uzanan bu süreci tarihsel izlek içerisinde süreklilik ve kopuşları ortaya koyarak incelemeye devam edecektir. Özellikle 2013 sonrası neoliberal paradigmanın dünyada ve Türkiye’de aşınmaya başladığı dönemde iktidar bloğunda yaşanan kırılmaları aktörler üzerinden açıklamaya çalışacak ve rejim dönüşümünün patikalarını ortaya koyacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Yirminci yüzyılın son dönemeci tüm dünyada demokrasinin geleceğine dair iyimser bir havanın oluşmasını sağlamıştı. Sovyet Birliği’nin çökmesi, Berlin Duvarının yıkılması, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerinde askeri rejimlerin yerini parlamenter demokrasilere bırakması gibi gelişmeler, liberal demokratik sistemin kurumları ve yasal düzenlemeleriyle geniş coğrafyalarda uygulanabilmesini mümkün kıldı. Ancak Yirmi birinci yüzyılın başında ABD’de Dünya Ticaret Merkezi’nin binaları olan İkiz Kuleler’e düzenlenen terör saldırısı sonrası devletler düzeyinde artan güvenlikçi yaklaşım, süreç içerisinde gelişen farklı dinamikleri de harekete geçirerek 2010’lu yıllara geldiğinde liberal demokratik sistemi önemli ölçüde tehdit etmeye başladı.

ABD’nin terörle mücadele kapsamında başlattığı işgaller Ortadoğu ve Afrika coğrafyasında savaşların yaşanmasına, dünya tarihinde eşine az rastlanılabilecek kitlesel göç hareketlerinin gerçekleşmesine ve 2008-2009 yıllarında yine ABD finans merkezli ekonomik krizle birlikte dünya genelinde bir ekonomik daralmanın yaşanmasına yol açtı. Tüm bu uluslararası politik ortamda Çin Halk Cumhuriyeti’nin uluslararası alanda ekonomik ve politik düzeyde artan etkisi, “Çin modeli” olarak adlandırılan kalkınma ve yönetme stratejisinin zayıflayan ABD hegemonyası karşısında güçlenmesine ve otoriter yönetme biçimlerinin dünyanın geri kalan kısmı için de rol model alınmasına yol açtı. Huntington’ın “üçüncü dalga demokrasiler (the third democratization)” olarak tanımladığı sürecin bir “ters dalgası” böylesi bir uluslararası konjonktürde görünürleşmeye başladı. (Huntington, 2012)

Dünyanın liberal demokrasinin geleceği açısından tedirginlikle karşıladığı Yirmi birinci yüzyılın ilk yılları, Türkiye’nin siyasal hayatında da önemli bir dönüm noktasının yaşandığı yıllardı. 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerde yüksek bir seçim oynaklığı (*volatility*) sonucu çıkmış, Türkiye’de seçmenler geleneksel partilerinden

koparak, Milli Görüş geleneğinden ayrılmış ve “muhafazakar demokrat” kimliği edinmiş yeni bir aktörü; Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AKP) tek başına iktidara taşımıştı. AKP’nin muhafazakar demokrat siyasal çizgisiyle, 1996 yılında girilen Avrupa Gümrük Birliği sürecini Avrupa Birliği (AB)’ne tam üyelik kabulüyle tamamlama yolunda istekli olması, serbest piyasa ekonomisiyle uyumlu iktisat politikalarıyla 2001 krizinden çıkış için kendisinden önce hükümete sunulan IMF destekli Derviş Reformlarını uygulamaya koyması ve Refah Partisi’nin siyasal söylemlerinin aksine askeri ve bürokratik elitlerin tepkisini çekecek radikal söylemlerden ziyade ılımlı bir siyasal söylem geliştirmesi, iktidara geldiği ilk yıllarda “Milli Görüş gömleğini çıkarttık”²² iddiasını destekleyecek politik hamleleri olarak değerlendirilmiştir. (İnsel, 2003: 293)

AKP’nin uluslararası alanda Batı ülkeleriyle olan yakın ilişkisi ve AB Uyum Yasalarına uygun yasal ve idari düzenlemeleri uygulamaya koyması, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının da Türkiye’yi İslam coğrafyasının demokratik bir aktörü olarak örnek göstermesini sağlamıştır. Bu dönemde Freedom House, V-Dem gibi araştırma kuruluşlarının ortaya koyduğu raporlarda Türkiye’nin demokrasi notu yükselmiştir. Tüm bu gelişmelere ek olarak özellikle AKP’nin ikinci dönemini başlatan 2007 seçimlerinden de toplumsal desteğini arttırarak çıkmasıyla birlikte askeri vesayetçi sisteme karşı geliştirmeye başladığı siyasal söylemler, liberal kesimlerden destek görmüş ve AKP’nin bu kesimlerle ittifak kurmasını sağlamıştır. Bu birliktelik, Türkiye’de rejim dönüşümüne giden süreçte iktidarın önemli bir toplumsal desteği arkasına alabilmesini sağlamış, Başkanlık sistemine giden sürecin kritik patikalarının aşılmasında iktidara yardımcı olmuştur.

Tek başına iktidar olmanın avantajı ve 2008 yılına kadar uygulanan Derviş Reformlarının sağladığı ekonomik olanaklarla ekonomik krizin toplumsal yansımalarını azaltan AKP, sermayenin 1990’lı yıllar boyunca özlemini çektiği istikrarlı, güçlü yürütme isteğini gerçekleştirmiş ve iktidara gelmesiyle birlikte hızlı bir özelleştirme sürecini başlatmıştır. 24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlandığı süreçten itibaren ağır aksak yürütülen

²² Recep Tayyip Erdoğan’ın Refah Partisi’nin ideolojik hamiliğini yapmayacaklarını dile getiren açıklaması için bkz: “Milli Görüş’ü Terk Etiler”, Milliyet, 17.05.2003.

özelleştirme politikaları AKP'nin tek başına iktidarda olduğu ve %10 barajı dolayısıyla muhalefetin cılız kaldığı TBMM'de görece çok daha rahat bir şekilde uygulama imkanına kavuşmuştur. Neoliberal politikaların sürdürücüsü ve Batılı aktörlerle olan yakın ilişkileriyle sermaye kesimlerinin desteğini alan AKP, orta ve alt toplumsal kesimlerin desteğini ise uzun yıllar başarıyla uyguladığı iki temel strateji çerçevesinde kazanabilmiştir. Bunlardan birincisi, IMF desteğiyle açılan kredi musluklarından yararlanması ve finansal içerilme yoluyla “borçlanarak refah üretme” stratejisini gerek ülkenin dış ticaret kalemlerinde uygulayabilmesi gerekse de iç piyasada bankalar yoluyla toplumun geniş kesimlerine kredi imkanı tanınmasıyla sağlanabilmiştir. (Bedirhanoglu, 2019: 381; Yalman ve Akçay, 2022) İkinci önemli strateji ise, 1980 sonrası İslamcı sermayenin yükselişiyle birlikte gelişen iktidara yakın İslami vakıf ve derneklere kaynak aktarımı yoluyla sosyal içerilme olarak tanımlayabileceğimiz seçmen deposuna kaynak aktarımının sistematik hale getirilmesi ve bu yönde gerekli yasal ve idari düzenlemelerin iktidara gelindiğinden itibaren uygulamaya sokulmasıyla gerçekleşmiştir. (Çeviker-Gürakar, 2019: 14; Yalman ve Akçay, 2022) Bu stratejiler vasıtasıyla AKP, ANAP'ın 1980'li yıllar boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı başarısız hegemonya stratejisinin (iki uluslu hegemonya projesi) aksine toplumun geniş kesimlerini etki alanına alan ve taleplerini karşılayan bir hegemonya stratejisini (tek uluslu hegemonya projesi) uzun yıllar başarıyla uygulayabilmiştir. (Yalman ve Akçay, 2022)

AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte ılımlı İslamcılarla liberaller ve eski Marksistlerden oluşan sol liberaller arasında kurulan ittifak, AKP'nin geniş tabanlı hegemonya stratejisinin başarılı olmasını sağlamış, parti bu dönemde kendisini İslamcı bir siyasal konumdan ziyade merkez sağ bir pozisyonda konumlandırmıştır. Diğer taraftan ABD ve AB ülkelerinin desteğini alacak bir dış politika anlayışına sadık kalınması²³, AKP'nin “Kemalist vesayetçi yapı” olarak tanımladığı askeri elitler karşısında devletin dönüşümünü gerçekleştirebileceği geniş bir ittifak ağına sahip olmasını mümkün kılmıştır. (Uzgel, 2009: 23) Bu geniş ittifak ağına yaslanan AKP, AB Uyum yasaları ve

²³ AKP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra partinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Amerika'nın ünlü basın organlarından biri olan The Wall Street Journal'da yayınlanan “Ülkemiz Sizin Sadık Bir Müttefikiniz ve Dostunuzdur” başlıklı yazısı AKP'nin ilk yıllarındaki dış politika anlayışını ortaya koyması açısından anlamlıdır: Recep Tayyip Erdoğan, “My Country is Your Faithful Ally and Friend”, The Wall Street Journal, 31 Mart 2003.

“demokratikleşme açılımları” olarak tarif ettiği yasal düzenlemeler çerçevesinde “sessiz devrimini” gerçekleştirebileceği bir alan bulmuş, yukarıda bahsettiğimiz geniş tabanlı hegemonya projesini gerçekleştirebilmek için uyguladığı finansal ve sosyal içerilme stratejilerini yürütebileceği yasal düzenleme ve değişiklikleri adım adım gerçekleştirebilmiştir. Kamu İhale Kanunu’nda yapılan düzenlemeler, Cumhurbaşkanlığı seçim usulünde gerçekleşen değişiklikler ve devamında anayasa değişikliğine giden süreci hızlandıran gelişmeler, 12 Eylül’den itibaren yürütme aygıtı içerisinde devam eden çatışmaların seçilmiş hükümet lehine sonlanmasını sağlayarak askerin vesayetçi özerk siyasal gücünü zayıflatmış (Akça, 2018: 53), AKP hükümet edebilme gücünü yıllar geçtikçe aldığı halk desteğiyle pekiştirerek Türkiye’de baskın parti sisteminin yerleşmesini sağlamıştır. (Çarkoğlu, 2012: 43)

2008 yılında ABD’de gayrimenkul piyasasında yaşanan ekonomik kriz sonrası tüm merkez ve çevre ülkeleri etkisi altına alan ekonomik durgunluğun Türkiye ekonomisini etkilemeye başladığı süreç, dış borçlanmaya dayalı büyüme trendinin düşüşe geçtiği dönemi nitelediği gibi iktidar bloğu içerisinde kırılmalıkların da artmaya başladığı bir dönemin kapısını aralamıştır. Özellikle 2013 yılından itibaren düşüşe geçmeye başlayan ekonomik göstergelere ek olarak aynı yılın bahar sonunda yaşanan Gezi protestoları, “askeri vesayete” karşı destek alınan liberal çevreler ile yaşanmaya başlanan ayrılıklar bunun akabinde AKP elitleri ile Gülen Cemaati arasında 17-25 Aralık yolsuzluk iddiaları²⁴ ile yaşanmaya başlanan ayrışmalar²⁵, AKP’nin kuruluşundan itibaren partinin üst düzey pozisyonlarında görev almış parti elitleri arasında partiden ayrılma noktasına gelen gerilimlerin tırmanışa geçmesi gibi gelişmeler²⁶, bu tarihsel dönemeçten itibaren

²⁴ CNN Türk, “YouTube’daki Ses Kayıtları Erdoğan’ı Çıkmaza Soktu”, (26.02.2014), habere erişmek için:

<https://www.cnnturk.com/haber/dunya/youtubedaki-ses-kayitlari-erdogani-cikmaza-soktu>

²⁵ BBC, “Fethullah Gülen BBC’ye Konuştu”, (27.01.2014), habere erişmek için:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140126_fethullah_gulen_roportaj_guney

²⁶ Hürriyet, “AK Parti’de Bir Ayda 3 Bakan, 4 Vekil Gitti”, (29.12.2013), habere erişmek için:

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partiden-bir-ayda-3-bakan-4-vekil-gitti-25451746> . Süreç 2017

sonrası hızlanacak Ahmet Davutoğlu, Ali Babacan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerde parti

politikalarını eleştirmeye başlayacaklardır. İlgili haberler için: BBC, “Ahmet Davutoğlu’ndan İstifa

Açıklaması” (13.10.2019), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49691853>

. BBC, “Ali Babacan AKP’den İstifa Etti”, (08.08.2019), habere erişmek için:

<https://www.bbc.com/turkce/live/48905566> . BBC, “Bülent Arınç YİK Üyeliğinden İstifa Etti”,

(24.11.2020), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55062321> . BBC, “Gül:

AKP'nin parti içi mikro siyasetini ve iç ve dış politikada sürdürüldüğü makro boyuttaki politik tercihlerini değiştirmeye yönelmiştir. 2015 yılının Haziran ayında gerçekleşen seçimler sonucunda tek başına hükümet edebilme yeterliliğinin kaybedilmesi, AKP'nin içinde Cumhurbaşkanlığı makamına seçilmiş Recep Tayyip Erdoğan'ın etkisinin hızla artmasını ve kaybedilen toplumsal desteğin MHP ile yakınlaşan yeni bir iktidar bloğu tercihiyle ikame edilmesini sağlamıştır. Kuruluşundan itibaren Türkiye'nin siyasal hayatında uç sağ spektrumda yer almış bir aktörün AKP'nin yeni ittifak tercihleri doğrultusunda merkeze taşınması toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın şiddetini daha da arttırmış ve Türkiye 2017 Referandumu ve sonrasında derinleşerek devam edecek bir “devlet krizinin” içrisine çekilmiştir. (Bedirhanoglu, 2021: 187)

2013 sonrası katmerleşerek yükselen otoriterleşme eğiliminin, 12 Eylül'den itibaren inşa edilen neoliberal otoriter devlet kurumsallaşmasından bağımsız düşünülmemeyeceğini vurgulamakla birlikte bu dönemde Türkiye'de gerçekleşen aktör merkezli dönüşümün özgün özelliklerinin de analiz dışında bırakılmaması gerektiğini vurgulamak gerekmektedir. Gerek bir iktisadi birikim rejimi gerekse de bir yönetme stratejisi olarak neoliberalizmin krizinin gündeme geldiği ve süregelen neoliberal yönetme pratiklerinin dünyanın çeşitli ülkelerindeki otoriter yönetimlerce dışına çıkılmaya başlandığı bir dönemde, iktidarı elinde tutan otoriter aktörlerin sürece daha çok müdahale ettiklerini ve yönlendirdiklerini çeşitli ülke deneyimleri bize göstermektedir. Nitekim Türkiye örneğinde de AKP'nin parti elitleri arasında ve kuruluşundan itibaren süregelen siyasal ittifaklarında yaşanan gerilimler parti politikalarını olduğu kadar ülke siyasetini de dönüştürücü etkide bulunmuştur. (Esen, 2020: 161; Kalaycıoğlu, 2021) Neoliberal otoriter devlet zemini üzerinde parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın özellikle 2013 sonrası artan politik etkisi, Türkiye'de sultanist siyasal rejimlerin temel özelliği olarak parti-devlet ayrımının muğlaklaştığı ve iktidar yapısının şahsileştiği bir siyasal rejimin yerleşmesine sebep olmuştur. (Yıldırım, 2017: 25) Dolayısıyla günümüzde yaşanan dönüşümü anlamaya çalışırken farklı nedensel dizilimlerin bir aradalığının farkında

olmak ve “neoliberal otoriter devlet” gibi kullanılan kavramsal tercihlere de eleştirel bir yaklaşım geliştirmek gerekmektedir. Thompson’ın (2015) ifade ettiği gibi:

“Teorisiz ampirik araştırma kuşkusuz boştur; ama teorinin ayartısına kapılmış ellerde esnekliğini yitirmiş kavramlar da git gide deli gömleğine dönüşür. Kavramları esnek bir biçimde kullanabilme becerisi zanaatla edinilir ama zanaat erbabı, aynı zamanda, elindeki aleti/kavramı uygulamaya çalışırken bozulma/amaorflaşma ihtimaline karşı hazırlıklı olan ve gerektiğinde aleti/kavramı tamamen terk etmeyi bilen kişidir. Kaskatı kalmış ya da tersine tamamen biçimsizleşmiş kavramlarda ısrar eden kişinin ise elinde kavramlar değil maymuncuklar var demektir...”

Çalışmamızın son bölümü, süreklilikleri ve kopuşlarıyla Türkiye’de rejim dönüşümü sürecinin AKP’li dönemine odaklanacak, AKP’li yılların kırılma anlarının süreç takibi analiziyle izini sürececek ve siyasal aktörlerin rejim dönüşümünün gerçekleşmesi noktasındaki etkilerini analiz etmeye çalışacaktır.

3.1. 3 KASIM 2002 SEÇİMLERİ: BAŞLANGIÇ MI ? RESTORASYON MU ?

Türkiye’nin 1990’lı yılları, ağırlıklı olarak koalisyon hükümetlerinin görevde olduğu, istikrarsız, parçalı ve toplumsal kutuplaşmanın siyasal düzlemde baskın olduğu bir tarihsel aralığı nitelemektedir. Bu siyasal atmosfer, kimi akademisyenlere göre, ülkedeki demokrasinin gelişiminde ve demokrasinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi noktasında karşılaşılan sorunların da temelini oluşturmaktadır. (Özbudun, 2013: 65) Özellikle etkisini Uzak Asya ekonomilerinde gösteren ve Türkiye’yi de etkileyen 2001 bölgesel finans krizinin sonuçları mevcut siyasal istikrarsızlığın ekonomik kriz ve istikrarsızlıkla birleşmesine yol açmış ve Türkiye’yi 2002 erken seçimlerine taşıyacak olan sürecin hızlanmasını sağlamıştır. 2002 seçimlerine giden süreç, Türkiye’nin parti sisteminde ve seçmen davranışlarında köklü bir değişikliğin yaşanacağını işaretlerini vermiştir. Nitekim seçim sonuçlarının açıklanmasıyla birlikte beklenen dönüşüm gerçekleşmiş,

henüz kurulalı 15 ay gibi çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), kendisini tek başına iktidara taşıyacak oy oranına ulaşmış ve 1990'lı yıllar boyunca devam eden koalisyon hükümetlerine son vererek, hem siyasal anlamda hem de ekonomik anlamda krizi aşip istikrarı sağlayacak biricik siyasal aktör olarak iktidara yerleşmiştir. Dolayısıyla 2002 seçimleri, Türkiye’de AKP öncülüğünde hem parti sisteminin hem de süreç içerisinde demokratik işleyişin önemli dönüşümler geçirdiği ve geçirmeye de devam ettiği bir sürecin miladı olmuştur.

2002 seçimleri, Türkiye’deki parti-seçmen ilişkisi, parti sistemi yapısı ve siyasal partilerin kendi içlerindeki örgütsel ilişkileri gibi birçok farklı uğrakta önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreci başlatmıştır. (Çarkoğlu, 2002: 30; Gümüşçü, 2013: 224) 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası gerçekleşen 1983 seçimlerini kenarda tutarsak, çok partili hayata geçtikten sonra seçimlerde yaşanan en yüksek seçim oynaklığı (*volatility*) oranı, 2002 seçimlerinde ortaya çıkmıştır. Gerçekleşen seçim, Türkiye’deki seçmenlerin geleneksel partileri ile olan temsiliyet bağının koptuğunu, yeni siyasal aktörlerin siyaset sahnesinde görünürleştiğini, bir anlamda Türkiye’nin siyaset sahnesinde keskin bir değişimin (litratürde kullanılan ifadesiyle “realigning election”) gerçekleştiği bir momenti nitelemektedir.

Bir önceki seçimlerin sonucunda (1999) iktidarı paylaşan Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi siyasal aktörler ciddi oy kayıplarıyla meclis temsili dışında kalmıştır. İktidar partisi AKP dışında TBMM’nde temsil hakkı elde edebilen tek siyasal parti, ideolojik spektrumun merkez-sol kanadında konumlanan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmuştur. 2002 seçimleri sonrası gerçekleşen bu tablo, Çarkoğlu başta olmak üzere birçok akademisyen ve siyaset bilimci tarafından “yeni bir başlangıç mı?” sorusunu gündeme getirmiş ve Türkiye’de özellikle ekonomik kriz ortamında yapısal reformları gerçekleştirecek, ülkeyi siyasal sistemin üç temel problemi olarak görülen “parçalanma, dalgalanma ve istikrarsızlıktan” kurtaracak ve kutuplaşmayı azaltacak bir tablonun oluştuğuna dair iyimser analizlerin yapılmasını sağlamıştır. (Çarkoğlu, 2002: 30)

Gerçekten de İslamcı/muhafazakar bir parti olarak Refah Partisi (RP)'nin içinden çıkan ve geleneksel İslamcı siyaset anlayışından farklılaştıkları iddiasıyla kendilerini “demokrat muhafazakar” olarak tanımlayan AKP kadrolarının, özellikle üçüncü iktidar dönemlerinin başlarına kadar gerek uluslararası kurumlarla olan uyumları (AB veya IMF, NATO gibi kurumlarla olan yakın ilişkileri) çerçevesinde gerekse de iç siyasette parçalı muhalefete karşı ılımlı/demokratik siyaset anlayışlarıyla bu iyimser yorumları besleyecek politikalar izlediği görülmektedir. AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda ortaya çıkan bu tablo, Türkiye siyasetinde “yeni bir başlangıcın” gerçekleştiği yönünde yapılan yorumları da desteklemektedir. (Çarkoğlu, 2002: 30) Bugünden baktığımızda 2002 seçimleri sonrası Türkiye siyasetinde AKP'nin dönüştürücü etkisini ve bu etkinin miladı olarak 2002 seçimlerini görebilmek de mümkündür. Ancak bu miladı, Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünde gerçekleşen yeni bir başlangıç olarak yorumlamak tartışıldığı dönem itibarıyla de oldukça erken ve iyimser yorumlar olarak anılmaktadır. Muhalefetin parçalı yapıda olduğu ve merkez sağ aktörlerin çöktüğü bir siyasal ortamda tek başına iktidara gelen AKP, kendi yönetme erkini tahkim edebilmek için ulusal ve uluslararası ortamdan yararlanmayı bilmiş, Başkanlık sistemine gidilen süreçte gerekli olan yasal düzenleme ve değişiklikleri gerçekleştirebilmek için ihtiyacı olan geniş toplumsal desteği bozabilecek radikal söylem ve siyaset tarzından uzun bir süre kaçınmıştır.

Diğer taraftan AKP'nin Türkiye siyasetini dönüştürücü bir aktör olarak 2002 seçimlerinde iktidara gelmesiyle yeni bir başlangıcın kapısını aralaması kadar kendinden önceki hükümetlerden devraldığı neoliberal ekonomi politikalarını uygulamaya devam ettiğini, bu anlamı itibarıyla bir sürekliliğin taşıyıcılığını üstlendiğini de görebilmek mümkündür. Nitekim 2001 Krizi sonrası Türkiye'ye Kemal Derviş başkanlığındaki heyetle sunulan IMF programı, 2002 seçimleri arifesinde uygulamaya konmuş, AKP bu programı 2005 yılında yenileyerek 2008 finans krizine kadar başarıyla uygulamıştır. Böylelikle 1998-2008 yılları arasında Türkiye ekonomisini IMF'nin stand-by anlaşmalarına göre şekillendirme politikaları, literatürde “farklı hükümetler tek program” olarak ifade edilen bir dönemin yaşanmasına yol açmıştır. (Boratav, 2015: 199)

Nitekim Yıldırım'ın (2010: 191) da altını çizdiği üzere 2005-2010 yılları arasında TÜSİAD Yüksek İstişare Kurulu Başkanlığı yapan Mustafa Koç'un AKP'yi iktidara getiren etmenleri sıralarken söyledikleri bu süreklilik ve kopuşları sermaye açısından özetleyen bir anlatım ortaya koymaktadır.

“AKP, iktidara ideolojik nedenlerle gelmedi. Onların iktidar olmasına imkan veren şey, ideolojik nedenlerden çok daha önemli olan 1990'ların peş peşe gelen ekonomik krizleriydi. Diğer bir neden de yorgun düşmüş bir siyasal sistemin takati kesilmiş yolsuzlukları ve genç, dinamik, hızla modernleşen bir toplumun beklentilerine yanıt üretmeyen bir müesses nizamın varlığıydı. Şimdi, geçici bir süre için de olsa, Türkiye siyasetinin kriz üreten parçalı yapısı ortadan kalktı. 1991'den beri ilk kez ülkede tek parti iktidarı oluştu ve parlamentoda üçte iki çoğunluğu elde etti. Siyasal istikrarın sağlanması ve koalisyon içi çatışmaların ortadan kalkması, ekonomi için gerekli ama zor kararların daha kolay alınmasını sağlayabilir.” (Koç, 2003:3)

1990'lı yılların parçalı, istikrarsız hükümetler dönemine son veren ve tek başına iktidara gelerek sermayenin arzuladığı istikrarlı hükümet özlemini gerçekleştiren AKP, Türkiye'nin yirmi birinci yüzyılda siyasal hayatını şekillendirecek bir dönemi başlatmasıyla yeni bir başlangıcın, diğer taraftan devraldığı IMF anlaşmalarıyla ise 24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte devam eden neoliberalleşme sürecinin 2001 krizi sonrası Post-Washington Uzlaşısına uygun bir restorasyonunun devamcısı olma özelliğini göstermektedir. Bu ekonomik programın sonucunda oluşturulmaya başlanan “bağımsız denetleme kurumları” sermaye ile siyasi iktidar arasındaki ilişkilerin parlamento ve yargı dışına çıkarılmasını sağlamıştır. 1990'lı yıllarda Asya krizlerinin sebebi olarak öne çıkarılan yozlaşmış iktidar pratiklerini önlemeyi amaç edinen bu uygulamalar siyasal iktidar ile sermaye akışkanlığı arasında yeni klientalist bağların oluşmasını sağlamış, AKP sosyal ve finansal içerilme stratejisini tam da bu yapısal düzenlemeler üzerinden inşa etmiştir. (Boratav, 2015: 203) 2008 finans krizinin küresel Güney ülkelerinde ve Türkiye'de de etkisini hissettirmeye başladığı 2013 yılı ve

sonrasında ise AKP, ekonomi politikalarında da yeni bir dönüşümün içine girmiştir. 2013 sonrası yaşanan dönüşümü anlayabilmek için AKP'nin ilk yıllarından itibaren gerçekleştirdiği “sessiz devrimlerle” yürütme erkindeki “çift başlılığa” nasıl son verdiğini ve askeri vesayet karşısında kurduğu sivil muhafazakar vesayetle geniş toplumsal kesimlerin desteğini alacak patronaj ağlarını hangi yasal düzenlemelerle oluşturulduğunun detaylandırılması gerekir.

3.2. “MUHAFAZAKAR İNKILAP” VE “SESSİZ DEVRİMLER”

AKP'nin tek başına iktidara gelişi, ekonomik krizin siyasal krizle katmerleştiği bir organik kriz ortamında geleneksel partileriyle bağlarını koparan geniş toplumsal kesimlerin öfkesine hitap edebilmesiyle mümkün olmuştur. (Yıldırım, 2010: 158) Şerif Mardin öncülüğünde akademik çevrelerde başlayan ve 12 Eylül sonrası zamanla siyasal alandaki aktörlerin söylemlerini de etkileyen merkez-çevre kuramı, Türkiye’de elitist-kurucu-Kemalist yapı tarafından sistem dışında bırakılmış muhafazakar kesimlerin, dolayısıyla çevrenin, merkeze taşınması olarak yorumlanmıştır. Bu kuramsal okuma çerçevesinde AKP ve onun temsil ettiği toplumsal kesimler, Türkiye’de demokrasinin gelişmesindeki en büyük engel olarak görülen bürokratik-Kemalist vesayetçi yapı (merkez) karşısında demokrasinin en önemli aktörleri olarak kabul görülmüş ve farklı ideolojik çevreler tarafından desteklenmiştir. (Aytürk, 2015: 24)

Öyle ki, İslamcı-muhafazakar çevreler kadar liberal ve sol liberal çevreler de bahsedilen kuramsal okuma çerçevesinde AKP'nin iktidara gelişini yeni bir “devrim” sürecinin başlangıcı sayan yayınlar ortaya koymuşlardır. (Laçiner: 2002) Sol-liberal olarak kabul gören çevrelerin önemli yayın organlarından biri olan Birikim Dergisi'nin 3 Kasım 2002 seçimleri sonrası çıkan sayısında (2002: 163-164) yer verdiği “Muhafazakar Demokrat İnkılap: 1946-1983 ve Sonunda 3 Kasım” dosya kapağı AKP'nin iktidara yerleştikten sonraki yıllarda gerçekleştireceği yasal değişiklik ve düzenlemelerde desteğini alacağı farklı ideolojik çevrelerin kapsamını ortaya koyması bakımından önemlidir. Diğer

tarafından Birikim Dergisi'nin kapağında dikkat çektiği tarihsel ithaflar, DP, ANAP ve AKP arasında belirli bir sürekliliğe referans vermektedir. Tezimizde iddia ettiğimiz ANAP'ın başarısız neoliberal muhafazakar hegemonya girişimini AKP'nin başarıya ulaştırdığı yönündeki sav, bu süreklilikten beslenmektedir. Laçiner'in bu kapsamda AKP'nin iktidara gelişini bir "devrim" olarak tarif eden ve hatta onu DP ve ANAP deneyimlerinden önemli kılan özellikleri olduğunu vurgulamaktadır:

"Olumlu ya da olumsuz bir değer yargısı yüklemeksizin, eğer 1946-50 seçimlerinde Türkiye'nin siyasal düzeninde bir devrim olduğu söylenebiliyorsa; 3 Kasım'da bundan daha kapsamlı ve derinlikli bir devrim gerçekleştiği pekâlâ ileri sürülebilir. Devrim kavramının ihtilale karşılık düşen anlamında değil elbette, ama inkılap -kalıp değiştirme- anlamında bir devrim vuku bulmuştur 3 Kasım'da." (Laçiner: 2002)

Laçiner'in aynı yazısının sonunda AKP'nin "merkezde" yer alan askeri vesayete karşı sisteminin "çevresinde" bırakılmış geniş toplumsal kesimlerin demokrasi mücadelesini üstlenebileceğine dair iyimser ve ideolojik anlamda yönlendirici görüşlerine de rastlanılmaktadır:

"Son seçimlerde yalnızca alt sınıfların "tepki oylarının çoğunu değil, DYP ve ANAP'ın omurgasını teşkil eden orta sınıf katman ve kesimlerinin -o partilerin çökmesine, enkaza dönüşmesine yol açacak ölçüde- desteğini almış olan AKP, ülke ekonomisine -ilân ettiği düzeyin bir hayli aşığı- da olsa- bir sağlamlık, verimlilik ve dinamizm kazandırdığında, kazandırdığının işaretleri görülebilir olduğunda tarihsel bir eşige varmış olacaktır. Böylece "nihai hesaplaşma"yı arkaikleşmiş bir devlet anlayışının değil, dinamik bir orta sınıfın "öz" değer ve güç kıstaslarının egemen olduğu bir zeminde yapmanın koşulları oluşmuş olacaktır. Bu durumda toplumun "asıl" gücünü göstermiş ve iyi yönetmiş olarak AKP ve Türk orta sınıfları, toplumun büyük çoğunluğu ile birlikte bu toplumun kadim egemenlerine "hesap veren" değil, "hesap soran" konumuna geçmiş olacaklardır. Ve bu noktada eğer AKP'liler, bu "hesap sorma"yı yalnızca kendi boyunlarındaki -türban gibi- "namus borçlar"ı ile kısıtlamaz, diğer demokratik

güçlerle birlikte Türkiye'nin demokratik gelişiminin önüne tüm "borçlar"ın gündeme geleceği "çoğul" bir ortam yaratılmış olursa... işte o zaman Türkiye'nin pre-modern tarih öncesi nihayet bitiyor diyebileceğiz." (Laçiner: 2002)

Türkiye'de demokrasinin gelişimindeki temel sorunu askeri vesayet olarak kabul eden liberal (Bayramoğlu: 2009; Altan: 2009), sol-liberal ve muhafazakar/İslamcı kesim arasındaki ortaklık siyasal alanda dönüştürücü bir aktör olarak AKP'nin kendisinde somutlaşmıştır. AKP, 2002-2007 yıllarını kapsayan ilk döneminde olabildiğince ılımlı bir siyasal söylem ortaya koyarak AB Uyum Yasalarının gerekliliklerini yerine getirmeye çalışıp muhafazakar demokrat kimliğinin pekişmesini ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız farklı ideolojik çevrelerin desteğini arkasına almaya çalıştığı gibi kendisinin tek başına iktidarını sürdürmesini sağlayacak seçmen kitlesini sosyal ve finansal içerilme yoluyla besleyecek patronaj ilişkilerinin yasal dayanaklarını da bu dönemde oluşturmaya başlamıştır. (Yalman ve Akçay, 2022)

2013 yılında Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri: 2002-2012" raporuna ismini verecek "Sessiz Devrim" yılları, AKP'nin yürütme erkini paylaştığı Cumhurbaşkanlığı makamı ve müdahaleci bir vesayet organı olarak TSK karşısındaki gücünü arttırdığı ve yürütme aygıtındaki "çift başlılığı" karşısındaki kuvvetleri gerileterek kendi lehine çevirdiği bir dönemi nitelemektedir. Bu dönem, askeri/bürokratik vesayetın sivil vesayete yerini bırakmaya başladığı ve AKP'nin "çoğunlukçu demokrasi" anlayışıyla kendi politikalarını ve kendi bekasını devletin güvenlik ve bağımsızlığıyla eşitlemeye başlayacağı bir dönemin köşe taşlarının döşenmesini sağlamıştır. (Yıldırım, 2017: 19)

Bu sürecin önemli kırılma anlarından birisi 2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasının ardından TBMM'nde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı oylamasının usulsüzlük iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne taşınması ve bir siyasal krize dönüşmesidir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde karar yeter sayısının mı yoksa toplantı yeter sayısının mı esas alınacağı konusunda yaşanan itilaf, siyasal

hayatımızın yakın tarihine “367 Krizi” olarak geçen ve sonuçları itibariyle Türkiye’de rejim dönüşümünü etkileyen önemli bir patikaya girilmesine sebep olmuştur. Kriz, AKP’nin anayasa değişikliğine gitmesi ve Cumhurbaşkanlığı seçimini halkoylamasına sunarak mevcut krizi bir rejim krizi boyutuna taşımasıyla derinleşmiştir. (Eroğul, 2007: 167) Bu süreçte ülkenin çeşitli şehirlerinde kitlesel Cumhuriyet mitingleri gerçekleşmeye başlamış ve tüm bu gelişmeler askeri/bürokratik vesayetın sivil yönetime karşı “darbe” girişimi olarak iktidara yakın çevrelerce yorumlanmıştır.²⁷

Yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizinin ardından erken seçim kararı alınmış ve seçim sonuçlarının açıklanmasıyla birlikte AKP tek başına iktidarını sürdürerek ikinci dönemini başlatmıştır. 1999 seçimlerinin koalisyon ortağı MHP’nin de %10 seçim barajını aşarak meclise girmesi meclisteki koltuk dağılımının değişmesini sağlamıştır. Yenilenen mecliste gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimleri 28 Ağustos 2007 tarihinde gerçekleştirilen üçüncü tur oturumunda tamamlanmış ve AKP’nin adayı Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 12 Eylül sonrası Cumhurbaşkanlığı ve seçilmiş hükümet arasında yaşanan yürütme aygıtındaki “çift başlılığın” iktidar lehine ilk değişimi bu seçim sonuçlarıyla sağlanmış ve Başkanlık sistemine giden süreç AKP tarafından yeni bir aşamaya geçirilmiştir. Yine AKP’nin ikinci dönemiyle birlikte artan istisnai yasama faaliyetleri kendisini meclisten geçen “torba yasalarla” göstermektedir. AKP’nin ilk döneminde (2002-2007) 1589 olan torba yasayla yürürlüğe giren kanun sayısı, iktidarın ikinci döneminde (2007-2011) 4823’e çıkmıştır. Yürütme aygıtı üzerindeki siyasal gücünü tahkim eden AKP, ikinci döneminden itibaren arkasına aldığı halk desteğiyle yasama ve yargı karşısında da baskısını arttırmaya başlamıştır. (Yıldırım, 2013)

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilen süreçte Cumhuriyet mitinglerinde gerçekleşen kitlesel gösteriler, TSK’nın internet sitesinde yayınlanan ve “e-muhtıra” olarak anılan 27

²⁷ Nokta Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Alper Görmüş, derginin Nisan 2007 sayısında yazdığı “Günlükleri Okuduktan Sonra Günümüzdeki Kitlesel Eylemlerin ‘sivil’liğine İnanmak Çok Zor” başlıklı yazısında “14 Nisan’daki Anıtkabir’e yürüyüş dahil, örgütlenen kitlesel sivil hareketlerin tümüyle ‘sivil’ olduğunu düşünmek saflik olacaktır.” ifadelerine yer vermiştir. (Nokta, 2007)

Nisan 2007 tarihli bildiri ve en son 2008 yılında AKP'ye açılan kapatma davası²⁸, “askeri/bürokratik vesayet” sivil hükümeti devirmeye yönelik hamleleri olarak yorumlandı²⁹ ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız merkez/çevre kuramının siyasal hegemonik gücüyle AKP'nin demokratikleştirici ve dönüştürücü bir aktör olduğu yönündeki tezleri besledi. AKP'ye açılan kapatma davasının reddedilerek hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesiyle sonuçlanması, AKP'nin askeri/bürokratik vesayete karşı başlatacağı siyasal mücadelenin başlangıcı oldu. (Sevinç, 2010: 264)

AKP'nin askeri/bürokratik vesayet karşısında kendisini “milletin hizmetkârı/temsilcisi” denklemine oturtması ve siyasal söylemini bu düzlemde inşa etmesi geniş toplumsal kesimlerden ve ideolojik çevrelerden destek gördü. (Yıldızoğlu, 2009: 108) Bu destek sayesinde “darbe hazırlığı içerisinde” olduğu iddia edilen yazar, aydın, akademisyen, siyasetçi, görevli veya emekli askerlere dönük Ergenekon, Balyoz ve Casusluk gibi isimlerle davalar açılmaya başlandı.³⁰ Yaşanmaya başlanan bu süreç, AKP'nin yargıya yönelik siyasal müdahalesine imkan sağladı. Öyle ki AKP lideri ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ana muhalefet partisi ile girdiği polemiklerde “bu davanın savcısıyım.” ifadelerini kullanmıştır.³¹ Yargıya dönük bu müdahaleler, yargılamaların Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'nin bir devamı olarak oluşturulan Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri'nde devam etmesiyle ve özellikle 2010 yılında gerçekleşen Anayasa Referandumunun kabul edilmesiyle çok daha ciddi bir boyuta ulaştı. 24 maddeden oluşan anayasa değişikliği paketi, yargı denetimini konu alan düzenlemelerden oluşmaktaydı. HSYK ve Anayasa Mahkemesi'nin yapısı ve işleyişi konusunda gerçekleşen düzenlemeler idarenin yargıya müdahalesine imkan tanıdığı bir alan açmaktaydı. (Sevinç, 2010: 291)

²⁸ BBC, “AKP'ye Kapatma Davası”, (15.03.2008), habere erişmek için:

https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/printable/080315_akp_ban.shtml

²⁹ BBC, “Başbakan Erdoğan'ın Değerlendirmesi”, (15.03.2008), habere erişmek için:

https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/080315_akp_reactions4.shtml

³⁰ Davanın başladığı sürece ilişkin haber kaynağı için bkz: <https://www.dw.com/tr/ergenekon-davas%C4%B1nda-izdiham/a-3725700> (DW, 20.10.2008)

³¹ Vatan, “Evet Ergenekon'un Savcısıyım”, (16.07.2008), habere erişmek için:

<https://www.gazetevatan.com/siyaset/evet-ergenekonun-savcisiyim-189246>

12 Eylül askeri darbesiyle ve onun kurumsal mirası 1982 Anayasası ile “hesaplaşma”, “askeri/bürokratik vesayetten kurtulma” söylemleri üzerinden gerçekleşen 2010 Anayasa referandumu %57’ye %42 oyla kabul edildi.³² AKP’nin sistemin dışında bırakılmış “çevrenin” siyasal aktörü olma iddiası, askeri elitler ve yargı karşısında meşruiyetini yeniden üreteceği ve toplumun geniş kesimlerinin desteğini alacağı bir imkan sundu. Ancak AKP’nin genişlemeci hegemonya projesini başarıyla uygulamasını sağlayan sadece bu siyasal söylem stratejisi değildi. Diğer taraftan IMF programının sağladığı kredi bolluğu ve 2001 krizi daralmasından sonra küresel güneyde yaşanan genişleme çevriminin yarattığı ekonomik iyileşme göstergeleri AKP’nin bu dönemde toplumsal desteğini arttıran gelişmeleri pekiştirdi. Bu politik/ekonomik programın tıkanmaya başlayacağı sürece giderken AKP’nin “sessiz devrim” yıllarında gerçekleştirdiği ve sonuçları itibariyle Türkiye’de rejim dönüşümünü etkileyen sosyal ve finansal içerilme stratejilerine değinmek gerekmektedir.

3.2.1. AKP’li Yıllarda Sosyal İçerilme Süreçleri

Türkiye’de İslamcı siyasal geleneğin 1970’li yıllardan itibaren esnaf vakıfları ve dernekleri etrafında örgütlendiği, özellikle 1980 sonrası neoliberalizmin sağladığı imkanlar çerçevesinde KOBİ’lerini büyüterek holdingleştirdiğini çalışmamızın ikinci bölümünde ortaya koymuştuk. Özal liderliğindeki ANAP’ın 1980’li yıllarda İslami sermayeye sunduğu imkanlara karşın bu sermaye gruplarının İstanbul sermayesi olarak anılan büyük sermaye grupları karşısında güç kazanmaya başlaması esas olarak 2002 seçimleri sonrası AKP iktidarıyla birlikte gerçekleşmiştir. (Hoşgör, 2014: 240)

Sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki uzlaşmayı, 2001 krizi sonrası neoliberal yeniden yapılanma programına uygun olarak hızlı özelleştirme, kamu harcamalarını azaltma ve kamu borçlarını denetim altına alma gibi politikalarla gerçekleştiren AKP’nin seçmen

³² Bu süreçte siyasal aktörlerin tutumlarıyla ilgili bilgi için bkz: BBC, “2010 Referandumu: “Evet”, “Hayır” ve “Boycot” Cepheleri Ne Demişti?”, (5.04.2017), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39462061>

tabanını konsolide eden ve sermaye gruplarını olduğu kadar orta ve alt sınıfların da rızasını alan en önemli siyasal stratejisi “kamu kaynaklarına el koyarak gerçekleşen zenginleşmeyle (birikim) birlikte rant yaratma ve yaratılan rantı kendisini destekleyen toplumsal kesimlere dağıtmak” olmuştur. (Çeviker-Gürakar, 2019: 13) AKP’nin, ANAP’ın başarısız hegemonya girişimini ve 1990’lı yıllar boyunca koalisyon hükümetleriyle görünürleşen yönetme krizini aşan ve arka arkaya seçimler kazanarak tek başına iktidarının devamlılığını sağlayan en önemli unsurlardan birinin bu klientalist ilişkiler ağı olduğu literatürde sıkça vurgulanmıştır. (Baykan, 2021: 27; Sayarı, 2014: 655; Çeviker-Gürakar, 2019: 13; Gümüşçü, 2021: 53; Esen ve Gümüşçü, 2021: 1075) Farklı çıkar grupları arasındaki çatışmaları önleyen ve kaynak aktarımı yoluyla uzun süre geniş toplumsal kesimlerin AKP’ye olan desteklerini sürdürülebilir kılan bu sosyal içerilme stratejisi AKP’nin gerçekleştirdiği bir takım yasal düzenlemeler ve değişiklikler sayesinde uygulanabilmiştir. Bu düzenlemelerden birisi Kamu İhale Kanunu’nda gerçekleşen değişikliklerdir. (Çeviker-Gürakar, 2019: 14)

AKP iktidarındaki ekonomik ve siyasal yozlaşmayı her ne kadar partinin üçüncü iktidar dönemiyle birlikte ele alan çalışmalar ağırlıkta olsa da (Öniş, 2019: 201; Kutlay, 2020: 683) Türkiye’deki klientalist ilişkileri ve patrimonyal pratiklerin görünürleşmesini AKP’nin ilk yıllarına kadar geriye götüren çalışmalar da mevcuttur. (Gümüşçü, 2021: 56) AKP’nin iktidara gelişinden itibaren kademli olarak patrimonyal ilişkilerin yerleşmeye başladığını iddia eden çalışmalar özellikle 2013 sonrası keskinleşen rejim dönüşümü sürecini anlama noktasında AKP’nin hazırlık sürecini netleştirmeleri itibarıyla önemli katkılar sunmaktadır. Ancak bu çalışmaların AKP öncesi Türkiye siyasetinde devam eden kayırmacı ekonomik ve siyasal pratikleri gölgeleyen ve bu klientalist ilişkileri AKP Türkiye’sinin özgün özellikleri olarak saptayıp mevcut rejimi analiz eden savları rejim dönüşümünü tarihselleştirme ve günümüzün özgüllüğünü anlama noktasında eksik kalmaktadır.³³ AKP, siyasal hayatımızın neredeyse her döneminde gözlemleyebileceğimiz patrimonyal ağları bağlı olduğu ulusal ve uluslararası muayedeler çerçevesinde dönüştürmeye ve farklı stratejilerle takip etmeye çalışmıştır.

³³ Bu eksikliği gidermeye dönük güncel bir çalışma için bkz: (Baykan, 2021: 27)

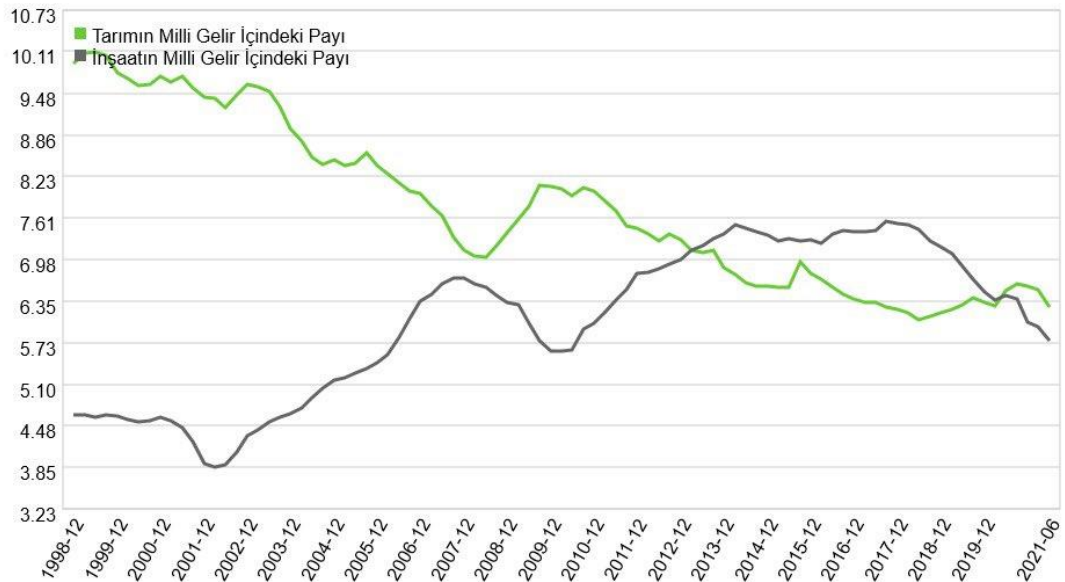
Bu çerçevede Çeviker-Gürakar'ın (2019: 21) Kamu İhale Kanunu özelinde AKP iktidarı döneminde ortaya çıkan özgüllükleri ortaya koyduğu çalışması önemli çıkarımlar edinmemizi sağlamaktadır. Çeviker-Gürakar, AKP döneminde, geçmiş dönemdeki iktidarların kayırmacı-klientalistik ilişki ağlarından farklı olarak üç temel özgül politika stratejisi sıralamaktadır: 1-) Önceki iktidarlardan farklı olarak AKP kanuni boşluklardan yararlanarak değil, kanun yaparak rant sağlamaktadır. 2-) Rantları AKP hükümetiyle doğrudan bağlantılı olan özel firmalar yaratmaktadır. 3-) Yerel düzeyde halka kaynak aktarımını gerçekleştirme noktasında yeni formüller kullanmaktadır bu kapsamda belediyeler, firmalar ve İslamcı STK'lar yerelde halka kaynak dağıtımında etkin rol oynamaktadır. (Çeviker-Gürakar, 2019: 14)

“Seçmen memnuniyetinin sağlanması ve korunması konusunda AKP ile siyasi bağlantıları olan firmalar hayır işleri ile denklemin içine girmektedirken, belediyeler hedef kitlelerin belirlenmesi ve İslamcı STK'lar ise yardımların dağıtılması rolleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Böylelikle kayırılmış ama hayır işleri ile kamufle olmuş firmalar üzerinden seçmene “süratle” hizmet götürülmektedir. Üstüne üstlük sayısız yeni kanunlar ve KHK'lar yoluyla ilgili yasal çerçeve bu fesat karışmış ihale düzenine uydurulmaktadır.” (Çeviker-Gürakar, 2019: 14)

AKP'nin seçmen kitlesini genişletme ve konsolide etme anlamında önemli bir dayanağı olan Kamu İhale Kanunu bu kapsamda AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından günümüze kadar tam 191 kez değiştirilmiş (Independent, 2021), gerçekleşen bu düzenlemeler iktidar tarafından “kurumsal reform” adı altında Avrupa Birliği uyum yasalarına dayandırılmıştır. Yine bu dönemde hem ihale sayısında hem de kamu alımlarına ayrılan kaynak aktarımında ciddi artışlar gerçekleştirilmiştir. (Çeviker-Gürakar, 2019: 24) Bu kayırma ekonomisinin esas kazananı ekonomik ve gittikçe politik bir aktör olarak güçlenen iktidar partisine yakın İslami burjuvazi (MÜSİAD-ASKON- TÜMSİAD-TUSKON) olmakla birlikte (Yankaya, 2014: 161) TÜSİAD, TÜRKONFED gibi büyük sermaye örgütleri de önemli kazançlar elde etmişlerdir. (Çeviker-Gürakar, 2019: 146)

Gerçekleşen hızlı özelleştirmeler ve rantın ana kaynağı olarak satışa çıkarılan toprak arazileri inşaat sektöründe ciddi bir tırmanışın yaşanmasına yol açmıştır. AKP'nin iktidara gelmeden önce hazırladığı Acil Eylem Planı'nda yer verdiği "kentsel dönüşüm projeleri" kapsamında Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)'nin kurumsal yapısı ve işleyişinde önemli değişikliklere gidilmiş, konut ihaleleri AKP döneminde klientalist ilişkilerinin ana kaynağı haline getirilmiştir. Bu kapsamda, Tablo 1'de tarım sektörüyle inşaat sektörünün Milli Gelir içindeki payının yıllar içindeki karşılaştırmalı değişimi Türkiye ekonomisinin AKP'li yıllarda yaslandığı sektörel dönüşüme dair önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Tablodan görüleceği üzere AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılı itibariyle tarımsal üretim şiddetli bir düşüş yaşarken inşaat sektöründe hızlı bir yükseliş yaşanmakta ve 2008 küresel finans krizi döneminde yaşanan kısa süreli bir düşüş trendinden sonra AKP'nin üçüncü iktidar döneminden itibaren inşaat sektörünün Milli Gelir içindeki payı tarım sektörünün Milli Gelir içindeki payını geçmektedir.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (üretim yöntemiyle, sabit fiyatlarla, zincirlenmiş hacim değerleri) (Kopya) (Kopya)

Tablo 1: 1998-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Tarım ve İnşaat Sektörünün Milli Gelir İçindeki Payı (Turkey Data Monitor)

AKP'ye yakın sermaye çevrelerinin ulaşım, inşaat ve zamanla medya sektöründe tekel haline gelmeleri, rekabet düzeyi azalırken sayıları artan kamu ihaleleri sayesinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan AKP'nin ilk yıllarından itibaren seçmen tabanını konsolide etmesini sağlayan klientalistik ilişkiler ağı sadece Kamu İhale Kanunu'ndaki değişikliklerle sağlanmamıştır. İktidarının ilk yıllarında AB'ye tam üyelik konusunda istekli politikalar izleyen AKP, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na dayanarak kamu yönetiminin yapısında ve daha özelden yerel yönetimlerin işleyiş ve kapsamında da birtakım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda önce 2004 yılında 5126 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu yürürlüğe girmiş, ardından 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir.³⁴

Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı³⁵ çerçevesinde AKP iktidarının ilk döneminden itibaren gerçekleştirmeye başladığı bu kamu yönetimi reformları, yukarıda bahsettiğimiz Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na denk düştükçe AB'ye tam üyelik politikalarının ve bürokratik/merkeziyetçi yapıya karşı demokratikleşmenin bir parçası olarak yorumlanıp liberal ve sol-liberal çevrelerden destek görmüştür. (Yıldızoğlu, 2009: 108) Yönetişim (governance) olarak adlandırılan ve kamu hizmetlerinin gerçekleşmesinde “devlet-özel sektör-sivil” adı verilen kesimlerin serbest piyasa mekanizmalarına uygun olarak yönetilmesini kapsayan politika anlayışı AKP'nin kamu-özel ortaklığı kapsamında kendisine yakın sermaye çevrelerine kamu kaynaklarının dağıtılmasının da önünü açmıştır. (Güler, 2011: 316) Genel seçimlerde olduğu kadar yerel seçimlerde de iktidarın seçim galibiyetlerini arttırması merkezi yönetimle yerel yönetimlerin yönetim anlayışına uygun olarak daha fazla iş ortaklığı ilişkisi içerisine girmesini sağlamıştır. Bu kapsamda seçmen davranışlarını etkileyebilecek kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde iktidarın kazandığı belediyelerin ve belediyelerle işbirliği içindeki iktidara

³⁴ T.C Resmi Gazete, “Büyükşehir Belediyesi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (02.07.2005), Kanun No: 5390. Erişim için: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-3.htm> . İl Özel İdaresi Kanunda Değişiklik, (22.02.2005) erişim için: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/03/20050304-1.htm>

³⁵ Neoliberal dönemle birlikte devletin yönetsel alanda yaşadığı dönüşümü ifade eden programdır. (Osborne ve Gaebler, 1993) Devletin minimal alana çekilmesi, ademi merkeziyetçi yapının öne çıkarılması, esnek ve yumuşak hiyerarşili bir kurumsallaşma içine girilmesi Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının temel argümanlardır. (Çevikbaş, 2012: 9)

yakın sermaye çevrelerinin aktif rol aldığı görülmektedir. (Çeviker-Gürakar, 2019: 168) Dolayısıyla demokratikleşme ve AB ile uyum politikaları kapsamında muhafazakar kesimlerin yanı sıra geniş ideolojik çevrelerin de desteğini alan kamu yönetimi alanındaki reform hamleleri, iktidarın klientalistik ilişkiler içerisine girmesine yasal zemini hazırladığı gibi seçmen konsolidasyonunu güçlendirmesini ve seçmen kitlesini her seçimde genişleterek yürütme erkini tahkim etmesini de sağlamıştır.

Kapsayıcı hegemonya projesi kapsamında hem çeşitli sermaye gruplarının hem de orta ve alt sınıfların ekonomik ve siyasal çıkarlarını karşılayabilmek için AKP'nin gerçekleştirdiği bu sosyal içerilme düzenlemeleri, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve ardından askeri vesayete karşı başlatacağı siyasal mücadele süreçlerinde meşruiyetini halk desteği ve “milletin gerçek temsilcisi/hizmetkari”³⁶ olma iddiasındaki popülist söylemler üzerinden kurabilmesini sağlamıştır. (Akçay ve Yalman, 2022) Yürütme aygıtı içerisindeki “çift başlılığı” bu süreç içerisinde kendi lehine ortadan kaldıran ve yasama ve yargı üzerinde de tahakküm kurmaya başlayan AKP'nin rejim dönüşümünü gerçekleştirdiği süreçteki patikalarını incelemeden önce geniş hegemonya projesinin bir diğer önemli parçası olan finansal içerilme kanallarını ortaya koymak gerekir.

3.2.2. AKP'li Yıllarda Finansal İçerilme Süreçleri

1990'lı yılların başından itibaren sermaye birikiminin reel ekonomiden uzaklaştığı ve “kısa dönemde yüksek getirili, uzun dönemde ise yüksek riskli” finansal varlıklara yoğunlaştığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde sermayenin giderek finansallaştığı ve finansal gelirlerin ücret gelirlerine kıyaslandığında payının artmaya başladığı görülmektedir. (Yeldan, 2010) Birçok küresel Güney ülkesiyle birlikte Türkiye açısından bu dönem esas itibarıyla AKP'nin iktidara gelişini hazırlayan 2001 krizi sonrasında hızlanmıştır. AKP'nin IMF ile gerçekleştirdiği 2002 ve 2005 tarihli stand-by anlaşmaları

³⁶ Erdoğan: “Ben bir başbakan olarak millete hizmeti efendilik olarak değil, ben millete hizmetkar olduğumu ifade ettim.” BBC, “Erdoğan: BBC Savaşı Biliyor muydu” (19.01.2009), habere erişmek için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bbc-savasi-biliyor-muydu-10805420>

2007 seçimleri öncesi iktidarın harcama kalemini yükselten ve kayırmacı ekonomik ilişkileri derinleştirmesinin önünü açan bir işlev görmüştür. (Boratav, 2015: 198)

Kriz sonrası küresel piyasalardaki parasal genişlemeyle birlikte sermaye çevrelerinin ve hanehalklarının hızla borçlandığı ve bu borçlanmanın devlet eliyle de teşvik edildiği bir sürece girilmiştir. (Bedirhanoglu, 2021) 2022 Şubat ayı sonu itibariyle Türkiye’de bireysel kredi kullanan kişi sayısı 35 milyon 734 bin kişiye yükselmiştir.³⁷ AKP’nin özellikle orta ve alt sınıfların hızla borçlanmasını teşvik eden politikalar izlemesi bu toplumsal kesimlerin refah seviyelerini borçla yükselten bir illüzyonun içerisine girmelerini sağlamıştır. (Özden, 2014: 168) Güngen’in (2021: 118) Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derleyerek ortaya koyduğu üzere, Türkiye’de tüketici kredisi kullanan kesimlerin büyük çoğunluğu yoksul hanelerden oluşmaktadır.

AKP’li yıllarda derinleşen finansal içerilme koşullarında tüketici kredileri; ihtiyaç kredileri, taşıt alım kredileri, konut kredileri ve eğitim kredileri gibi çeşitli başlıklarda yaygınlaşmış ve bağımlı sınıfları borçlandırıp bu borçluluk üzerinden bir büyüme anlatısı geliştirilmiştir. (Akçay, 2013: 8) AKP’nin finansal içerilme stratejisi birçok açıdan 1980 sonrası siyasal alanı daraltma programının da birer devamıdır. Öyle ki, bu strateji otoriter bir içerilme yönteminden çok “demokratik” yollarla emekçi sınıfların siyaseten dışlanmasına hizmet etmiştir. Neoliberal popülizm literatüründe sıkça tartışılan emekçi kesimleri karar alma süreçlerinden dışlayarak siyaseti ekonomik alan dışında yeniden üretme stratejisi, klasik popülizmle neoliberal popülizm arasındaki farklılıkları da ortaya koymaktadır. (Yıldırım, 2009: 82-83; Akçay, 2019: 51) Denebilir ki, AKP iktidarı 2001 krizi sonrası finansal ve sosyal içerilme stratejileriyle neoliberal popülist programın 1990’lı yıllarda Latin Amerika’da gözlemlenen örnekleriyle beraber en başarılı

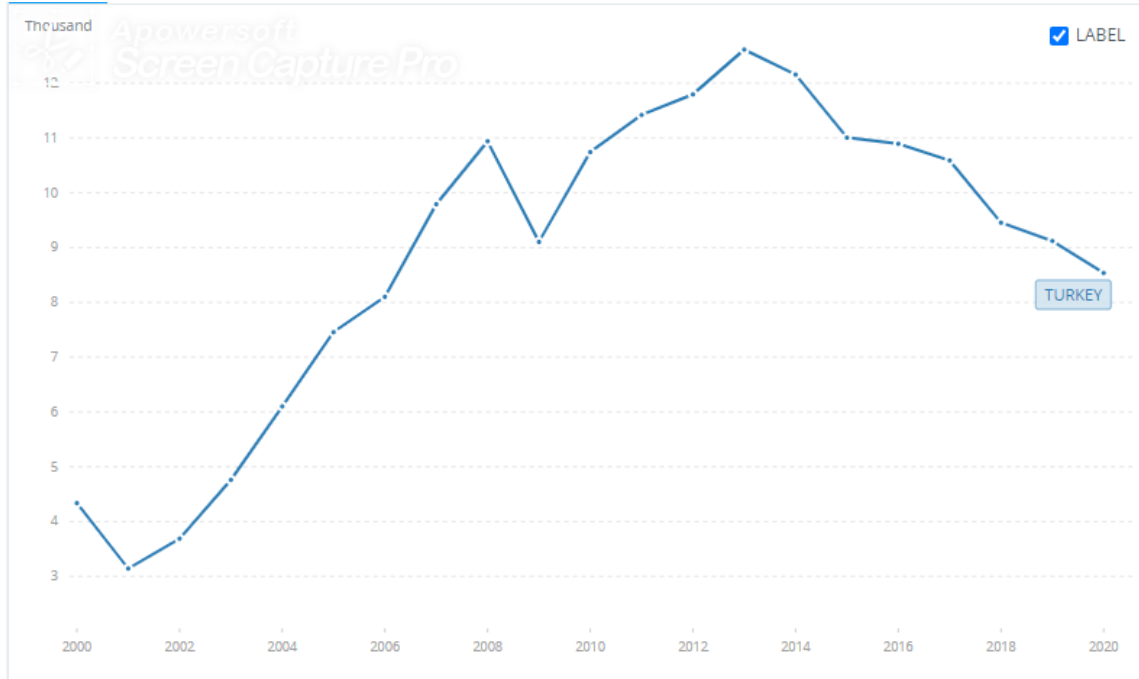
³⁷ TBB Risk Merkezi’nin yayınladığı Aylık Bültene göre bu rakam içerisinde konut kredisi kullananların sayısı 2 milyon 477 bin kişi, borç miktarı 313.5 milyar lira; Taşıt kredisi kullananların sayısı 433 bin kişi, borç miktarı 53.4 milyar lira; ihtiyaç kredisi kullananların sayısı 28 milyon 494 bin kişi, borç miktarı 478.2 milyar lira; Ayrıca kredi kartı olan kişi sayısı 30.3 milyon kişi, ortalama borç ise 7 bin 263 lira olarak hesaplanmıştır. (Cumhuriyet, 21.04.2022)

uygulamalarını sergilemiştir.³⁸ İktidarın neoliberal popülist politikalarının temelini oluşturan sosyal ve finansal içerilme stratejileri bir yandan kendisine yakın sermaye gruplarına yatırım ve kar imkanı sunan, diğer taraftan da borçlanmayı ve tüketimi teşvik eden ve ağırlıklı olarak İslami vakıflar üzerinden toplumda sosyal dayanışma ağları ören bir neoliberal-muhafazakar siyasetin uygulanabilmesini mümkün kılmıştır. Bu siyaseti başarıyla uygulayabildiği ölçüde AKP, ekonomik ve siyasal çıkarları birbiriyle zıt olan sermaye ile emek arasındaki veya sermaye içi farklı kesimler arasındaki taleplere belirli ölçüde cevap verebilmiştir.

“Devletin sermaye birikimine doğrudan katkı sunduğu bu ortamda, neoliberal popülizm, bir yandan ücretsiz dağıtılan ders kitabıdır; diğer yandan bu kitapların her yıl milyonlarca adet bastırılması sonucunda, piyasaya aktarılan kamu kaynağı, sermaye birikimine yaslanan katkı özetle piyasalaştırmadır...neoliberal popülizm bir yanda yoksul halkın gözünde AKP'nin en fazla beğendiği politikası olarak “sağlık hizmetleri” biçiminde karşımıza çıkar, diğer yandan özel sağlık kuruluşlarına ve ilaç tekellerine yapılan aktarmalar nedeniyle sağlık harcamalarındaki muazzam artışta belirir.” (Yıldırım, 2009: 81)

AKP'nin 2001 krizi sonrası ulusal ve uluslararası konjonktürün etkisiyle uygulama imkanı bulduğu borç çevrimine dayanan finansal içerilme stratejisi, iktisadi güvencesizliği arttırırken toplumsal hoşnutsuzlukların ertelenmesini sağlayacak ekonomik ortamın oluşmasını sağlamıştır. (Akçay, 2013: 11) Böylelikle birçok araştırmacının AKP iktidarının ilk yıllarında, iktidarda sürekliliği sağlayabilmek için asıl sınav konusu olarak gördüğü ekonomik sorunlar, 2000'li yılların ikinci on yılına gidilirken AKP tarafından büyük ölçüde başarıyla geçilmiş benziyordu. (Çarkoğlu, 2012: 60) 2002 yılı sonrası GSYH ve kişi başına düşen milli gelir oranları da AKP'nin ilk on yılında bu düşünceyi destekleyecek bir tablo ortaya çıkarmıştı. (Tablo 2)

³⁸ Arjantin'de Carlos Menem (1989-1999) ve Peru'da Alberto Fujimori (1990-2000) neoliberal popülizmin Latin Amerika'daki en başarılı devlet başkanları arasında sayılmaktadır. (Yıldırım, 2009: 71)

Tablo 2: 2000-2020 Yılları Arası Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelir Oranları (World Bank)

Ancak 2001 krizi sonrası küresel Güney’de yaşanan bu genişleme çevrimi 2008 finans kriziyle birlikte tersine dönmeye başlamış, özellikle 2013 yılında ABD Merkez Bankası FED’in küresel ölçekte yaşanan parasal genişlemeyi kontrol altında almaya çalışmasıyla sıcak para küresel Güney’den çekilmeye ve yine bu ülkeler için yıkıcı sonuçlar doğurmaya başlamıştır. (Bedirhanoglu, 2021) AKP’nin bu tarihsel uğrağa kadar başarıyla uyguladığı geniş tabanlı neoliberal hegemonya stratejisi, 2013 yılı itibariyle sürdürülemez hale gelmiş, AKP döneminde Türkiye borç çevrimine bağımlı bir ülke haline getirilerek sıcak paranın kapitalist merkeze dönmesiyle birlikte hızlı bir ekonomik daralma içerisine girmiştir. (Güngen ve Akçay, 2022: 13) Bu noktada Recep Tayyip Erdoğan’ın “finans/faiz lobisi” söylemleriyle³⁹ ülkenin borç yükünü halkın geniş kesimlerinin sırtına binen borç yüküyle eşitleyerek yeni bir popülist söylem geliştirmeye başladığı ve

³⁹ 2013 sonrası tekrarlanmaya başlanan bu söylemin basına yansıdığı açıklamalar için bkz: BBC, “Erdoğan’ın Faiz İndirimi Çağrısına İtiraz” (04.04.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/04/140404_erdogan_faiz . BBC, “Erdoğan Merkez Bankasını Eleştirdi” (17.10.2017), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42024405> .

iktidarın bekasıyla halkın refahını aynı düzlemde buluşturmaya çalıştığı görülmektedir. (Bedirhanoglu, 2021; 2019)

Türkiye’de devletin, hanehalklarının ve sermaye çevrelerinin kredi çevrimine dayalı “saadet zincirinin” 2013 yılı itibariyle bozulmaya başlaması, iktidarın dayandığı çeşitli ideolojik ve sınıfsal kesimler arasındaki kırılmalıkların da artmaya başlamasına sebep olmuştur. İktidarın meşruiyetinin önemli ölçüde sorgulanmasına sebep olan Gezi Parkı protestoları ve iktidarın güvenlik güçleriyle bu protestolara oldukça şiddetli bir şekilde cevap vermesi, ardından özellikle yürütmeye “çift başlılığı” ortadan kaldırmak için “askeri/bürokratik vesayete” karşı gerçekleştirilen Ergenekon-Balyoz davalarında iktidarın en büyük destekçisi olan Fethullah Gülen Cemaati ile yaşanmaya başlanan ayrılık ve 17-25 Aralık yolsuzluk iddialarının ortaya atılmasıyla tırmanan iktidar kavgası⁴⁰ AKP’de partinin kurucu elitleri arasında ayrılıkların ortaya çıkmasına ve Recep Tayyip Erdoğan’ın hızla gerek parti içinde gerekse de ülke siyasetinde tek ve merkezi bir karar alıcı konumuna gelmesine yol açmıştır. (Öymen, 2016: 154) Bu durum aynı zamanda Neo-Patrimonyal Sultanizm literatürünün üzerinde durduğu şahsileşen iktidar yapısının modern kamu kurumlarının işleyişiyle eklemlenmesi sürecine denk düşmektedir. (Chehabi ve Linz, 1998: 7)

2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucu Cumhurbaşkanlığı makamına gelen Erdoğan’ın kendinden önceki Cumhurbaşkanlarının yürüttüğü ve çerçevesi anayasa tarafından çizilmiş Cumhurbaşkanlığı yetkilerini zorlayıcı siyasal müdahaleleri 2015 Haziran seçimlerinde ve sonrasında siyasal partiler arasında gerçekleşen koalisyon görüşmelerinde iyice belirginleşmiş ve Türkiye’de uzun yıllardır konuşulan Başkanlık sistemine geçiş tartışmalarının alevlenmesine yol açmıştır. 2017 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçiş referandumu, MHP lideri Devlet Bahçeli’nin tabiriyle “fiili durumun hukuki zemine taşınmasını” sağlamış ve 2014

⁴⁰ Basına yansıyan ilgili haberler için bkz: Anadolu Ajansı, “Erdoğan: Paralel Yapı Ulusal Tehdit” (19.10.2014), habere erişmek için: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/paralel-yapi-ulusal-tehdit/109720> . Erdoğan: “Ne İstediniz de Alamadınız” AKP Trabzon Mitingi, Hürriyet, (24.03.2014) habere erişim için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-trabzonda-konustu-26075452> . BBC, “Erdoğan: Rabbim de Milletim de Bizi Affetsin”, (3.08.2016), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/36963616>

yılından itibaren Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde de facto uygulanan başkanlık sistemi seçim usulünde yaşanan türlü tartışmalar eşliğinde resmiyet kazanmıştır.⁴¹ Bu bakımdan 2013 sonrası süreç, Recep Tayyip Erdoğan'ın yürütme, yasama ve bağımsızlığı önemli ölçüde zedelenen yargı karşısında siyasal gücünü tahkim ettiği ve karar alım ve uygulama süreçlerindeki belirleyici konumunu tartışmaya çok az yer bırakacak ölçüde güçlendirdiği bir dönemi nitelemektedir.

Lider merkezli siyaset anlayışının devlet yönetiminde yaygınlaşması, bir diğer ifadeyle kişiselleşmiş otoritenin devlet yönetimine hakim olması, iktidar partisi ile devletin bütünleşmesi ve bir anlamda parti-devlet anlayışının siyasal yaşamda yerleşmesi Türkiye'de sultanist bir siyasal rejimin oluşmaya başladığını gösteren temel özellikler olarak saptanmaktadır. (Chehabi ve Linz, 1998: 10; Kalaycıoğlu, 2019; Yıldırım, 2017: 25) Bu kapsamda, AKP'nin geniş tabanlı hegemonya projesinin çözülmeye başladığı 2013 sonrası süreçte Erdoğan'ın kişisel iktidarını güçlendiren ve Türkiye'de rejim dönüşümünün yaşanmasına yol açan patikaların izini sürmek gerekmektedir.

3.3. AKP'NİN MEŞRUIYET KRİZİ: 2013 GEZİ PARKI PROTESTOLARI

2001 krizi sonrasında başlayan genişleme çevriminin Türkiye için tersine dönmeye başladığı 2013 yılı, Türkiye'nin yakın tarihindeki en geniş katılımlı ve ortaya çıkardığı toplumsal etki sebebiyle iktidarın meşruiyetini en çok sorgulanabilir kılan protesto hareketlerinin gerçekleşmesine tanıklık etmiştir. İktidarın uyguladığı neoliberal politikalar kapsamında İstanbul'un Beyoğlu ilçesinden bulunan Topçu Kışlası'nı "Taksim Yayalaştırma Projesi" kapsamında imara açmak⁴² ve Gezi Parkı'nda bulunan ağaçları keserek alışveriş merkezi inşa etmek amacıyla gerçekleştirdiği girişim İstanbul

⁴¹ NTV, "MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli NTV'de" (13.04.2017), habere erişmek için:

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/mhp-genel-baskani-devlet-bahceli-ntvde,c6CZp-ksz0y8lpxK-l6BRg> .

⁴² Taksim Yayalaştırma Projesi ve ardından başlayan protesto gösterileri için bknz: BBC, "Türkiye'nin Dört Bir Yanında Başlayan Gezi Parkı Eylemleri", (01.07.2013), habere erişmek için bknz:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130601_gezi_parki_direnis .

halkının tepkisine neden olmuş, gerçekleşen protestolar kısa sürede şehre ve tüm ülkeye yayılmıştır. (Bayhan, 2014: 23)

Başlangıçta doğal alanların sermaye çevrelerinin rant alanı haline getirilmesine karşı çevreci bir hassasiyetle başlayan protesto gösterileri güvenlik güçlerinin sert müdahalesi ve büyük ölçüde iktidara yakın şirketlerin denetimine giren büyük medya kuruluşlarının yaşanan tepkilere sessiz kalması sebebiyle hızla büyümüş ve kitleselleşerek AKP iktidarının politikalarına karşı daha kapsayıcı bir itiraza dönüşmüştür. AKP'nin yasama ve yargı karşısında artan hakimiyeti, sosyal ve finansal içerilme stratejileriyle basılı ve görsel medya başta olmak üzere kendisine yakın sermaye kesimlerine çeşitli sektörlerde sunduğu tekelleşme olanakları ve bunlarla birlikte her seçimde oylarını arttırarak yönetimini tahkim etmesi “İslamcılaştırma” politikalarını toplumun tüm kesimlerine daha baskıcı bir tonda dayatmasına sebep olmuştur. (Yıldırım, 2017: 32) Bu kapsamda eğitim sisteminde gerçekleşen değişiklikler⁴³, kürtaj konusuyla ilgili açıklamalar⁴⁴, iktidarın ortağı cemaat tarafından çeşitli kurumsal sınav sorularının çalınarak cemaatle iltisaklı adaylara dağıtıldığı yönündeki kuşkular⁴⁵, toplu ve açık alanlarda alkol ve sigara tüketimine getirilen yasaklar ve caydırıcı cezalar⁴⁶, dış politikada Arap baharı ve Suriye iç savaşı sonrası hızla artan “Yeni-Osmanlıcı” söylem⁴⁷ gibi politik hamleler Gezi Parkı'nda yükselen itirazın neoliberal talan politikaları eleştirisinin ötesine geçerek “hayat tarzıma dokunma!” sloganında somutlaşan bir itiraza dönüşmesine sebep olmuştur. (Timur, 2014: 134)

⁴³ Cumhuriyet, “MEB'den 4+4+4 Kitapçığı”, (05.06.2012), habere erişmek için:

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mebden-4-4-4-kitapcigi-347856>

⁴⁴ BBC, “Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2012'de Bu Yana Tartışma Yaratın Nüfus Planlaması Açıklamaları”, (07.05.2018), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44026368>

⁴⁵ NTV, “Eski ÖSYM Başkanı Demir: Sorular Nasıl Çalındı Ben de Merak Ediyorum”, (05.07.2019), habere erişmek için: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sorular-nasil-calindi-ben-de-merak-ediyorum,hTxFaRbogUSjm0u78rVpWw> .

⁴⁶ BBC, “Sigara Yasağı Genişletilecek”, (05.12.2019), habere erişmek için:

<https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye>

⁴⁷ BBC, “Yeni Osmanlıcılık”, (24.10.2009), habere erişmek için:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091124_ft_turkey . DW, “Türkiye'den Suriye Atağı”, (08.08.2011), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyeden-suriye-ata%C4%9F%C4%B1/a-15303279>

Ekonomik daralmanın etkilerini hissettirmeye başlamasıyla yükselen genç işsizlik oranları ve orta sınıfın refah seviyesinde başlayan düşüş Gezi Parkı protestolarına katılan kesimlerin orta sınıf ve gençlerin ağırlıkta olduğu bir toplumsal formasyona sahip olmasını sağlamıştır. Farklı ideolojik kimliklerden ve farklı kaygı ve itirazlar üzerinden protesto gösterilerine katılan kesimlerin bir araya gelmesindeki temel motivasyonun yürütmenin, yasama ve yargı faaliyetlerine doğrudan müdahaleleri, sosyal hayatın hızla dinselleştirilmesi, emeğin esnekleştirilmesi ve halkın yaşam alanlarının hızla sermayenin rant alanına açılmasında ortaya çıktığı görülmektedir. (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 429) Bu anlamda iktidarın toplumsal anlamda geniş bir ittifak desteğine yaslanarak yürüttüğü neoliberal-muhafazakar hegemonya projesinin kırılma Gezi Parkı protestoları ile açığa çıkmıştır. Hegemonyanın kırılma başlanması rıza-zor dengesinin rıza aleyhine bozulduğu (Yalman, 2021) ve iktidarın güvenlik güçleri aracılığıyla devletin zor kuvvetlerine daha sık başvurduğu bir sürecin içerisine girildiğinin göstergesidir. Gezi Parkı protestoları sırasında yaşanan güvenlik güçlerinin orantısız müdahaleleri⁴⁸ ve gerçekleşen can kayıpları da zorun rıza karşısında baskın hale gelişini görünürleştirmiştir.⁴⁹

Gezi parkı protestolarının Türkiye’de rejim dönüşümüne giden yolda önemli bir patika oluşturmasını sağlayan tek sebep iktidarın politikalarına karşı farklı ideolojik ve toplumsal kesimlerin ortak itirazını ortaya koyması ve iktidarın buna karşı rıza-zor dengesini rıza aleyhine bozmasında aranmamalıdır. Rejim dönüşümüne giden süreçte önemli olan diğer hususlar, iktidarın devletin zor aygıtlarına yaslanan ve karşısında oluşan muhalefetin konsolidasyonunu önlemek için kutuplaştırıcı ve düşmanlaştırıcı siyaset dilini 2013 yılı itibariyle çok daha sistematik bir politika aracı olarak kullanmasıyla ortaya çıkmaktadır. “Dış mihraklar” söylemi⁵⁰ başta Recep Tayyip

⁴⁸ Gezi Parkı protestolarıyla birlikte Türkiye’de gerçekleşen protesto eylemlerinin detaylı bir analizi için bkz: (Uysal, 2017)

⁴⁹ Gezi Parkı eylemleri öncesi 1 Mayıs gösterilerinde veya daha önceki yıllarda gerçekleşen emekli öğretmen Metin Lokumcu’nun hayatını kaybettiği 2011 Hopa olaylarında da güvenlik güçlerinin sert müdahalelerine rastlanmaktadır. Ancak Gezi Parkı protestolarıyla birlikte bunun iktidarın siyasal söylemlerine de sirayet ettiği ve bir “düşman yaratma” anlamında sistematik bir kutuplaştırıcı politika tarzına oturmaya başladığı görülmektedir.

⁵⁰ DW, “Erdoğan: Dış Mihrakların Oyunu”, (15.06.2013), habere erişmek için:

<https://www.dw.com/tr/d%C4%B1%C5%9F-mihraklar%C4%B1n-oyunu/a-16884450> . BBC, “Gezi ve

Erdoğan olmak üzere AKP'nin parti elitleri tarafından sıklıkla vurgulanmış, protesto gösterilerine katılanlara karşı AKP seçmenini sokağa itebilecek kışkırtıcı ve kutuplaştırıcı siyasal dil Gezi Parkı protestolarından itibaren kalıcı hale gelmeye başlamıştır. (Karahanoğlu ve Türk, 2018: 429; Çınar, 2015: 63)

Diğer taraftan AKP'nin olağan siyaset yapma biçimi haline gelen zora dayalı kutuplaştırıcı siyasal dili iktidarın meşruiyet krizinin de birer göstergesidir. Seçmenlerle siyasal partileri arasında yaşanmaya başlanan temsil krizi, AKP'nin toplumun taleplerine cevap verebilme ve kamu yararını sağlama noktasında aksaklıklar yaşamaya başladığını göstermektedir. (Yardımcı-Geyikçi, 2014: 445)

Gezi Parkı protestolarıyla birlikte tırmanan bu siyasal söylem tercihi iktidarın seçmenlerle olan temsiliyet bağını kırılganlaştırdığı gibi AKP'nin iktidar bloğu içerisindeki müttefikleri arasında da çatlakların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle iktidarın üçüncü dönemiyle birlikte liberal çevreler arasında başlayan eleştiriler Gezi Parkı sırasında AKP'nin tutumuyla kopma noktasına gelmiş, yine AKP'nin Batı'ya ihraç ettiği ürünlere olan talebin azalmasıyla Ortadoğu pazarına yönelmesi ve bölgede Sünni-İslamcı alt-emperyal politikalar içine girmesi ABD ve Cemaat ile olan ilişkilerinin de gerilmesine sebep olmuştur. Fethullah Gülen'in Gezi parkı protestoları devam ederken güvenlik güçlerini eleştirmesi iktidar çevrelerini rahatsız etmiştir. AKP-Cemaat arasında yaşanmaya başlanan bu gerilim 2013 yılının sonlarına doğru 17-25 Aralık yolsuzluk iddialarının basına servis edilmesiyle tırmanmış ve açık bir savaşa dönüşmüştür. (Oğuz, 2016: 98)

2013 yılı itibariyle askeri vesayeti büyük ölçüde ortadan kaldırmış olan AKP, 17-25 Aralık yolsuzluk iddialarının kamuoyuna yansımalarının ardından devlet bürokrasisi içinde

AKP'nin Uluslararası İmaji", (31.05.2014), habere erişmek için:
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140531_gezi_dispolitika .

“paralel devlet” yapılanması olduğunu ilan ederek⁵¹ Cemaatle yeni bir iktidar içi mücadele içerisine girmiştir. (Akça, 2018: 55)

Gezi Parkı protestoları iktidarın meşruiyetini ve kuruluşundan itibaren sürdürdüğü ittifak tercihlerini önemli ölçüde etkileyen bir sürecin hızlanmasını sağlamıştır. Cumhurbaşkanının ilk defa halkoylaması sonucu belirleneceği 2014 seçimleri öncesinde AKP içerisinde Erdoğan’ın diğer parti elitleriyle yaşadığı ayrılıklar Erdoğan’ın kişisel iktidarının partinin karar alma ve uygulama süreçlerindeki belirleyiciliğini arttırmış, Erdoğan’ın 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasından sonra ise gerek AKP’nin parti politikalarında gerekse de ülke yönetiminin işleyişinde kişisel bir aktör olarak siyasal gücünü arttıracak bir sürecin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Siyasal rejimin “kişiselleşmiş (personalism)” bir yapıya evrildiği bu süreç, kişiselleşen iktidarın denetlenebilmesi anlamında yetersiz bir tablonun oluşmaya başladığı, anayasal ve yasal düzenlemelerin iktidar partisi tarafından uygulanmadığı veya kişiselleşen iktidarın politik çıkarlarına uygun olarak seçici bir uygulamanın gerçekleştiği bir siyasal tablonun oluşmasına sebep olmuştur. (Kalaycıoğlu, 2019; 2021)

3.4. REJİM DÖNÜŞÜMÜ SÜRECİNDE BİR KIRILMA ANI: 7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİ

Recep Tayyip Erdoğan’ın 10 Ağustos 2014 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Türkiye Cumhuriyeti’nin 12. Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmesi Başkanlık sistemine geçiş sürecinde önemli bir aşamaya geçilmesini sağlamıştır. Erdoğan’ın halkoylaması sonucu Cumhurbaşkanı seçilen ilk lider olması “milletin iradesi” olarak sıkça kullandığı meşruiyet zeminini pekiştirmiştir. Seçilmiş Cumhurbaşkanı olmanın sağladığı moral üstünlüğü Erdoğan’ın kendisinden önceki Cumhurbaşkanlarının uyguladığı usul ve esasları olabildiğince esnekletirmesini ve

⁵¹ BBC, “MGK: Paralel Yapı Ulusal Güvenliğe Tehdit”, (26.02.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140226_mgkkarari_analiz . BBC, “Erdoğan: Türkiye Paralel Yapıyla Mücadelesini Kazanmıştır”, (24.12.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141224_erdogan_paralel_ozgurlukka .

siyasal partiler arasındaki güncel siyasete doğrudan taraf olarak de facto bir Başkanlık sistemini uygulamaya başlamasına neden olmuştur. (Öymen, 2016: 216) Bu bakımdan yaklaşan 2015 genel seçimlerine doğru Erdoğan'ın en büyük hedefi Oğuz'un (2016: 106) da ifade ettiği gibi mecliste mutlak çoğunluğu sağlayarak Başkanlık sistemine yasal/hukuki zemin oluşturacak olan anayasa değişikliğini gerçekleştirmek olmuştur.

Ancak her ne kadar Recep Tayyip Erdoğan'ın şahsi liderliği çok küçük bir farkla Cumhurbaşkanı seçilmesini mümkün kılmış olsa da⁵² iktidar partisi AKP ile seçmenler arasında ve iktidar bloğunu oluşturan farklı ideolojik kesimler arasında görünürleşen çatışmalar 2015 seçimlerini AKP açısından oldukça kritik hale getirmiştir. Liberal kesimler ve Cemaat ile yaşanan ayrılığın yanı sıra Kürt siyasal hareketiyle birlikte yürütülen “çözüm sürecinin” tıkanması⁵³ ve HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın Erdoğan'a yönelik “seni başkan yaptırmayacağız” çıkışı AKP'nin Kürt siyasal hareketiyle yürüttüğü ortaklığın da sonuna gelindiğini işaret etmiştir.⁵⁴ Diğer taraftan Erdoğan sonrası AKP liderliğine getirilen Ahmet Davutoğlu partisinin seçim kampanyası sürecinde Erdoğan'ın gölgesinde kalmış, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın parti içi karar mekanizmalarına ve partinin seçim kampanyasına açıktan müdahaleleri gerçekleşmiştir. Öyle ki Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı sıfatıyla seçim kampanyaları devam ederken gerçekleştirdiği basın demeçlerinde iktidar partisine oy çağrısı yapmıştır.⁵⁵ Türkiye'de eşitsiz seçim rekabetinin tırmandığı bu süreç, rejim dönüşümünün tamamlanabilmesi noktasında devletin bütün imkanlarının iktidar partisi lehine kullanılmasını daha görünür hale getirmiştir. (Yıldırım, 2017: 131)

⁵² Seçim sonuçlarında AKP'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan 21.000.143 oy (%51), CHP ve MHP'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu 15.587.720 oy (%38.44), HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş 3.958.048 oy (%9.76) almıştır.

⁵³ BBC, “Çözüm Süreci Bitti mi?”, (23.07.2015), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150725_turkiye_pkk_cozum_sureci . DW, “Erdoğan'dan 'Bitti' Açıklaması”, (28.07.2015), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-birli%C4%9Fimize-kast-edenlerle-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-s%C3%BCreci-m%C3%BCmk%C3%BCn-de%C4%9Fil/a-18611486> .

⁵⁴ Selahattin Demirtaş: “Seni Başkan Yaptırmayacağız”: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/seni-baskan-yaptirmayacagiz-231943> Cumhuriyet, 17.03.2015

⁵⁵ Bu konuşmalardan biri için bkz: <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-7-haziran-aciklamasi-788559/> Sözcü, 31.03.2015

7 Haziran seçimleri sonucunda ortaya çıkan tablo, Türkiye’de gerçekleşen rejim dönüşümünün nihayete erdirilmesi noktasında oldukça önemli bir kırılma anı (*critical juncture*) yaratmıştır. AKP’nin kurulduğu günden 2015 Haziran seçimlerine kadar kendisine meşruiyet zemini atfettiği “milli irade”, “çoğunlukçu” demokrasi tezleri 7 Haziran seçim sonuçlarıyla zedelenmiş, AKP tek başına yönetebilme kabiliyetini ve meclis çoğunluğunu bu seçimlerle birlikte ilk defa kaybetmiştir. (Yıldırım, 2017: 130-131) Baskın parti sisteminin sonlandığı, AKP’siz veya AKP’nin tek başına iktidarda olamayacağı bir koalisyon hükümetinin oluşma olasılığının güçlendiği bir siyasal ortamda Türkiye, kutuplaşmanın ve şiddet olaylarının çok daha arttığı bir süreç deneyimlemiştir. Rejim dönüşümünün gerçekleşmesinde Erdoğan gibi aktöre dayalı bir faktörün belirleyici bir etkide bulunduğu en kritik süreç Haziran-Kasım 2015 seçimleri arasında yaşanmıştır.

Erdoğan’ın bu dönemde sıklıkla AKP öncesinin istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemindeki faili meçhul cinayetlerin ve terör saldırılarının gerçekleştiği döneme vurgu yaparak bunun üzerinden koalisyon hükümeti ihtimalinin önünü kesmeye çalışması⁵⁶, bu doğrultuda siyasal partiler arasında koalisyon görüşmeleri devam ederken AKP Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu ile gerçekleştirdiği görüşmeler Türkiye’de yeniden bir erken seçim yapılmasına neden olmuştur. Siyasal kutuplaşmayı tırmandıran, kendisinin karşısında bulunan muhalif kesimleri “dış mihraklar” ve yaşanan terör olaylarının müsebbipleri olarak düşmanlaştıran siyaset yapma biçimi Kasım 2015 seçimlerinde kendi seçmen kitlesinin ötesine geçebilmesini ve oy oranını arttırabilmesini sağlamıştır. (Öymen, 2016: 235; Yıldırım, 2017: 132)

Erdoğan’ın 7 Haziran seçimlerinden hemen önce Slovenya ziyareti sırasında gurbetçi Türk vatandaşlarına hitabında gerçekleştirdiği açıklamalar, rejim dönüşümünün gerçekleşmesi için AKP’nin tek başına iktidarının devam etmesinin neden önemli olduğunu net şekilde ortaya koyuyordu:

⁵⁶ BBC, “Çözüm Süreci Bitti mi? 1990’lara Dönülür mü?”, (23.07.2015), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150725_turkiye_pkk_cozum_sureci.

“Biliyorum ki artık Türkiye bir değişimin, dönüşümün içerisinde. Şu anda bize giydiğimiz gömlek dar geliyor. Bu vücut artık bu gömleğe tahammül edemiyor. Bize bundan sonra yakışacak gömlek, yeni bir idari yapılanmadır, bu da başkanlık sistemidir.” (Sözcü, 31.03.2015)

Recep Tayyip Erdoğan’ın doğrudan müdahil olduğu bir siyasal atmosferde yürütülen 1 Kasım 2015 seçimleri sonucunda AKP’nin yeniden tek başına iktidara gelmesi ve meclis çoğunluğunu sağlaması Başkanlık sistemine geçiş için önemli bir aşamanın daha Erdoğan lehine aşılmasını sağlamıştır. İktidarın ittifak tercihlerinin değiştiği ve hızla güvenlikçi siyasal söylemlerin ön plana çıkartılarak “devletin beka” meselesi üzerinden kutuplaşmanın derinleştirildiği bir dönem yaşanmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimiyle bu sürecin doruk noktasına ulaşması iktidar tarafından işlenen beka meselesinin toplumun geniş kesimleri tarafından çok daha yaygın bir kabul görmesini ve iktidarın, kendi bekasıyla devletin bekasını aynı düzleme çekebilmesini sağlamıştır.⁵⁷ Bu politik durum, sultanist rejimlerin iktidar partisi ile devletin bütünleştiğini gösteren parti-devlet anlayışının Türkiye’de oluşmaya başladığının bir diğer göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. (Kalaycıoğlu, 2021)

3.5. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE OLAĞANÜSTÜ HALİN KALICILAŞMASI

AKP ve Gülen Cemaati arasında yaşanan iktidar mücadelesi Türkiye Cumhuriyeti’nin 15 Temmuz 2016 gecesi çok tehlikeli bir süreci yaşamasına sebep olmuştur. Darbe

⁵⁷ Erdoğan tarafından farklı tarihlerde kullanılıp basına yansıyan “beka” gündemi ile alakalı haberler için bkz: DW, “Erdoğan GBT’leri Hazır Tutuyoruz”, (28.03.2019), habere erişmek için bkz: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-gbtleri-haz%C4%B1r-tutuyoruz/a-48106857> . DW, “Erdoğan’dan Afrin Açıklaması”, (14.01.2018), habere erişmek için bkz: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-afrin-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1/a-42142389> . DW, “Erdoğan’dan Faiz Açıklaması: Bizim Silahımız Nas”, (31.12.2021), habere erişmek için bkz: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-faiz-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1-bizim-silah%C4%B1m%C4%B1z-nas/a-60302714> .

girişiminin atlatılmasından sonra başlayan süreç, 21 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısının ardından olağanüstü halin ilan edilmesi, bu kapsamda Cumhurbaşkanının ve iktidar partisinin “darbe-demokrasi” ikiliği üzerinden yeni bir meşruiyet zemini inşa ederek toplumsal desteğini tahkim etmeye çalışmasıyla devam etmiştir.⁵⁸ Olağanüstü hal şartlarında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri olağan yasa yapma biçimi haline gelmeye başlamış ve Cemaatle iltisaklı olduğu belirlenen çeşitli kamu kurum, kuruluş ve kişilerle birlikte geniş bir muhalif tabana yayılan kovuşturma ve tutuklama süreçleri işlemeye başlamıştır. (Oğuz, 2016: 119; Yıldırım, 2017: 170; Tuğal, 2016)

Ünlü Alman hukukçu Carl Schmitt “‘egemeni’ olağanüstü hale karar verebilen” olarak tanımlamaktadır. (Schmitt, 2016: 13) Türkiye demokrasisi açısından 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi Türkiye’de “egemenin” ve “egemenliğin” tanımının değiştiği önemli bir kırılma anını simgelemektedir. Erdoğan’ın kişisel iktidarının tahkim edildiği bu süreçte darbe girişimi sonrasında üç aylığına ilan edilen olağanüstü hal, iki yıl boyunca uzatılarak devam ettirilmiştir.⁵⁹ Türkiye’yi Başkanlık sistemine götürecek ve fiili olarak dönüşümü gerçekleştiren siyasal rejimi halkoylamasına sunarak yasal zemine kavuşturacak referandum 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin oldukça tartışmalı bir seçim süreciyle kabul edilmesiyle birlikte Türkiye, kamu yönetimi şemasının önemli ölçüde değiştiği yeni bir yönetsel mekanizmanın ve siyasal sürecin içerisine girmiştir. (Kalaycıoğlu, 2021; Esen ve Gümüşçü, 2018: 303)

3.6. BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ VE REJİM DÖNÜŞÜMÜNÜN TAMAMLANMASI

⁵⁸ Bu konsolidasyonun sağlanmasında 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası gerçekleşen Yenikapı Mitingi önemli bir girişim olarak yorumlanabilir. İlgili haber erişimi için bknz: BBC, “Yenikapı’da Üç Partinin Katılımıyla ‘Demokrasi ve Şehitler Mitingi’”, (07.08.2016), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37002177> .

⁵⁹ EuroNews, “7 Kez Uzatıldı, 2 Yıl Sürdü: OHAL’in Bilançosu”, (18.07.2018), habere erişmek için: <https://tr.euronews.com/2018/07/18/7-kez-uzatildi-2-yil-surdu-ohal-in-bilancosu> .

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında AKP'nin "devlet bekasını" ön plana alan "güvenlikçi, milliyetçi" siyaseti, yeni iktidar bloğunun oluşturulması kapsamında siyasal spektrumun uç sağ çizgisinde bulunan MHP ile yakınlaşmasına ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi noktasında mecliste ihtiyacı olan desteği alabilmesine olanak tanımıştır. (Esen, 2020: 163) Olağanüstü hal şartlarında ve muhalefetin rekabet edebilme kanallarını oldukça daraltan bir ortamda gerçekleşen anayasa referandumu, oy sayımı devam ederken Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanan "mühürsüz oyların sayım esnasında kabul edileceği" yönündeki açıklamasıyla çok daha tartışmalı bir hal almıştır. (Esen ve Gümüşçü, 2018: 303)

Oy işlemleri tamamlanıp sandıklar kapatıldıktan sonra gerçekleşen YSK kararı, "olağanlaşmış kuralsızlık halinin" yerleşmesi ve muhalefet tarafından olası itiraz kanallarının işlemesine yer bırakmayacak ölçüde bir denetimsizlik halinin mevcut olduğu konjunktürde verilmiştir. (Yalman, 2021) Böylesi bir ortamda gerçekleşen seçim sonuçlarına göre, seçime katılan 58.291.898 seçmenin (%85), 25.157.463'i (%51.41) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne evet oyu verirken, 23.779.141'i (%48.59) hayır oyu kullanmıştır. Böylelikle oldukça az bir farkla Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş gerçekleşmiştir.

Başbakanlık makamını kaldırarak Cumhurbaşkanının yetkilerini önemli ölçüde genişleten yeni sistem, "Cumhurbaşkanını siyasi kararları verme konusunda tek yetkili merci kıldı." (Uçum, 2018: 78-79) 15 Temmuz darbe girişimi sonrası sayısı artan olağanüstü hal kararnameleeri yeni geçilen sistemde Cumhurbaşkanına tanınan yetkiyle birlikte Cumhurbaşkanı kararnameleeri adıyla sürdürüldü ve zamanla olağan yasa yapma şekli haline getirildi. Böylelikle gerçekleşen anayasa değişikliği kapsamında gensorunun kaldırılmasıyla yürütmeyi denetleme yetkisi oldukça zayıflayan meclis, yasama faaliyetini de Cumhurbaşkanlığı kararnameleeriyle yoluyla yürütme erkine yani Cumhurbaşkanının kendisine devretmiş oldu. (Yıldırım, 2017: 100) Karar alma ve uygulama süreçlerinin şahsileşmesiyle keskinleşen rejim dönüşümü süreci, 2017

Referandumu ile birlikte sultanist rejim tiplerinde görülen çoğu özelliğin Türkiye’de resmiyet kazanmasını sağladı. (Kalaycıoğlu, 2019; 2021)

Türkiye’de demokrasinin önündeki engelleri kaldırmak ve yönetim organizasyonunun yapısal problemlerini çözmekten ziyade kişisel iktidarın yürütme, yasama ve yargı karşısında güçlendirilmesini hedefleyerek oluşturulan yeni siyasi rejim Erdoğan’ın seçmen nezdindeki kişisel imajı üzerinden yükselmiştir. Sevinç ve Demirkent’in (2021: 113) çalışmalarında yer verdikleri Yazıcı’ya (2011: x) ait alıntı bu durumun oldukça erken sayılabilecek bir tarihte altını çizmiştir:

“Türkiye’de başkanlık sistemine geçiş önerisi yapısal sorunlara çözüm bulma arzusundan çok, Özal, Demirel, Erdoğan gibi liderlerin kişilik özellikleriyle açıklanabilir. Bu liderlerin ortak paydalarından biri, kişisel karizmalarının seçmen nezdindeki gücüne duydukları aşırı güvendir.”

Siyasal karar alma ve uygulama süreçlerinin yanı sıra bütçenin, yürürlüğe girmiş bir bütçe kanuna ihtiyaç duyulmaksızın Cumhurbaşkanı tarafından yapılmasının onaylanması, şirket statüsünde bulunan Türkiye Varlık Fonu’na Ziraat Bankası, PTT, Türksat, THY, Halkbank, Türk Telekom gibi önemli kamu varlıklarının tamamının veya belirli bir miktardaki hisselerinin devredilmesi ve Varlık Fonu’nun doğrudan Cumhurbaşkanıya bağlanması gibi ekonomik süreçlerin de Cumhurbaşkanı’nın kişisel tercihlerine terk edildiği görülmektedir. (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 426; Bedirhanoğlu, 2019: 6) 2013 sonrası küresel ekonomik daralma çevriminin içerisine giren özellikle 2018 krizi sonrası döviz ve kur fiyatlarındaki aşırı dalgalanmaya bağlı olarak Türk lirasında hızla değer kaybedilmesine yol açan bir konjunktürde iktidarın kendisine yakın sermaye kesimlerine kaynak aktarma kanalları bu yollarla tamamen yasama ve yargı denetiminin dışına çıkarılmıştır. Karahanoğulları ve Türk’ün (2018: 426) tespit ettiği üzere bütçe kapasitesinin Özal döneminden başlayarak yasama denetiminin dışına çıkarılma süreci başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte “devletin servet/varlık” potansiyelinin de

yürütme erkinin dolayısıyla Erdoğan'ın kontrolüne girmesini sağlayarak daha otoriter ve denetimsiz bir yapıya kavuşmasına sebep olmuştur.

Başkanlık sistemine geçişin gerçekleştiği yaklaşık beş yıllık süreç göz önüne alındığında olağanlaşmış kuralsızlık halinin deneme yanılma yoluyla ve iktidar elitleri arasındaki çekişmelerle belirlendiği görülmektedir. (Bedirhanoglu, 2019: 6) Türk lirasının hızla artan değersizleşme süreci, halkın alım gücünün düşmesiyle açığa çıkan hızlı yoksullaşma ve artan işsizlik oranları 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemisiyle daha da derinleşmeye başlamış, Türkiye'de şahsileşen yönetsel organizasyon yapısı uluslararası sermaye yatırımlarının ülkeden çekilmesine sebep olmuştur.

2019 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde muhalefetin İstanbul ve Ankara gibi AKP'nin uzun yıllar elinde bulundurduğu ve sosyal içerilme kanallarını üzerinden kurduğu büyükşehir belediyelerini kaybetmesi, Türkiye'de gerçekleşen rejim dönüşümünün tersine dönebileceğine dair iyimser bir havanın oluşmasını sağlamakla birlikte İstanbul seçimlerinin ardından iktidarın kurduğu baskı ortamıyla seçimlerin tekrarlanmasına yol açması mevcut rejimin olağan demokratik işleyişe müdahale edebilme noktasındaki otoriter etkinliğini göstermektedir. (Esen, 2020: 174)

Ekonomik ve siyasal krizin birlikte yaşandığı ve giderek bir "devlet krizi" haline geldiği günümüzde iktidar, devletin zor aygıtlarına ve muhalif her odak ve yapıyı "devlet düşmanı" olarak dışlayıcı ve kutuplaştırıcı bir popülist siyasal söylemle caydırmaya ve cezalandırmaya çalışarak yaşanan krizin sorumluluğunu "dış mihraklara" ve onların sözcülüğünü yaptıklarını iddia ettiği muhalefetin üzerine yıkmaya çalışmaktadır.⁶⁰ İktidarın kendi bekasıyla ülkenin bekasını eşitlemeye çalıştığı bu siyasal söylemin sürdürülemez olduğunu büyük ölçüde iktidarın aleyhine sonuçlar doğuran ittifak

⁶⁰ Anadolu Ajansı, "Bahçeli: Zillet İttifakı Dağıniktır", (18.01.2022), habere erişmek için: <https://www.aa.com.tr/politika/bahceli-zillet-ittifaki-dagıniktır-uyumsuzdur/2477002> . DW, "Siyasette Kutuplaşma: Erdoğan'ın Zillet İttifakı Söylemi", (28.02.2019), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/siyasette-kutuplaşma-erdoğan-ın-zillet-ittifakı-söylemi/a-47729768> .

yasasının iktidar bloğu tarafından da sorgulanmaya başlanması, AKP'nin kurucu elitleri arasında yer alan ve uzun yıllar Başbakanlık ve Bakanlık düzeyinde hizmet veren Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan gibi isimlerin yeni partiler kurup muhalefete geçerek AKP'nin seçmen tabanını etkileyebilmeleri veya iktidar ortağı olan MHP lideri Devlet Bahçeli'nin "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde iyileştirmeler yapma"⁶¹ önerisini iktidar partisine sunması gibi gelişmeler üzerinden okuyabilmek mümkündür.

Diğer taraftan 2018 yılında kur fiyatlarındaki hızlı artışla görünürleşen ekonomik krizin finansal içerilme sürecini sürdürülemez kılması AKP'nin toplumsal rıza devşirme kanallarının tıkanmasına yol açmakta, 2019 yerel seçimlerinde stratejik öneme sahip büyükşehir belediyelerinin muhalefete geçmesi ise sosyal içerilme programının zayıflamasına yol açarak bu süreci beslemektedir. İktidar bloğundaki tüm bu zayıflamanın Türkiye'de otoriter sistemin çöküşüne ve çözülen modern devlet yapısının geri gelişine yol açıp açmayacağı uluslararası ekonomik krizin Türkiye'ye yansımaları üzerinden şekilleneceği gibi Türkiye'de muhalif siyasal aktörlerin yaklaşan seçimlerde ortaya koyacağı program ve seçim stratejisiyle de belli olacaktır. Özetle Türkiye'de rejim dönüşümünün yaşanmasını sağlayan yapısal faktörler ve aktör odaklı açıklamalar sürecin tersine dönmesinde de belirleyici olma önemlerini korumaktadır.

⁶¹ "Bahçeli Cumhurbaşkanı Yetkilerini Sınırlamak İstiyor": <https://www.dw.com/tr/bah%C3%A7eli-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-yetkilerini-s%C4%B1n%C4%B1rlamak-istiyor/a-57438338> DW, 05.05.2021

SONUÇ:

İTERREGNUM DÖNEMİNDE SİYASAL REJİMİ TANIMLAMAK

Yirmi birinci yüzyılın başından itibaren dünyanın geniş coğrafyalarında şiddetli yıllar geçtikçe artan iki temel kriz dinamiği bulunmaktadır. Bunlardan ilki liberal demokrasinin krizi olarak ortaya çıkmakta ve popülist liderler eliyle siyasal katılım ve karar alma mekanizmalarının otoriter bir tarzda yeniden dizayn edilmesiyle sürdürülmektedir. Bir diğer kriz ise refah devleti modelinin 1970’li yılların sonunda içine girdiği bunalım sonrası kapitalist sistemin bu bunalımdan çıkmak için tüm dünyada dolaşıma soktuğu neoliberal birikim rejiminin krizidir. Yoğun bir finansallaşma ve borçlanma ekonomisi üzerine kurulu olan neoliberal ekonomi politikaları özellikle ABD’de 2008 yılında ortaya çıkan finans krizi sonrası sürdürülemez hale gelmiştir. 2010’lu yılların başında Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında tırmanan iç savaşlar ve bunların yarattığı kitlesel yoğun göç hareketliliği, ardından 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgınıyla birlikte küresel ölçekte yaşanan sağlık krizi süreç içerisinde gerek liberal demokrasinin krizini, gerekse de neoliberal ekonomik modelin krizini derinleştiren etkilerde bulunmuştur. Geçen süre zarfında birden fazla semptomla görünürleşen bu organik krizin aşılması noktasında ortaya bir alternatifin konulamaması krizin toplumsal, siyasal ve ekonomik maliyetini arttırmakla birlikte demokrasinin geleceğine dair kesin yargılara varmayı da zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı, İtalyan siyaset bilimci Antonio Gramsci’nin “interregnum” olarak isimlendirdiği “eskinin öldüğü, yeninin ise doğum sancıları çektiği” bir geçiş dönemi anlatısı, günümüzü betimleme noktasında isabetli bir açıklama düzeyi oluşturmaktadır.

Tam da bu geçiş sürecinde başta merkez kapitalist ve gelişmiş liberal demokrasiler olmak üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de yükselen lider merkezli otoriterleşme eğilimleri, sağ popülist siyaset yapma biçimlerini yaygınlaştırmakta ve klasik anlamda liberal demokrasileri dönüştürücü bir etkide bulunmaktadır. Bu bağlamda farklı ülkelerde

siyasal rejim değişiklikleri gündeme gelmekte ve çeşitli araştırma merkezleri tarafından farklı kıstaslarla gerçekleşen demokratik ülke sınıflandırmalarında yıllar içinde değişiklikler gözlemlenerek “kısmi-demokratik” veya “demokratik olmayan” ülke sayılarında artış görülmektedir. Türkiye de özellikle 2013 sonrası bu dönüşümün içinde olan ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde yükselen otoriterleşme eğilimini ve bunun yol açtığı rejim dönüşümü dinamiklerini anlama kaygısı taşıyan akademik araştırmaların sayısı son yıllarda artış göstermiştir. Tezimizde ortaya koyduğumuz gibi bu çalışmalar temel olarak yaşanan bunalımı liberal demokrasinin bir krizi olarak değerlendiren ve özellikle son on yılda tırmanan otoriterleşme eğilimini aktörler üzerinden okumaya çalışan araştırmalardan veya kapitalist sistemin yaşadığı bunalımlar üzerinden devletin dönüşümünü ve bu dönüşümün sınıfsal/toplumsal etkilerini merkeze alan yapısal faktörlü açıklama düzeylerinden oluşmaktadır.

Tezimizde, yaşanan krizlerin ortaya çıkardıkları sonuçlar itibariyle birbirlerinden yalıtık değerlendirilemeyeceği gibi Türkiye’de rejim dönüşümünün dinamiklerini anlamaya çalışırken ortaya konan bu iki farklı açıklama düzeyinin önemini de birini dışlayarak değerlendirmenin eksik bir anlatım ortaya koyacağı iddia edilmiştir. Nitekim Türkiye’nin uluslararası neoliberal sisteme entegre olduğu süreçle birlikte gerçekleşen yapısal ve idari düzenlemeler, AKP’yi iktidara taşıyan ve ona üzerinde yükselebileceği otoriter bir zemin inşası sunan süreci başlattığı gibi, 2013 sonrası neoliberalizmin küresel krizi ortamında, AKP’nin parti elitleri arasında yaşanan kırılmalar ve Recep Tayyip Erdoğan liderliğinin siyasal erkler üstünde bir konuma evrilmesi gibi aktör merkezli gelişmeler de rejim dönüşümünün gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Aktörlerin ön plana çıkmasıyla süreç içerisinde şahsileşen bir yönetim anlayışının Türkiye’de egemen olmaya başlaması sultanist rejim tipolojisinin temel özelliklerinin Türkiye’de oluşmasına sebep olmuştur. Yapısal ve aktörel düzeyde gelişen bu iki patika bir kırılma uğrağı olarak 2017 Referandumunda birleşmiş ve Türkiye’de modern devlet yapısının çözülüşü anlamında (Bedirhanoğlu, 2021: 187) bir rejim dönüşümünün nihayete erdirilmesini gerçekleştirmiştir. Bu noktada süreç takibi analizi metodunu kullanan tezimizin ortaya

koymuş olduğu sonuç; yapısal ve aktör merkezli gelişen nedensel dizilimlerin her ikisinin de Türkiye’de rejim dönüşümünün gerçekleşmesi bağlamında yeter şartı oluşturdukları, bu nedensel dizilimlerin birleşiminin eş sonuçluluğa yol açarak INUS şartını sağladıklarıdır.

Türkiye’nin son on yılına odaklanan ve AKP’nin üçüncü iktidar dönemi gibi keskin bir kopuş çizgisi çeken otoriterleşme anlatısına eleştirel bir perspektif geliştirmeye çalışan tezimiz, bir “rejim değişikliği” kavramsallaştırmasından ziyade “rejim dönüşümü” kavramını tercih etmiş, böylelikle Türkiye’de modern devlet yapısının çözülüşünü tarihselleştirerek bu tarihsel süreç içerisinde geçilen patikaları analiz etmeyi denemiştir. Bunu gerçekleştirirken literatürde ortaya konan yapısal ve aktörel açıklama düzeylerini birbirleriyle konuşturmaya çalışmış ve bunu yapabildiği ölçüde rejim değişikliği ve otoriterleşme literatürüne katkı sunmaya çalışmıştır. İçinden geçtiğimiz geçiş döneminin özgünlüğü ve nereye evrileceği konusundaki belirsizlik göz önünde bulundurularak literatürde kullanılagelen kavramların “bozulma/amorflaşma ihtimalinin göz önünde tutulması, gerektiğinde günümüzü anlama noktasında işlevsizleşen kavramların tamamen terk edilmesi” (Thompson, 2015) gerektiği çalışmada vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Albo, Gregory (2008) *Neoliberalizm ve Büyük Hayal Kırıklığı*. Socialist Register.

Altvater, E. (2008). *The Roots Of Neoliberalism*. Socialist Register, 44.

Amin, S. (2018). *Avrupa-Merkezcilik*. Yordam Kitap.

Anadolu Ajansı, “*Erdoğan: Paralel Yapı Ulusal Tehdit*” (19.10.2014), habere erişmek için: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/paralel-yapi-ulusal-tehdit/109720> .

Anadolu Ajansı, “*Bahçeli: Zillet İttifakı Dağınıktır*”, (18.01.2022), habere erişmek için: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bahceli-zillet-ittifaki-daginiktir-uyumsuzdur/2477002> .

Angın, Cem (2019) *Türkiye’de Krizler, Kanun Hükmünde Kararnameler ve Değişim-Dönüşüm*, (Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Akça, İsmet (2018). *1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri*, içinde: İ. Akça, A. Bekmen ve B. Alp Özden (der) “Yeni Türkiye”ye Varan Yol, İletişim, 27-68.

Akçay, Ümit (2013). *Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi*. Praksis, 30, 31, 11-39.

Akçay, Ümit (2019). *Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz*. Toplum ve Bilim, 147.

Akçay, Ümit (2021). *Polonya’da Otoriter Post-Neoliberalizmin Yükselişi*, Toplum ve Bilim, (155): 68-97.

Akçay, Ümit (2021). *Sermayenin İç Savaşı ve Ötesi*, 1+1 Express, internet bağlantısı için bkz: <https://sendika.org/2021/11/sermayenin-ic-savasi-ve-otesi-muharebenin-dugumu-para-politikasi-umit-akcay-11-express-635758/>

Akdoğan, Argun (2010). *Piyasa Kültürünün Yaygınlaştırılmasında Özal'ın Söyleminin İşlevi*. Toplum ve Demokrasi Dergisi, 4(8), 1-18.

Altan, Ahmet (2009) “*Temel Çelişki*”, Taraf, 4.2.2009.

Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları* [Ideology and ideological state apparatuses]. İthaki Yayınları.

Altun, Mehmet (2009). *Ortak Akı Ararken: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980*. Doğan Kitap.

Aydın, Hasan (2009). *Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına: Neden Kavramı ve Nedensellik Sorunu*, 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik Limited Şti.

Ayhan, B., & Sağıroğlu, S. (2012). *İslami Burjuvazinin Siyasal İktisadı: MÜSİAD Örneği*. Praksis, 27, 117-144.

Aytürk, İlker (2015) “*Post-Post Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken*”, Birikim (319) 34-48.

Barrett, M. (1991). *The Politics of Truth: From Marx to Foucault*. Polity Press.

Bayhan, V. (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi*. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 23-58.

Baykan, Toygar Sinan (2021) *Türkiye’de Otoriterliğin “uzun süresi” üzerine: Çifte Vesayet Sistemi, Siyasal Partiler Düzeni, Popülizm ve Klientelistik Parti-Seçmen Bağları*, Toplum ve Bilim.

Bayramoğlu, Ali (2009) “*Adını Koyalım Sorun Askeridir*”, Yeni Şafak. 23.01.2009.

BBC, “*Fethullah Gülen BBC’ye Konuştu*”, (27.01.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140126_fethullah_gulen_roportaj_guney

BBC, “*Ahmet Davutoğlu’ndan İstifa Açıklaması*” (13.10.2019), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49691853>.

BBC, “*Ali Babacan AKP’den İstifa Etti*”, (08.08.2019), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/live/48905566> .

BBC, “*Bülent Arınç YİK Üyeliğinden İstifa Etti*”, (24.11.2020), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55062321>.

BBC, “*Gül: Başka Krizlerin Önün Açar*”, (25.10.2021), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/topics/cyj69p18jwlt> .

BBC, “*AKP’ye Kapatma Davası*”, (15.03.2008), habere erişmek için: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/printable/080315_akp_ban.shtml .

BBC, “*Başbakan Erdoğan’ın Değerlendirmesi*”, (15.03.2008), habere erişmek için: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/080315_akp_reactions4.shtml .

BBC, “*2010 Referandumu: “Evet”, “Hayır” ve “Boykot” Cepheleri Ne Demişti?*”, (5.04.2017), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39462061> .

BBC, “*Erdoğan: BBC Savaşı Biliyor muydu*” (19.01.2009), habere erişmek için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bbc-savasi-biliyor-muydu-10805420> .

BBC, “*Erdoğan’ın Faiz İndirimi Çağrısına İtiraz*” (04.04.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/04/140404_erdogan .

BBC, “*Erdoğan Merkez Bankasını Eleştirdi*” (17.10.2017), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42024405> .

BBC, “*Erdoğan: Rabbim de Milletim de Bizi Affetsin*”, (3.08.2016), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/36963616> .

BBC, “*Türkiye’nin Dört Bir Yanında Başlayan Gezi Parkı Eylemleri*”, (01.07.2013), habere erişmek için bkz: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130601_gezi_parki_direnis .

BBC, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2012’de Bu Yana Tartışma Yaratan Nüfus Planlaması Açıklamaları”, (07.05.2018), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44026368> .

BBC, “Sigara Yasağı Genişletilecek”, (05.12.2019), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-50669733?ns_mchannel=social&ns_source=twitter&ns_campaign=bbc_live&ns_linkname .

BBC, “Yeni Osmanlıcılık”, (24.10.2009), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091124_ft_turkey .

BBC, “Gezi ve AKP’nin Uluslararası İmajı”, (31.05.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140531_gezi_dispolitika .

BBC, “MGK: Paralel Yapı Ulusal Güvenliğe Tehdit”, (26.02.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140226_mgkkarari_analiz .

BBC, “Erdoğan: Türkiye Paralel Yapıyla Mücadelesini Kazanmıştır”, (24.12.2014), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141224_erdogan_paralel_ozgurlukka .

BBC, “Çözüm Süreci Bitti mi?”, (23.07.2015), habere erişmek için: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150725_turkiye_pkk_cozum_sureci .

BBC, “Yenikapı’da Üç Partinin Katılımıyla ‘Demokrasi ve Şehitler Mitingi’”, (07.08.2016), habere erişmek için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37002177> .

Beaud, M. (2018). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. Yordam Kitap.

Bedirhanoglu, Pınar (2019). *Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü*, Çalışma ve Toplum, 1, 371-388.

Bedirhanoglu, Pınar (2021) *Neoliberalizm ve Devlet*, Textum Dergi.

Bedirhanoglu, Pınar (2021) *Kapitalizmin Finansallaşması, AKP’nin Kriz Devleti ve Türkiye’de Modern Demokratik Devlet Yapısının Çözülüşü*, Toplum ve Bilim (155), 187-211.

Bekmen, Ahmet (2018) *Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye*, içinde: Akça, Bekmen ve Özden Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası, İletişim yayınları.

Bermeo, Nancy (2016). *On Democratic Backsliding*, Journal of Democracy, 27(1), 5-19.

Birand, M. A., Bilâ, H., ve Akar, R. (1999). *12 Eylül: Türkiye'nin Miladı*. Doğan Kitap.

Boffo, M., Saad-Filho, A., ve Fine, B. (2018). *Neoliberal Capitalism: The Authoritarian Turn, A World Turned Upside Down*, 247-270.

Boğaziçi Üniversitesi Ekonomik Araştırmalar Kulübü (BÜEAK) (1981) *24 Ocak ve Türkiye*. (80-81)

Boratav, Korkut (2015). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 21. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Bruff, Ian (2014). *The Rise of Authoritarian Neoliberalism*. Rethinking marxism, 26(1), 113-129.

Bruff, I., ve Tansel, C. B. (2019). *Authoritarian Neoliberalism: Trajectories of Knowledge Production and Praxis*. Globalizations, 16(3), 233-244.

Buğra, Ayşe (1999). *Islam in Economic Organizations*. TESEV.

Buğra, Ayşe (2002). *Labour, Capital, and Religion: Harmony and Conflict among the Constituency of Political Islam in Turkey*. Middle Eastern Studies, 38(2), 187-204.

Cevelekoğlu, İ. (2015). *Washington Uzlaşısı Sonrası Dönemde Devletin Değişen Rolü ve Bir Türkiye Değerlendirmesi*. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34(2), 35-54.

Chehabi, H. E., Chehabi, H. E., Chehabi, H. E., ve Linz, J. J. (Eds.). (1998). *Sultanistic Regimes*. JHU Press.

Cizre, Ü. (2002). *From Ruler to Pariah: The Life and Times of The True Path Party*. Turkish Studies, 3(1), 82-101.

CNN Türk, “YouTube’deki Ses Kayıtları Erdoğan’ı Çıkmaza Soktu”, (26.02.2014), habere erişmek için: <https://www.cnnturk.com/haber/dunya/youtubedaki-ses-kayitlari-erdogani-cikmaza-soktu> .

Cumhuriyet, “Borç Nedeniyle Takibe Düşenlerin Sayısında Sert Yükseliş” (20.04.2022), habere erişmek için: <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/borc-nedeniyle-takibe-dusenlerin-sayisinda-sert-yukselis-1927989>

Cumhuriyet, “Seni Başkan Yaptırmayacağız” (17.03.2015), habere erişmek için: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/seni-baskan-yaptirmayacagiz-231943> .

Cumhuriyet, “MEB’den 4+4+4 Kitapçığı”, (05.06.2012), habere erişmek için: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mebden-4-4-4-kitapcigi-347856> .

Çarkoğlu, Ali (2002) *Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?*. Middle east review of international affairs, 6(4), 30-41.

Çarkoğlu, Ali (2012) *Turkey’s 2011 General Elections: Towards Party System?*. Insight Turkey, 13(3), 43-62.

Çevikbaş, R. (2012). *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye Uygulamaları*. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(2), 9-32.

Çeviker-Gürakar, E. (2019). *Kayıрма Ekonomisi*. İstanbul: İletişim yayınları.

Çınar, Menderes (2015) *Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye*, Birikim yayınları.

Çölaşan, Emin (1984) *12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası*. Milliyet yayınları.

DİSK-AR (2020) *40 Yıldır 12 Eylül Emeğe Karşı Sermaye Darbesi*.

Dobb, M., & Kantur, F. (1990). *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*. İletişim yayıncılık.

Doğan, A. E. (2009) “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, İ. Uzgel, B. Duru (der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix, 283-306.

Doğan, Yalçın (1985) *Dar Sokakta Siyaset: 1980-1983*. Tekin yayınevi.

Dumenil, G., & Lévy, D. (2020). *Neoliberal (karşı) Devrim*. Neoliberalizm: Muhalif bir seçki, 2, 25-42.

DW, “*Ergenekon’da İzdiham*” (20.10.2008), habere erişim için: <https://www.dw.com/tr/ergenekon-davas%C4%B1nda-izdiham/a-3725700>

DW, “*Bahçeli, Cumhurbaşkanı Yetkilerini Sınırlamak İstiyor*”, (05.05.2021), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/bah%C3%A7eli-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-yetkilerini-s%C4%B1n%C4%B1rlamak-istiyor/a-57438338> .

DW, “*Türkiye’den Suriye Atağı*”, (08.08.2011), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyeden-suriye-ata%C4%9F%C4%B1/a-15303279> .

DW, “*Erdoğan: Dış Mihrakların Oyunu*”, (15.06.2013), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/d%C4%B1%C5%9F-mihraklar%C4%B1n-oyunu/a-16884450> .

DW, “*Erdoğan’dan ‘Bitti’ Açıklaması*”, (28.07.2015), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-birli%C4%9Fimize-kast-edenlerle-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-s%C3%BCreci-m%C3%BCmk%C3%BCnde%C4%9Fil/a-18611486> .

DW, “*Erdoğan GBT’leri Hazır Tutuyoruz*”, (28.03.2019), habere erişmek için bkz: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-gbtleri-haz%C4%B1r-tutuyoruz/a-48106857> .

DW, “*Erdoğan’dan Afrin Açıklaması*”, (14.01.2018), habere erişmek için bkz: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-afrina%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1/a-42142389> .

DW, “*Erdoğan’dan Faiz Açıklaması: Bizim Silahımız Nas*”, (31.12.2021), habere erişmek için bkz: <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-faiz-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1-bizim-silah%C4%B1m%C4%B1z-nas/a-60302714> .

DW, “*Siyasette Kutuplaşma: Erdoğan’ın Zillet İttifakı Söylemi*”, (28.02.2019), habere erişmek için: <https://www.dw.com/tr/siyasette-kutupla%C5%9Fma->

[erdo%C4%9Fan%C4%B1n-zillet-i%CC%87ttifak%C4%B1-s%C3%B6ylemi/a-47729768](#) .

Eğilmez, Mahfi (2018) *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitapevi.

Eğilmez, Mahfi (2012) *Ekonomik Krizleri Anlama Rehberi*, Kendime Notlar (15.11.2012)

Eroğul, Cem (2007) *2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler*. AÜ. SBF Dergisi.

Esen, Berk (2020). *Türkiye'de Rekabetçi Otoriter Rejim*, Birikim, 374-375.

Esen, B., ve Gümüşçü, S. (2016). *Rising Competitive Authoritarianism in Turkey*. Third World Quarterly, 37(9), 1581-1606.

Esen, B. ve Gümüşçü, S. (2018). *Building a Competitive Authoritarian Regime: State-Business Relations in the AKP's Turkey*. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 20(4), 349-372.

EuroNews, "7 Kez Uzatıldı, 2 Yıl Sürdü: OHAL'in Bilançosu", (18.07.2018), habere erişmek için: <https://tr.euronews.com/2018/07/18/7-kez-uzatildi-2-yil-surdu-ohal-in-bilancosu> .

Fine, B. (2003). *Neither the Washington nor the post-Washington consensus: An introduction*. In *Development Policy in the Twenty-first Century* (pp. 17-43). Routledge.

Fraenkel, Ernst (2020) *İkili Devlet Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, İletişim Yayınları.

Freedom House, Publication Archives: <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>

Fromm, Eric (1985) *İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri*. Payel yayıncılık.

Gambetti, Zeynep (2009) *İktidarın dönüşen çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (40), 145-166.

George, A. ve Bennett, A. (2005) *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, Cambridge, Mass: MIT Press.

Görmüş, Alper (2007) “*Günlükleri Okuduktan Sonra Günümüzdeki Kitleleşme Eylemlerin ‘sivil’liğine İnanmak Çok Zor*”, *Nokta Dergisi*.

Güler, B. A. (2011). *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı*. İmge Kitabevi.

Gümüşçü, Şebnem (2013) *The Emerging Predominant Party System in Turkey, Government and Opposition*, vol: 48, 223-244.

Gümüşçü, Şebnem (2021) *AKP'nin Siyasal İktisadı ve Patrimonyal Rejimin Yükselişi*, *Toplum ve Bilim* (158).

Güney, Atilla (2014) “*Türkiye’de Başkanlık Sistemi Neden Tartışılıyor?*”, Kamalak, İ. (der.) (Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye içinde, İstanbul: Kalkedon, 415-431.

Güngen, A. R. (2021) *Borçlandırma Siyaseti Türkiye’de Finansal İçerilme*, İletişim yayınları.

Güngen, A. R ve Akçay, Ü. (2022) *Dependent Financialisation and its crisis: the case of Turkey*. *Cambridge Journal of Economics*, 46(2), 293-316.

Güveloğlu, N. (2004). *Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri*. *Praksis*, S, 12, 11-36.

Güzelsarı, S. (2019). *Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. *Ayrıntı Dergi*, 29, 39-50.

Haggard, S., ve Kaufman, R. (2021). *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge University Press.

Halifeoğlu, M. (2018). *Türkiye’de Neoliberalizm ve Devletin Dönüşümü: İki Uluslu Hegemonik Proje Üzerine Bir Analiz*. (Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Harvey, David, (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harvey, David (2019) *What Is Neoliberalism?*, *Tribune magazine* (29.12.2019)

Haspolat, Evren (2012). *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü: Türkiye'de Özel Güvenliğin Gelişimi*. Notabene.

Horkheimer, M., & Koçak, O. (1990). *Akıl Tutulması*. Metis Yayınları.

Hoşgör, E. (2014). *İslami Sermaye*. Balkan, Neşecan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Der.), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (İstanbul: Yordam), 215-251.

Huntington, S. P. (1991). *Democracy's Third Wave*. *Journal of democracy*, 2(2), 12-34.

Huntington, S. P. (2012). *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century* (Vol. 4). University of Oklahoma Press.

Hürriyet, “AK Parti’de Bir Ayda 3 Bakan, 4 Vekil Gitti”, (29.12.2013), habere erişmek için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partiden-bir-ayda-3-bakan-4-vekil-gitti-25451746> .

Hürriyet, “Erdoğan: Ne İstediniz de Alamadınız”, (24.03.2014) habere erişim için: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-trabzonda-konustu-26075452>

İnsel, Ahmet, (2003). *The AKP and Normalizing Democracy in Turkey*. *The South Atlantic Quarterly*, 102(2), 293-308.

Jessop, B. (1988). *Thatcherism: A Tale of Two Nations*. Cambridge: Politiy Press

Jessop, B., & Özcan, A. (2008). *Devlet teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. Epos Yayınları.

Kahraman, M., ve Çalışkan, Z. (2007). *Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi*. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 122-131.

Kalaycıoğlu, Ersin (2008). *Attitudinal Orientation to Party Organizations in Turkey in the 2000s*. *Turkish Studies*, 9(2), 297-316.

Kalaycıoğlu, Ersin (2019) “Türkiye’nin Neo-Patrimonyal Sultanizm ile İmtihani”, Cumhuriyet Gazetesi, internet bağlantısı:

<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/turkiyenin-neo-patrimonyal-sultanizm-ile-imtihani-1514223>

Kalaycıoğlu, Ersin (2021) “*Sultanizmde Hesap Verilmez*”, Cumhuriyet Gazetesi, internet bağlantısı: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/prof-dr-ersin-kalaycioglu-sultanizmde-hesap-verilmez-1881068>

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (2012) “*Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri*”.

Karabulut, K. (2009). *Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politiği*.

Karahanogulları, Y., ve Türk, D. (2018). *Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye*. Mülkiye Dergisi, 42(3), 403-448.

Kepenek, Y. (1987). *12 Eylül'ün Ekonomi Politiği ve Sosyal Demokrasi*. V Yayınları.

Keskin, H., Kiriş, H. M., & Şentürk, C. (2001). *2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (4), 46-73.

Keyder, Çağlar (2017) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yayınları.

Keyman, E. F. (2010). *Modernization, Globalization and Democratization in Turkey: the AKP Experience and Its Limits*, Constellations, 17(2), 312-327.

Koç, Mustafa (2003) “*Turkey-EU Realitions and The Role of the Private Sector*”, Deutsche Bank Konferansı'nda Gerçekleştirilen Konuşma, 30 Mayıs 2003.

Kutlay, Mustafa (2020). *The Politics of State Capitalism in a Post-liberal International Order: The Case of Turkey*, Third world quarterly, 41(4), 683-706.

Kutlay, Mustafa (2019). *Politics of New Developmentalism: Turkey, BRICS and Beyond*.

Kutlay, M. ve Öniş, Z. (2019) *Otoriter Kapitalizmin Yükselişi: Değişen Küresel Dengeler ve Demokrasinin Geleceği Üzerine*, İktisat ve Toplum, (120), 42-53.

Kutun, Melehat (2021) *Güncel Otoriterlik Çalışmalarındaki Yöntemsel Sınırlılıklar Üzerine*, Toplum ve Bilim, (155), 157-186.

Laçiner, Ömer (2002). *DP, ANAP ve Sonunda AKP*. Birikim, Kasım-Aralık, 11-20.

Levitsky, S., ve Way, L. A. (2002). *Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism*, Journal of democracy, 13(2), 51-65.

Levitsky, S., ve Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press.

Mason, Stephen F. (2019). *Bilimler Tarihi*, Türk Tarih Kurumu.

McNally, C. A. (2012). *Sino-Capitalism: China's Reemergence and the International Political Economy*, World politics, 64(4), 741-776.

Milliyet, “Milli Görüşü Terk Etiler”, (17.05.2003), habere erişim için: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/milli-gorusu-terk-ettiler-5179000>

Mutlusu, A. F. (2010). *Anavatan Partisi: Güçlü İktidardan Tükenişe*. İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler, Turgay Uzun (Der.), Orion Kitabevi, Ankara, 375-390.

MÜSİAD (1994) “*İş Hayatında İslam İnsanı: İslami Duyarlılıkla Yönetilen Firmalarda Örgütsel Davranış Biçimleri*”.

Nölke, A., Brink, T., Claar, S., ve May, C. (2015). *Domestic Structures, Foreign Economic Policies and Global Economic Order: Implications from The Rise of Large Emerging Economies*. European journal of international relations, 21(3), 538-567.

NTV, “*MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli NTV’de*” (13.04.2017), habere erişmek için: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/mhp-genel-baskani-devlet-bahceli-ntvde,c6CZp-ksz0y8IpxK-I6BRg> .

NTV, “*Eski ÖSYM Başkanı Demir: Sorular Nasıl Çalındı Ben de Merak Ediyorum*”, (05.07.2019), habere erişmek için: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sorular-nasil-calindi-ben-de-merak-ediyorum,hTxFaRbogUSjm0u78rVpWw>

Odabaşı, Levent (2021) *Hak Mücadeleleri Tarihinde Bir Eşik: 1989 Bahar Eylemleri*, Mukavemet.

Oğuz, Şebnem (2012). *Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası*, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), 12(45-46).

Oğuz, Şebnem (2016). “*Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi*”, Yeni Türkiye’de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar.

Osborne, D. ve Gaebler, T. (1993) *Reinventing Government: The five strategies for reinventing government*. Plume.

Öngen, Tülin (2003) “*Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. ‘Düşük Yoğunluklu Çatışma’dan ‘Düşük Yoğunluklu Uzlaşma’ Rejimine*”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet içinde, İstanbul, Metis Yayınları, (76-104).

Öniş, Z. (2007). *Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey*, Journal of Southern Europe and The Balkans, 9(3), 247-261.

Öniş, Ziya (2019). *Turkey Under The Challenge of State Capitalism: The Political Economy of The Late AKP Era*, Southeast European and Black Sea Studies, 19(2), 201-225.

Öymen, Altan (2016). *Kayıp Yaz: 2015*, Doğan Kitap.

Özbudun, Ergun (2013) *Party Politics & Social Cleavages in Turkey*. London: Lynne Rienner Publishers.

Özbudun, Ergun (2015). *Turkey’s Judiciary and The Drift Toward Competitive Authoritarianism*, The International Spectator, 50(2), 42-55.

Özbudun, Ergun (1995). *Seçim Sistemleri ve Türkiye*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 44(1).

Özden, B. A. (2014). *AKP ve Türkiye’de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri*. Başlangıç, 2, 13-37.

Özden, B. A., Akça, İ., ve Bekmen, A. (2017). *Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey*, States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and The Contested Reproduction of Capitalist Order, 189-209.

Özer, Sultan ve Doğan, Şükran. “Bütün Hükümetler KHK’cı”, Evrensel (09.01.2012), habere erişim için: <https://www.evrensel.net/haber/20788/bütün-hukumetler-khkci>

Özlem, Doğan (2016) *Bilim Felsefesi*, Notos.

Palley, T. I. (2020). *Keynesçilikten neoliberalizme: İktisat biliminde paradigma kayması*. AS Filho ve D. Johnston (Editörler), Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. İstanbul: Yordam Kitap, 42-58.

Polanyi, Karl (2017) *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İletişim yayınları.

Poulantzas, Nicos (1981). *Portekiz İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci*. Belge Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2008) “*The Political Crisis and The Crisis of The State*” içinde: J. Martin (der) *The Poulantzas Reader: Marxism, Law and The State*, Londra; Verso, 294-320).

Poulantzas, Nicos (2001) *State, Power, Socialism*. With an Introduction by Stuart Hall.

Poulantzas, Nicos (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Çev. Ş. Ünsaldı). Ankara: Epos.

Saad-Filho, (2008). *Marxian and Keynesian Critiques of Neoliberalism*. Socialist Register, 44.

Saad-Filho (2020) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. Yordam Kitap.

Sağlam, F. (1999). *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Beta Yayınları, 1. B., İstanbul.

Sevinç, Murat (2010). *2010 Anayasa Değişiklikleri: Yöntem ve İçerik Eleştirisi*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(02), 271-293.

Sevinç, M. ve Demirkent D. (2021) *AKP Dönemi Anayasacılığı, Yaklaşımlar ve Eleştiriler*, Toplum ve Bilim (158).

Schedler, A. (2001). *Measuring Democratic Consolidation. Studies in Comparative International Development*, 36(1), 66-92.

Schmitt, Carl (2016) *Siyasal İlahiyat*, Dost.

Somer, Murat (2014). *Moderation of Religious and Secular Politics, a Country's "Centre" and Democratization*, Democratization, 21(2), 244-267.

Sönmez, Mustafa (1984) *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları* (Vol. 28). Belge Yayınları.

Söyler, Mehtap (2021) *Süreç Takibi Yöntemi: Nedensellik, Zamansallık, Kuram Geliştirme ve Kuram Testi*, Liberal Düşünce, 26(101), 67-94.

Sözcü, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 7 Haziran Açıklaması" (31.03.2015), habere erişmek için: <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-7-haziran-aciklamasi-788559/>

Şener, B. ve Çolak, Ç. D. (2015). *Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP*. Toplum ve Demokrasi 4(8-9-10).

Tanör, Bülent (1987). *İslam ve Demokrasi Üzerine*. 11. Tez, 6, 169-191.

Tanör, Bülent (1997) *12 Eylül Rejimi (1980-1983)*, içinde: Akşin, S., Boratav, K., Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995. Cem Yayınevi, İstanbul.

T.C Resmi Gazete Arşivi, web sitesi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>

Thompson, E. P (2015) *Teorinin Sefaleti*, Nika yayınları.

The Economist, "Global Democracy Has a Very Bad Year", (02.02.2021). habere erişmek için: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year> .

The Economist, "A New Low for Global Democracy", (09.02.2022), habere erişmek için: <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy> .

Timur, Taner (2014) *AKP'nin Önlenebilir Karşı-Devrimi*, Yordam Kitap.

Tosun, Tanju (2003). *Siyasette Yeniden Mevzilenmeler: liberal sosyal sentez, muhafazakar demokrat sentez ekseninde 3 Kasım 2002 seçimleri*. BÜKE Kitapları.

Tuğal, Cihan (2016) *The Fall of the Turkish Model: How the Arab uprisings brought down Islamic liberalism*. Verso books.

TÜSİAD (1978) *1978 Yılına Girerken Türk Ekonomisi*.

Türe, Esra (2020) *Ara Rejim Döneminde Türkiye'de Siyasal Hayat 1980-1983*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Uysal, Ayşen (2017) *Sokakta Siyaset Türkiye'de Protesto Hareketleri Protestocular ve Polis*, İletişim yayınları.

Uzgel, İlhan (2009). "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü". *İçinde: AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Phoenix.

Uzgel, İlhan (2020) *Turkey's Double Movement: Islamist, Neoliberal and Foreign Policy*, içinde: P. Bedirhanoglu, Ç. Dölek, F. Hülagü ve Ö. Kaygusuz (der) *Turkey's New State in the Making*, Zedbooks, 64-79.

Üçer, S. (2018). *Türkiye'de Özelleştirmenin Üç Dönemi: 1980'ler, 1990'lar ve 2001 Sonrası*.

Vatan, "Evet Ergenekon'un Savcısıyım", (16.07.2008), habere erişmek için: <https://www.gazetevatan.com/siyaset/evet-ergenekonun-savcisiyim-189246> .

Venesson, Pascal (2008) "Case Studies and Process Tracing: Theories and Practices" içinde: Donetella P. ve Michael K. (der) *Approaches and Methodologies in The Social Sciences*, Cambridge University Press, 223-239.

Yalman, Galip (2002) *Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?*. Praksis, 5(1), 7-23.

Yalman, Galip (2019). *The Neoliberal Transformation of State and Market in Turkey: An Overview of Financial Developments from 1980 to 2000*, içinde: G. Yalman, T. Marois ve A. Rıza Güngen (der) *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey*, Routledge, 51-87.

Yalman, Galip (2021) *Neoliberalizm ve Otoriterleşme*, Textum Dergi.

Yalman, G. Ve Akçay, Ü. (2022) “*Türkiye'nin Krizleri*”, Podcast yayını.

Yankaya, Dilek (2014). *Yeni İslâmî Burjuvazi: Türkiye Modeli*. İletişim yayınları.

Yardımcı Geyikçi, Şebnem (2014). *Gezi Park Protests in Turkey: A Party Politics View*. The Political Quarterly, 85(4), 445-453.

Yardımcı-Geyikçi Şebnem ve Yavuzylmaz Hakan (2020) *Party (de) institutionalization in Times of Political Uncertainty: The Case of the Justice and Development Party in Turkey*, Party Politics.

Yazıcı, S. (2011) “*Önsöz*” *Başkanlık ve yarı Başkanlık Sistemleri, Türkiye için Bir Değerlendirme* içinde, Bilgi Üniversitesi yayınları.

Yeldan, Erinç (2010) *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi.

Yıldırım, Cengizhan (2011), *Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:2, s.1-23

Yıldırım, Deniz (2009) “*AKP ve Neoliberal Popülizm*”. *AKP Kitabı: Bir dönüşümün bilançosu*, Phoenix, 66, 107.

Yıldırım, Deniz (2010). *2001 Krizi Sonrasında Bir Hegemonya Projesi Olarak AKP'nin Doğuşu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Yıldırım, Deniz (2013) *Rejim Dönüşümünü Sınıfsal Zemin Üzerine Yerleştirerek Analiz Etmeliyiz*, Birgün Kitap.

Yıldırım, Deniz (2017) *Saray Rejimi*, Tekin yayınevi.

Yıldız, A. (2016) *Washington Konsensus' tan Post-Washington Konsensus'a: Kurumsal Düzenlemeler Ve Finansal Krizler*. Prof. Dr. Ahmet Kemal Çelebi (President of Manisa Celal Bayar University) Prof. Dr. Muzaffer Elmas (President of Sakarya University) Prof. Dr. Yücel Oğurlu (President of International University of Sarajevo) Prof. Dr. Fadıl Hoca (President of International Vision University) Prof. Dr. Yusuf Ulçay (President of Uludag University), 1.

Yıldızoğlu, E. (2009) *AKP ve Liberal Entelektüellerin Yavaş İntiharı*, içinde: AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoneix, 108-125.

Waldner, D., ve Lust, E. (2018) *Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding*, Annual Review of Political Science, 21, 93-113.

Wall Street Journal, “My Country Is Your Faithful Ally and Friend” (31.03.2003) habere erişim için: <https://www.wsj.com/articles/SB104907941058746300>

Weber, Max (2020) *Bürokrasi ve Otorite*, Adres.

Wood, E. M. (2016) *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Yordam Kitap.

World Bank (1997) World Development Report 1997 : *The State in a Changing World* : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980>

EK 1. Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı :

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin,/...../..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: _____

Öğrenci No: _____

Anabilim Dalı: _____

Programı: _____

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
..... DEPARTMENT**

Date: .../.../.....

Thesis Title :

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on/...../..... for the total of pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: _____
Student No: _____
Department: _____
Program: _____

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

 (Title, Name Surname, Signature)

EK 2. Etik Kurul/Komisyon Muafiyet Formu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı:

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: _____

Öğrenci No: _____

Anabilim Dalı: _____

Programı: _____

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
..... DEPARTMENT**

Date: .../.../.....

Thesis Title:

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: _____
Student No: _____
Department: _____
Program: _____
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

 (Title, Name Surname, Signature)

